

Принцип

МІЖНАРОДНИЙ
ФОНД
ВІДРОДЖЕННЯ

Правопорядок та дисципліна у війську

Аналіз правової рамки
відповідальності командирів та
викликів її застосування на практиці

Автори: Анастасія Криштанович, Анна Пашкіна, Володимир Петраковський
Над дослідженням також працювали: Оксана Яворська, Назар Дудчак
Зовнішні рецензенти: Тарас Безпалий, Євген Крапивін
Літературне редагування: Аліна Денисенко
Дизайн та верстка: Анна Волкова

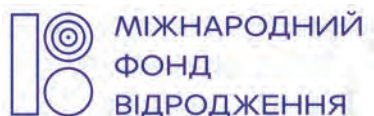

Принцип

Правозахисний центр для військовослужбовців «Принцип» – це громадська організація, заснована у 2023 році для правового захисту військових та ветеранів. Наша пріоритетне завдання – адвокація змін у системі взаємодії держави із нашими бенефіціарами.

сайт: pryncyp.org
instagram: [pryncyp.ua](https://www.instagram.com/pryncyp.ua)

facebook: [fb.com/pryncypua](https://www.facebook.com/pryncypua)
x(twitter): [pryncyp_ua](https://twitter.com/pryncyp_ua)

Дослідження підготовлено за підтримки Міжнародного фонду «Відродження». Дослідження представляє позицію авторів і не обов'язково відображає позицію Міжнародного фонду «Відродження».

Міжнародний фонд «Відродження» – одна з найбільших благодійних фондаций в Україні, що з 1990-го року допомагає розвивати в Україні відкрите суспільство на основі демократичних цінностей. За час своєї діяльності Фонд підтримав близько 20 тисяч проектів на суму понад 350 мільйонів доларів США.

сайт: www.irf.ua
facebook: [www.fb.com/irf.ukraine](https://www.facebook.com/irf.ukraine)

Зміст

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
МЕТОДОЛОГІЯ	7
.....	
РОЗДІЛ I. ОГЛЯД МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ ТА ПРАВОПОРЯДКУ	11
1.1. Стандарти Ради Європи	14
1.2. Практика Європейського Суду з прав людини	15
1.3. Стандарти Організації безпеки і співробітництва Європи	19
1.4. Стандарти Європейського Союзу	21
1.5. Стандарти Північноатлантичного альянсу	22
1.6. Стандарти Організації Об'єднаних Націй	24
1.7. Висновки	28
.....	
РОЗДІЛ II. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДЕРЖАВ	29
2.1 Загальний огляд держав	30
2.2. Обов'язки командирів у сфері забезпечення правопорядку та дисципліни	33
2.3. Кримінальна відповідальність командирів за невиконання або неналежне виконання ними функцій	39
2.4. Висновки	44

**РОЗДІЛ III. ОГЛЯД ПОВНОВАЖЕНЬ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ, ПОКЛАДЕНИХ
НА КОМАНДИРІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ
ТА ДИСЦИПЛІНИ В УКРАЇНІ** 45

3.1. Загальні обов'язки військовослужбовців в частині
підтримання дисципліни 46

3.2. Загальні повноваження командирів 47

3.3. Заходи впливу на порушників дисципліни 50

3.4. Доповідь про вчинене у військовій частині правопорушення
та притягнення до відповідальності винних осіб 51

3.5. Висновки 58

.....

**РОЗДІЛ IV. ОГЛЯД ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ КОМАНДИРІВ ЗА
НЕВИКОНАННЯ АБО НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ НИМИ
СВОЇХ ФУНКЦІЙ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ ТА
ПРАВОПОРЯДКУ У ПІДРОЗДІЛІ** 59

4.1. Зловживання військовою службовою особою владою або
службовим становищем (ст. 172-13 КУпАП) 63

4.2. Перевищення військовою службовою особою влади чи
службових повноважень (ст. 172-14 КУпАП та ст. 426-1 КК
України) 65

4.3. Недбале ставлення до військової служби (ст. 172-15 КУпАП
та ст. 425 КК України) 68

4.4. Бездіяльність військової влади (ст. 172-16 КУпАП та ст. 426
КК України) 73

4.5. Проблеми правозастосування під час судового розгляду 83

4.6. Статистика притягнень до відповідальності командирів 86

4.6.1. Статистика щодо суб'єктів та накладених стягнень за
порушення дисципліни у підрозділі за кожною зі статей 88

4.6.2. Різновиди діянь 99

4.7. Висновки 104

.....

РОЗДІЛ V. ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ 106

5.1. Висновки 107

5.2. Рекомендації 109

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ВМС	Військово-морські сили
ВПС	Військово-повітряні сили
ЕКПЛ	Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
ЄС	Європейський союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
УСМЖ	Єдиний кодекс військової юстиції
ЗСУ	Збройні сили України
КУпАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення
КК України	Кримінальний кодекс України
МГП	Міжнародне гуманітарне право
МКП	Міжнародне кримінальне право
НБСЕ	Нарада з безпеки та співробітництва в Європі
ОБСЕ	Організація з безпеки і співробітництва у Європі
ООН	Організація об'єднаних націй
ОГП	Офіс Генерального прокурора
НАТО	Північноатлантичний альянс
РЄ	Рада Європи
РФ	Російська Федерація
СПБО	Спільна політика безпеки та оборони
США	Сполучені Штати Америки
OIOS	United Nations Office of Internal Oversight Services
NATO SOFA	Agreement between the Parties to the North Atlantic Treaty regarding the Status of their Forces

ВСТУП

З початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації багато громадян України без попереднього досвіду військової служби приєдналися до Сил безпеки й оборони України. Через постійні активні бойові дії військо потребує регулярного поповнення через рекрутинг та мобілізацію. За офіційними даними, станом на початок 2025 року лави Сил безпеки й оборони налічують 880 000 людей¹.

Той факт, що значна частина теперішнього війська не має попереднього досвіду військової служби, могло вплинути на зростання випадків порушення дисципліни та вчинення кримінальних правопорушень різних видів. Зокрема, відповідно до даних кримінальної статистики, що адмініструється Офісом Генерального прокурора за 2024 рік, було обліковано 89 194 кримінальних правопорушень проти порядку несення військової служби,² у той час, як за увесь 2021 рік кількість таких злочинів становила 28 285.³

Відповідно до законодавства, саме командир наділений функціями щодо припинення та розслідування порушень серед особового складу,⁴ а у випадку доведення вини Статут Внутрішньої служби ЗСУ покладає на них обов'язок притягнути особу до дисциплінарної відповідальності або ж звернутись безпосередньо до органів досудового розслідування.⁵ Наділення такими функціями командирів також передбачає юридичну відповідальність за невиконання або неналежне виконання ними цих обов'язків.

Водночас у медіа та соціальних мережах поширюється інформація щодо відсутності належної реакції командирів на скарги підлеглих військовослужбовців про побої, каліцтва, зґвалтування, домагання тощо.⁶ Наразі бракує підтвердженої інформації про факти притягнення командирів до відповідальності за подібні випадки невиконання або неналежне виконання ними обов'язків щодо забезпечення правопорядку та дисципліни у підрозділі, та/або випадки, коли вони уникли відповідальності.

Така ситуація може не лише підірвати впевненість у спроможності України виконувати позитивні зобов'язання щодо захисту основоположних прав і свобод, але й бути ознакою наявності проблем у національних механізмах юридичної відповідальності командирів. Зрештою, це також може негативно позначитись на боєздатності Сил безпеки й оборони, адже відчуття незахищеності може значно впливати на моральний дух особового складу.

1 - Президент України: <https://suspilne.media/925867-rf-vidpravila-v-ukrainu-600-tisac-vijskovih-u-silah-oboroni-880-tisac-zelenskij/>

2 - Офіс Генерального Прокурора: Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року.

3 - Офіс Генерального Прокурора: Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021 року.

4 - Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 22-23, ст. 194). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>, ст.ст. 58-59; Закон України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 22-23, ст. 197). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text>, ст.ст. 84-85.

5 - Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України», ст.ст. 26, 69; Закон України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України», ст.ст. 6, 85.

6 - Українська правда, «Знущення над військовими у 211-й понтонно-мостовій бригаді: Умеров наказав перевірити інформацію» (16 грудня 2024). URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2024/12/16/7489346/>; Громадське, «Сексуальні домагання в ЗСУ: механізм протидії та досвід іноземних армій» (13 березня 2024). URL: <https://www.google.com/url?q=https://surl.li/jchtjv&sa=D&source=docs&ust=1739214147710349&usg=AOvVaw19mEKbFbtz3g8Usgc5fJ>; Державне бюро розслідувань, «ДБР розслідує побиття військового в одній з військових частин на Одещині» (14 серпня 2023). URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-rozslidue-pobittya-vijskovogo-v-odnij-z-vijskovih-chastin-na-odeshhini>; Українформ, «Перед судом постане командир взводу з Житомирщини, який побив солдата» (5 квітня 2023 року). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3691755-pered-sudom-postane-komandir-vzvodu-z-zhitomirshini-akij-pobiv-soldata.html>.

Від 1995 року Україна має членство у Раді Європи та ратифікувала основні інструменти організації, у тому числі Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, та визнала юрисдикцію Європейського суду з прав людини⁷. Також від 2022 набула статусу держави-кандидати у члени Європейського союзу⁸. На додаток, на Вашингтонському саміті у 2024 році держави-члени Північноатлантичного Альянсу знову підтвердили, що майбутнє України – в НАТО, і що вони і надалі підтримуватимуть Україну на її незворотному шляху до цілковитої євроатлантичної інтеграції, зокрема й членство в НАТО.⁹

Наміри України стати повноправною учасницею загальноєвропейського та євроатлантичного проєктів мають транслюватися в конкретні практичні кроки щодо втілення міжнародних стандартів та найкращих практик у Силах безпеки й оборони, щодо прав людини зокрема. При цьому міжнародна спільнота визнає, що кожна держава має доволі широку дискрецію у тому, як визначати внутрішній порядок та регулювання діяльності Сил безпеки й оборони для досягнення поставлених цілей із захисту прав людини та основоположних свобод.¹⁰

В Україні кримінальним законом визначено відповідальність командирів за **недбале ставлення до військової служби, бездіяльність військової влади та перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (статті 425, 426 та 426-1 Кримінального кодексу України)**. Окрім того, відповідальність командирів за неналежне виконання ними своїх обов'язків також передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення (ст. 172-13, ст. 172-16). Однак станом на зараз відсутній комплексний аналіз національного підходу до притягнення до кримінальної чи адміністративної відповідальності командирів за невиконання або неналежне виконання ними обов'язків щодо забезпечення правопорядку та дисципліни у підрозділі. Наявні дослідження з цього питання є якісними в теоретичному плані, проте вони не містять комплексного аналізу практики. Зокрема, не здійснено статистичного дослідження випадків притягнення командирів до кримінальної чи адміністративної відповідальності за невиконання або неналежне виконання обов'язків щодо забезпечення правопорядку та дисципліни у підрозділі, не проведено детального аналізу судової практики щодо застосування відповідних норм, їхнього тлумачення судами та розмежування на практиці, а також не висвітлено наявних проблем у цьому контексті^{11 12 13}.

7 - Міністерство закордонних справ України, «Участь України у діяльності Ради Європи» (20 липня 2022). URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/rada-yevropi/uchast-ukrayini-u-diyalnosti-radi-yevropi>.

8 - Міністерство закордонних справ України, «Участь України у діяльності Ради Європи» (20 липня 2022). URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/rada-yevropi/uchast-ukrayini-u-diyalnosti-radi-yevropi>.

9 - Український культурний центр, «Україна набула статусу кандидата в ЄС» (2022). URL: <https://ukc.gov.ua/ukrayina-nabula-statusu-kandydata-v-es/>.

10 - ОБСЄ, «Кодекс поведінки щодо військово-політичних аспектів безпеки» (3 грудня 1994), URL: <https://www.osce.org/fsc/41355>, ст. 5-6.

11 - Кримінальна відповідальність за бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України): монографія / Б. Леонов. – Київ; Одеса: Фенікс 2024. – 180 с.

12 - Військові адміністративні правопорушення : науково-практичний коментар / С. С. Вітвіцький, М. Ю. Веселов, О. М. Нестеренко, П. С. Єпринцев. – Харків: Право, 2024. – 182 с. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/663/299/e13/663299e13872a676140268.pdf>.

13 - С. О. Харитонов, «Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України: монографія».

Виконання цього завдання стало можливим завдяки дослідженню, яке поєднало кабінетну та якісну частини.

Ми виходили з таких гіпотез:

- на міжнародному рівні відсутні стандарти та/або найкращі практики відповідальності командирів за правопорушення, пов'язані з виконанням їхніх функцій із забезпечення правопорядку та дисципліни;
- в окремих державах наявні різні практики забезпечення обов'язку командира реагувати на порушення дисципліни у підрозділі, гарантуючи правопорядок та дисципліну у підрозділі;
- на національному рівні ті міжнародні стандарти та/або найкращі практики не втілено або втілено неналежним чином (наприклад, частково або нормам бракує юридичної визначеності¹⁴).

Кабінетне дослідження охоплювало:

- пошук та огляд релевантних документів органів системи НАТО, РЄ, ОБСЄ, ЄС та ООН;
- огляд релевантних інструментів РЄ та практики ЄСПЛ;
- пошук та огляд релевантних інструментів окремих держав;
- огляд національного законодавства, яке регулює кримінальну та адміністративну відповідальність і практики їхнього застосування, зокрема судової практики;
- огляд релевантної правової літератури;
- проведення експертних інтерв'ю з міжнародними та національними експертами.

Аналіз релевантних документів органів системи НАТО, РЄ, ОБСЄ, ООН, ЄС здійснювався на основі чек-листа запитань.

До вибірки держав для дослідження ввійшли: Сполучені Штати Америки (далі – Сполучені Штати, Америка, США), Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії (далі – Велика Британія), Королівство Данія (далі – Данія), Французька Республіка (далі – Франція), Ізраїль, Турецька Республіка (далі – Туреччина) та Республіка Вірменія (далі – Вірменія).

Вибір окремих держав здійснювався за такими критеріями:

- безпосередня участь у бойових діях на території своєї держави або участь у миротворчих місіях та операціях
- різноманітність правових систем
- участь у міжнародних договорах, покликаних забезпечити права людини. **Більшість держав із вибірки є державами-членами Ради РЄ, в той час, як інші є державами-спостерігачами, які будують свою державну політику на спільних з Україною цінностях**
- доступність інформації: наявність розгалуженої нормативної системи порядку та дисципліни у збройних силах.

14 - Венеційська комісія Ради Європи «Мірило правовладдя». URL: <https://www.venice.coe.int/images/SITE%20IMAGES/Publications/Rule%20of%20Law%20checklist%20UKR.pdf>.

Аналіз законодавства держав здійснювався на основі чек-листа запитань.

Ми здійснили 4 експертні інтерв'ю із 3 представниками Сполучених Штатів Америки та представницею Республіки Вірменія з метою поглиблення розуміння обов'язків та повноважень командирів у цих державах та дослідження системи притягнення їх до відповідальності та неналежне виконання покладених на них завдань.

Глибинні інтерв'ю відбувалися за переліком питань шляхом онлайн-дзвінка.

У рамках дослідження національної практики було застосовано комплексний підхід, що передбачав аналіз нормативно-правової бази, судової практики, а також проведення експертних інтерв'ю.

Під час аналізу національного законодавства ми дослідили та детально проаналізували низку нормативно-правових актів, що регулюють питання дисципліни у військових підрозділах та відповідальності командирів за дії підлеглих. Цей етап охопив вивчення положень Статуту внутрішньої служби ЗСУ, Дисциплінарного статуту ЗСУ, окремих наказів Міноборони, які регулюють порядок доповідей та проведення службових розслідувань, Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України, які регулюють питання відповідальності командирів тощо.

Огляд судової практики було здійснено за такими статтями та часовими проміжками:

- ст. 172-13, 172-14, 172-15, 172-16 КУпАП та ст. 425, 426-1 КК України – з 24.02.2022 року по грудень 2024 року.
- ст. 426 КК України – з 1 січня 2014 року по грудень 2024 року

До аналізу за статтями 172-15, 172-16 КУпАП, 425 і 426 КК України бралися лише ті рішення, де командир притягувався до відповідальності за діяння підлеглих, порушення дисципліни підлеглими. Не враховувалися справи про порушення, скоєні безпосередньо командиром, якщо вони не стосувалися підтримання дисципліни у підрозділі (наприклад, справи про втрату майна, перебування командира у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, самовільного залишення частини (далі – СЗЧ) командира тощо).

Для аналізу судової практики за статтею 172-15 КУпАП було взято лише:

- справи, у яких командир притягувався до відповідальності за вчинення насильницького кримінального правопорушення підлеглим;
- справи, де командир ніс покарання за статтею 172-15 через неповідомлення про вчинення злочину підлеглим;
- деякі інші справи без зазначеної вибірки за період з 1 січня 2024 року по грудень 2024 року.

Загалом аналіз судової практики включав огляд 284 рішень¹⁵, з яких:

- 11 рішень за ст. 172-13 КУпАП;
- 60 рішень за ст. 172-14 КУпАП;
- 108 рішень за ст. 172-15 КУпАП;
- 38 рішень за ст. 172-16 КУпАП;

15 - Зважаючи на те, що підрахунок справ проводився вручну, можливі незначні похибки у статистичних даних. Це слід враховувати під час оцінки результатів дослідження.

- 31 вирок за ст. 425 КК України;
- 13 вироків за ст. 426 КК України;
- 23 вироки за ст. 426-1 КК України.

Експертні інтерв'ю. Для глибшого розуміння проблем, пов'язаних із підтриманням дисципліни у військових підрозділах, порядком надання доповідей, питаннями проведення службового розслідування та перевірок, особливостями притягнення командирів до відповідальності, ми провели серію експертних інтерв'ю. Це п'ять інтерв'ю із фахівцями, які спеціалізуються на цій темі, та військовослужбовцями: із командиром військової частини, прокурорами, працівником ВСП та адвокатом.

Глибинні інтерв'ю відбувалися за переліком питань шляхом онлайн-дзвінка.

ОГЛЯД МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ ТА ПРАВОПОРЯДКУ

Права людини є найвищою цінністю у демократичному суспільстві і хоча в певних випадках ці права можуть бути обмеженими, держави, ратифікуючи чи ухвалюючи норми міжнародно-правових актів, беруть на себе зобов'язання сумлінно їх захищати. Військовослужбовці у цьому контексті є спеціальною групою, яку інколи називають також «людьми в однострої».¹⁶ І хоча військовим гарантуються основоположні права та свободи, висвітлені в численних міжнародних нормативно-правових актах, кожна держава має власну дискрецію щодо обмеження певних прав та свобод людини, яка перебуває на військовій службі.¹⁷

Такий своєрідний підхід пов'язаний з тим, що служба у національних збройних формуваннях вимагає підвищеної дисципліни, дотримання ієрархії та виконання завдань, які стосуються національної безпеки й оборони. Це може обґрунтувати певні обмеження прав і свобод військовослужбовців, такі як свобода зібрань, свобода пересувань, висловлення поглядів чи участь у політичній діяльності.¹⁸ У таких випадках держави повинні забезпечувати пропорційність обмеження, належне їх обґрунтування та відповідність їх міжнародним стандартам у сфері прав людини.¹⁹ Водночас певні обмеження прав є недопустимими та вважатимуться порушенням, як-от відсутність ефективних механізмів реагування та розслідування у випадках смерті військовослужбовця під час проходження служби, тортури, нелюдське, або таке, що принижує гідність особи поводження чи інші порушення, які стосуються права на приватне та сімейне життя військовослужбовця.²⁰

Щодо особливого контексту збройних сил, Суд (прим. Європейський суд з прав людини) зазначає, що під час підготовки та подальшого укладення Конвенції (прим. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод) переважна більшість Договірних держав мали збройні сили і, як наслідок, систему військової дисципліни, яка за своєю природою передбачала можливість накладення на деякі права і свободи членів цих сил обмежень, які не можуть бути накладені на цивільних осіб. Існування такої системи, яку ці держави зберегли відтоді, саме по собі не суперечить їхнім зобов'язанням за Конвенцією [...]. Звідси випливає, що кожна держава має право організувати власну систему військової дисципліни і має в цьому відношенні певну свободу розсуду. Належне функціонування армії важко уявити без правових норм, покликаних запобігти її підризу військовослужбовцями. Однак національні органи влади не можуть покладатися на такі правила, щоб перешкоджати здійсненню окремими військовослужбовцями свого права на повагу до їхнього приватного життя, яке поширюється як на військовослужбовців, так і на інших осіб, які перебувають під юрисдикцією держави [...].²¹

16 - OSCE/ODIHR, 'Human Rights of Armed Forces Personnel: Compendium of standards, good practices and recommendations' (4 March 2021). URL: <https://www.osce.org/odihr/480143>, ст. 16.

17 - Konstantin Markin v. Russia [GC], app. no. 30078/06, § 134.

18 - OSCE/ODIHR, 'Human Rights of Armed Forces Personnel: Civil and political rights' (4 March 2021). URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/imce/PRD/N05_Civil_Political_Rights.pdf.

19 - UN General Assembly, International Covenant on Civil and Political Rights, 999 UNTS 171 (16 December 1966). URL: <https://www.refworld.org/legal/agreements/unga/1966/en/17703>, ст. 22.

20 - Amnesty International, 'Torture, Ill-Treatment and Death in the Army' (1 April 1997). URL: <https://www.refworld.org/reference/countryrep/amnesty/1997/en/23582>.

21 - Konstantin Markin v. Russia [GC], app. no. 30078/06, § 128.

Однак існування відповідної нормативної бази, а також європейських і міжнародних стандартів недостатньо для гарантування дотримання прав людини у повсякденному житті військових. Центральну роль у цьому відіграють командири, в тому числі з офіцерами та сержантами, які забезпечують верховенство права та повагу до прав людини у збройних силах.²²

Крім того, у конфліктних ситуаціях, специфічних для військового життя, командири несуть основну відповідальність за їхнє розв'язання та накладення санкцій у разі порушень. Таким чином, вони відіграють ключову роль у формуванні культури, де немає місця знущанням, правопорушенням, дискримінації, переслідуванню чи іншим порушенням прав людини. Командири є першою лінією захисту від усіх форм неналежної поведінки.²³

Отже, варто розглянути основні регіональні (РЄ, ОБСЄ та ЄС) та міжнародні (НАТО та ООН) організації, завданням яких є захист прав людини, а також практику застосування цих норм Європейським судом з прав людини, зокрема щодо України. Варто відзначити, що міжнародні договори та рекомендації цих органів не є конкретними. Вони покликані встановити загальну рамку поваги до честі та гідності особи, яка перебуває на військовій службі та створити систему поваги до прав людини та її осноположних свобод.

22 - OSCE/ODIHR, 'Human Rights of Armed Forces Personnel: Compendium of standards, good practices and recommendations', ст.ст. 294-295.

23 - OSCE/ODIHR, 'Human Rights of Armed Forces Personnel: Compendium of standards, good practices and recommendations', ст. 295.

1.1. Стандарти Ради Європи

Рада Європи є провідною правозахисною організацією на континенті Євразія. З моменту свого заснування в 1949 році організація створила спільний правовий простір, зосереджений на Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у своїх 46 державах-членах, серед яких Україна.²⁴ Найвищою цінністю для РЄ є принцип верховенства права і забезпечення фундаментальних прав і свобод людини.²⁵ Такий підхід не усуває збройні сили зі сфери діяльності організації, навпаки, у 2010 році були створені Рекомендації Кабінету міністрів під назвою «Права людини у збройних силах»²⁶.

Варто відзначити, що передусім Рекомендації наголошують на правах людини, які є основоположними, як от право на життя, право не бути підданим тортурам, право на свободу вираження думки та право на сповідання власних поглядів, зокрема релігійних. Такий підхід вкотре підтверджує, що особовий склад збройних сил хоч і перебуває у системі суворої субординації та підкорення наказам, все одно не може бути позбавлений особистих немайнових прав.²⁷

Проте цей документ також бере до уваги специфіку військової служби та відзначає необхідність дотримання дисципліни, встановлюючи вимоги до процедури притягнення особового складу до відповідальності. Тож Рекомендації запроваджують принципи законності, пропорційності покарання вчиненому правопорушенню, недопущення колективного покарання, а також вказують на необхідність прозорого розслідування та можливості доступу до справедливого суду відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.²⁸

Хоча РЄ визнає дискрецію держави щодо впровадження норм та правил проходження військової служби, все ж варто відзначити, що обмеження основоположних прав і свобод має бути законним, необхідним у демократичному суспільстві та мати легітимну мету, інакше будь-яке втручання з боку держави буде незаконним та таким, що порушуватиме права людини.

24 - CoE, 'The Council of Europe: key facts'. URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/the-council-of-europe-key-facts>.

25 - CoE, 'VALUES: Human Rights, Democracy, Rule of Law'. URL: <https://www.coe.int/en/web/about-us/values>.

26 - PACE, Recommendation 1742 'Human rights of members of the armed forces' (2006). URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=17424&lang=en>.

27 - Council of Europe, Committee of Ministers, Human Rights of Members of the Armed Forces: Recommendation CM/Rec(2010)4 and Explanatory Memorandum. URL: <https://edoc.coe.int/en/fundamental-freedoms/12046-human-rights-of-members-of-the-armed-forces-recommendation-cmrec-2010-4-of-the-committee-of-ministers-and-explanatory-memorandum.html>.

28 - Human Rights of Members of the Armed Forces: Recommendation CM/Rec(2010)4 and Explanatory Memorandum.

1.2. Практика Європейського Суду з прав людини

Європейський суд з прав людини – це міжнародна судова установа, чії повноваження охоплюють усі держави-члени Ради Європи, які ратифікували Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема Україну.²⁹

Суд працює за принципом субсидіарності, а отже первинний обов'язок виправити порушення Конвенції, які виникли, покладається на державу та її правову систему.³⁰

Проблема захисту прав військовослужбовців є комплексною, зважаючи на контекст позитивного обов'язку держави забезпечувати захист прав людини на службі та надавати можливість послуговуватися правами та свободами. Тому звертаємо увагу підхід ЄСПЛ до захисту прав «людей в однострої» та забезпечення правопорядку та дисципліни у збройних формуваннях.³¹

На думку Суду, однією з основних особливостей збройних сил є їхня залежність від військової дисципліни, яка відрізняє їх від інших сфер діяльності. Основною метою цієї дисципліни є забезпечення ефективної роботи збройних сил. Вона вимагає дотримання встановлених норм поведінки, військових правил та наказів старших посадових осіб. Військова дисципліна спрямована на гармонізацію дій та поведінки військовослужбовців, встановлення чітких норм взаємодії між ними для забезпечення порядку. Вона тісно пов'язана з ієрархічною організацією збройних сил та ланцюгом командування, що передбачає обов'язкове виконання наказів старших за званням або за посадою без обговорення. Невиконання наказів або порушення встановлених регламентів і правил поведінки зазвичай є підставою для накладення дисциплінарних стягнень. Таким чином, Суд підтримує думку про те, що система військової дисципліни, яка за своєю суттю передбачає можливість накладання обмежень на права і свободи військовослужбовців не є порушенням зобов'язань держав за Конвенцією.³²

Системи військової дисципліни можуть значно відрізнятися в різних державах, оскільки вони є результатом давніх національних військових традицій. Держави часто розглядають ці традиції як важливу частину своєї національної ідентичності, оскільки збройні сили вважаються гарантами цілісності держави. Суд вважає, що кожна держава має право організувати власну систему військової дисципліни та користується певною дискрецією в цьому питанні, що характерно для випадків, коли системи значно відрізняються одна від одної.³³

Такий підхід до забезпечення дисципліни та порядку та накладені на військовослужбовців обмеження породжують дуальність статусу в очах міжнародних установ та й самої держави. Військовослужбовці є вразливою категорією громадян, проте водночас вони самі є агентами держави. Тобто військова

29 - Refworld, Council of Europe: European Court of Human Rights (ECtHR). URL: <https://www.refworld.org/document-sources/council-europe-european-court-human-rights-ecthr>.

30 - Nikolova and Velichkova v. Bulgaria, app. no. 7888/03, §§ 49, 20; Mikhno v. Ukraine, app. no. 32514/12, § 116.

31 - Konstantin Markin v. Russia [GC], app. no. 30078/06, §§ 128, 134.

32 - Engel and others v. the Netherlands, apps. no. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72, § 57.

33 - Lyalyakin v. Russia, app. no. 31305/09, § 70; Chember v. Russia, app. no. 7188/03, § 49.

служба є ще одним способом представництва держави, тож наслідки правопорушень військовослужбовців щодо інших суб'єктів правовідносин є правопорушеннями і з боку держави. До прикладу, у справі Міхно проти України, Суд стверджує, що

основною причиною аварії на Скнилівському авіашоу, яка забрала життя Сергія та Тетяни Міхно, стала технічна помилка військового льотчика В.Т. під час виконання маневру вищого пілотажу, не зазначеного в його наказі та не відпрацьованого ним перед польотом. У поєднанні з нездатністю допоміжної групи втрутитися в його неправильну поведінку вчасно [...]. Держава-відповідач (прим. Україна) несе відповідальність за вищевказані смерті...³⁴

Однак поза тим, що держава є відповідальною за своїх військовослужбовців, вона також зобов'язана забезпечити, щоб військова служба проходила в умовах, які відповідають повазі до людської гідності. Процедури та методи військової підготовки не повинні спричиняти страждань або стресу, інтенсивність яких перевищує неминучі труднощі, властиві військовій дисципліні. Крім того, з урахуванням практичних вимог служби, мають бути належним чином забезпеченні здоров'я та добробут військовослужбовця.³⁵

Суд підтверджує, що перше речення першого пункту статті 2 Конвенції зобов'язує держави вживати всіх необхідних профілактичних заходів для захисту осіб під їхньою юрисдикцією від дій інших або, у відповідних випадках, від самих себе.³⁶

Цей обов'язок, який беззаперечно поширюється на сферу обов'язкової військової служби,³⁷ передбачає насамперед першочерговий обов'язок держави створити законодавчу та адміністративну базу для ефективної профілактики.³⁸ У контексті військової служби така база має враховувати специфічний ризик, який може загрожувати життю не лише через характер деяких військових завдань і місій, а й через людський фактор, що виникає, коли держава мобілізує звичайних громадян.³⁹

Ці нормативні акти мають передбачати запровадження практичних заходів для ефективного захисту мобілізованих осіб, які можуть бути піддані небезпекам, властивим військовому життю, а також включати адекватні процедури для визначення недоліків і помилок, допущених посадовими особами на різних рівнях.

Суд у низці справ, пов'язаних зі смертями під час військової служби, встановив, що контрактні військовослужбовці перебувають під винятковим контролем державних органів, які зобов'язані їх захищати.⁴⁰ Крім того, у своєму недавньому рішенні у справі **Бойченко проти Росії** щодо самогубства контрактного військовослужбовця-лейтенанта, Суд підтвердив цей підхід, зазначивши, що умови життя і служби контрактників відповідають умовам для

34 - *Mikhno v. Ukraine*, app. no. 32514/12, § 125.

35 - *Lyalyakin v. Russia*, app. no. 31305/09, § 70; *Chember v. Russia*, app. no. 7188/03, § 49.

36 - *Tanribilir v. Turkey*, app. no. 21422/93, § 70; *Keenan v. the United Kingdom*, app. no. 27229/95, §§ 88-89.

37 - *Álvarez Ramón v. Spain*. (dec.), no. 51192/99; *Öneryıldız v. Turkey* [GC], app. no. 48939/99, § 78.

38 - *Öneryıldız v. Turkey* [GC], app. no. 48939/99, § 89.

39 - *Kılıç and Others v. Turkey*, app. no. 40145/98), §§ 40-42.

40 - *Beker v. Turkey*, app. no. 27866/03, §§ 5, 43; *Köksal and Durdu v. Turkey*, app. no. 30677/10, §§ 6, 62; *Dogan and others v. Turkey*, app. no. 40860/04, §§ 8, 43, 45.

призовників, оскільки вони також перебувають під винятковим контролем державних органів.⁴¹ Отже, Суд у своєму аналізі не розділяє правові гарантії для військовослужбовців, призваних за мобілізацією, контрактних військових та строковиків, ґрунтуючись на думці, що у будь-якому разі військова служба є обмеженням прав людини і держава має піклуватися про те, аби такі обмеження були правомірними та не порушували основоположні права та свободи людини, попри причину перебування на службі.

До прикладу, на думку Суду, обов'язок захищати життя в певних випадках передбачає позитивне зобов'язання державних органів застосовувати профілактичні оперативні заходи для захисту особи, чиє життя перебуває під загрозою через кримінальні дії іншої особи або, за певних обставин, через загрозу з боку самої особи.⁴²

Окрім того, Суд наголошує, що стаття 2 не вимагає абсолютної незалежності осіб та органів, відповідальних за проведення розслідування, але вимагає, щоб вони мали достатню незалежність від осіб і структур, чия відповідальність може бути порушена.⁴³ Розслідування також має бути ретельним. Суд визначив, що це означає, що органи влади

- повинні завжди докладати серйозних зусиль, щоб з'ясувати, що сталося, і не покладатися на поспішні або необґрунтовані висновки для закриття розслідування чи ухвалення рішень⁴⁴
- система, передбачена статтею 2, повинна забезпечувати незалежне та неупереджене офіційне розслідування, яке задовольняє певні мінімальні стандарти щодо ефективності. Таким чином, компетентні органи повинні діяти зі зразковою старанністю та оперативністю та повинні з власної ініціативи розпочати розслідування, яке було б здатним, по-перше, з'ясувати обставини, за яких стався інцидент, та будь-які недоліки в роботі системи регулювання та, по-друге, ідентифікувати причетних державних службовців або органів влади. Вимога громадського контролю також актуальна в цьому контексті⁴⁵

Окрім того, Суд також визначає певні вимоги щодо незалежності та неупередженості розслідувань у справах про військові правопорушення. Їхня специфіка хоча й дещо відрізняється від цивільної, та все ж ґрунтується на загальних принципах захисту прав людини.

Стаття 2 Конвенції передбачає, серед іншого, що розслідування має бути достатньо незалежним [...]. Вона не вимагає абсолютної незалежності осіб і органів, відповідальних за розслідування, а лише того, щоб вони були достатньо незалежними від осіб і структур, яких може бути притягнуто до відповідальності [...].

41 - *Boychenko v. Russia*, app. no. 8663/08, §§ 5, 80; також див. *Tomac v. The Republic of Moldova*, app. no. 4936/12, § 52.

42 - *Osman v United Kingdom*, app. no. 23452/94, § 115; *Keenan v. the United Kingdom*, app. no. 27229/95, § 89; *Kılıç and Others v. Turkey*, app. no. 40145/98), § 40; *Köksal and Durdu v. Turkey*, app. no. 30677/10, § 62; *Dogan and others v. Turkey*, app. no. 40860/04, § 43.

43 - *Hovhannisyan and Nazaryan v. Armenia*, apps. no. 2169/12 та 29887/14), § 182; *Ramsahai and Others v. The Netherlands [GC]*, app. no. 52391/99, §§ 343-344.

44 - *Zelilof v. Greece*, app. no. 17060/03, § 56.

45 - *Güleç v. Turkey*, app. no. 54/1997/838/1044, §§ 81-82; *Oğur v. Turkey [GC]*, app. no. 21954/93, §§ 88, 91-92; *Hugh Jordan v. the United Kingdom*, app. no. 24746/94, § 120; *Kelly and Others v. the United Kingdom*, app. no. 30054/96, § 114; *McCann and Others v. the United Kingdom*, app. no. 18984/91, § 161; *Mahmut Kaya v. Turkey*, app. no. 22535/93, §§ 106-07; *İlhan v. Turkey [GC]*, app. no. 22277/93, § 63; *McKerr v. the United Kingdom*, app. no. 28883/95, § 148; *Sergey Shevchenko v. Ukraine*, app. no. 32478/02, § 65.

Адекватність рівня незалежності оцінюється з урахуванням усіх обставин, які є унікальними для кожної справи. Якщо законодавча або інституційна незалежність розслідування викликає сумніви, така ситуація [...] вимагатиме від Суду більш суворого аналізу того, чи було розслідування проведено незалежним чином. Правильний підхід у таких випадках полягає в оцінці того, чи і якою мірою спірна обставина вплинула на ефективність розслідування, його здатність пролити світло на обставини смерті та притягнути винних до відповідальності...⁴⁶

Лише поведінка, яка може становити загрозу для військової дисципліни, порядку чи безпеки, може бути визначена як дисциплінарне порушення. Суворість покарання повинна завжди бути пропорційною до тяжкості правопорушення, а колективне покарання, яке, за своєю суттю, накладає санкції на осіб, що не вчинили порушення, повинно бути заборонено.⁴⁷

Що стосується дисциплінарних слухань, то, відповідно до статті 6 Конвенції, обвинувачений має бути належним чином поінформований про звинувачення на момент висунення обвинувачення або початку дисциплінарного провадження. Дисциплінарне правопорушення, за яке особа покарана, повинно відповідати звинуваченню, яке їй висунули. Якщо застосовується стаття 6, повинні бути забезпечені всі гарантії, передбачені цією нормою. Також має бути можливість подати апеляцію до вищого органу, який є незалежним від ланцюга командування.⁴⁸

З огляду на вищезазначене, військова дисципліна повинна регулюватися правовою базою, зокрема щодо визначення дисциплінарних порушень та відповідних покарань. Це відображає принцип, що в кримінальних справах не може бути покарання без закону, і має на меті запобігання свавільним дисциплінарним покаранням. Правова рамка повинна охоплювати процедури, яких слід дотримуватися під час дисциплінарних слухань, вид і тривалість покарання, а також органи, які мають повноваження накладати покарання.

Для ефективного захисту жертв зловживань у збройних силах важливо, щоб повідомлення про порушення військової дисципліни надходило своєчасно, а розслідування проводилося без зволікань, щоб зібрати докази якнайшвидше і покарати винних.

46 - *Mikhno v. Ukraine*, app. no. 32514/12, § 134.

47 - *Engel and others v. the Netherlands*, apps. no. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72, §§ 57-59.

48 - *Engel and others v. the Netherlands*, apps. no. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72, § 85; *Al Nashiri v. Poland*, app. no. 28761/11, §§ 565-569; *Husayn (Abu Zubaydah) v. Poland*, app. no. 7511/13, §§ 555-561; *Al Nashiri v. Romania*, app. no. 33234/12, §§ 719-722.

1.3. Стандарти Організації безпеки і співробітництва Європи

Організація безпеки і співробітництва в Європі є міжурядовою організацією, діяльність якої спрямована на будівництво єдиної, мирної, демократичної і процвітаючої Європи.⁴⁹ Згідно з Гельсінським Заключним актом Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року (**НБСЄ**), до основних напрямів діяльності Організації належать питання, що стосуються безпеки, співробітництва у галузі економіки, науки, технологій та довкілля, а також в гуманітарній та інших сферах (права людини, інформація, культура, освіта)⁵⁰.

ОБСЄ визнає, що кожна держава-учасниця, беручи до уваги законні інтереси безпеки інших держав, може вільно визначати свої безпекові інтереси на основі суверенної рівності та має право вільно обирати власні заходи безпеки відповідно до міжнародного права та з огляду на принципи і цілі НБСЄ.⁵¹ Однак діяльність ОБСЄ зосереджується передусім на загальних принципах безпеки, прав людини та верховенства права, які можуть бути застосовані в різних сферах. Тож у сфері врядування збройними силами Організація наголошує на необхідності створення системи цивільного демократичного контролю та дотримання державою основоположних прав людини у війську.⁵²

Компендіум, створений ОБСЄ, транслює позицію, що командири несуть особисту відповідальність за серйозні порушення прав людини в межах збройних сил. Організація наголошує, що зловживання владою, особливо якщо воно призводить до приниження чи страждань підлеглих, зазвичай кваліфікується як правопорушення відповідно до дисциплінарного або кримінального законодавства більшості держав. У національному законодавстві також може бути передбачено окрему відповідальність за неналежне поводження з підлеглими.⁵³

Для забезпечення дотримання прав людини серед військово-службовців необхідно мати закони та нормативно-правові акти, що захищають ці права, а також ефективні засоби правового захисту у разі їх порушення.

Однак наявність відповідної нормативної бази сама по собі не гарантує дотримання цих прав у повсякденному військовому житті. Ключову роль у забезпеченні верховенства права та поваги до прав людини у Збройних силах відіграють командири, зокрема офіцери та сержанти.⁵⁴

49 - Міністерство закордонних справ України, «Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)» (5 вересня 2022 року). URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/organizaciya-z-bezpeki-i-spivrobotnictva-v-yevropi>.

50 - OSCE, 'Conference on Security and Co-operation in Europe Final Act' (1975). URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf>.

51 - OSCE, 'Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security' (3 December 1994). URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/5/7/41355.pdf>, ст. IV, п. 10.

52 - OSCE, 'Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security', ст. VII.

53 - OSCE/ODIHR, 'Human Rights of Armed Forces Personnel: Compendium of standards, good practices and recommendations', ст.ст. 294-295.

54 - OSCE/ODIHR, 'Human Rights of Armed Forces Personnel: Compendium of standards, good practices and recommendations', ст. 298.

Відповідальність командирів поширюється не лише на їхні власні дії, але й на порушення прав людини, які стали наслідком їхніх наказів. Вони зобов'язані утримуватися від видачі неправомірних чи незаконних розпоряджень, адже такі дії можуть обмежувати права та свободи особового складу.⁵⁵

Хоча ОБСЄ не має спеціальних рекомендацій та правил, які б встановлювали конкретні вимоги до командирів щодо забезпечення ними дисципліни та правопорядку у підрозділі, однак засадничою є ідея, що саме командир – це особа, яка є першою ланкою реагування на будь-які порушення дисципліни та правопорядку. Таке реагування має відбуватись через роботу з особовим складом, ефективну превенцію правопорушень, їхнє припинення та накладання відповідних стягнень. Звісно, це не прибирає можливість військово-службовців звертатись до органів правопорядку чи спеціальних правозахисних інституцій, однак покладення такої спеціальної відповідальності на командирів відповідає засадам врядування збройними силами та забезпечує непорушність системи.

Як результат, можна зробити висновок, що хоча ОБСЄ і не надає чіткого шляху розв'язання всіх питань, пов'язаних із забезпеченням дисципліни у збройних силах, можна простежити ідею щодо важливості ролі командира, який є відповідальним за добробут та захист прав своїх підлеглих. Тож він несе відповідальність не лише за власні дії чи бездіяльність, а й за протиправну поведінку своїх підлеглих, яку він має припиняти та виправляти.

1.4. Стандарти Європейського Союзу

Європейський Союз – це економічний і політичний союз, що об'єднує 27 держав-членів, розташованих в Європі.⁵⁶ Тож рекомендації створені у сфері військового управління охоплюють додаткові елементи, які відображають його унікальний політичний контекст і цінності, зосереджуючись на навчанні та культурній інтеграції.

ЄС розробив власний набір стандартів у рамках Спільної політики безпеки та оборони, який містить елементи міжнародного гуманітарного права, але також підкреслює конкретні цілі та принципи ЄС. Навчальні програми СПБО мають на меті прищепити культуру поваги до прав людини та гуманітарного права серед військовослужбовців, узгоджуючи такі цінності ЄС як верховенство права та цивільний демократичний контроль.⁵⁷

Окремо в СПБО наголошена необхідність на дотриманні військової дисципліни та створенні екологічного робочого середовища.⁵⁸ Такий підхід забезпечує не лише боєздатність військових підрозділів, а й підсилює підзвітність та довіру на службі.

Однак поза тим, що ЄС наголошує на необхідності постійного навчання та професійного розвитку, організація не встановлює жодних стандартів та настанов щодо того, як саме командирам підрозділів забезпечувати правопорядок та дисципліну, а також яким чином вони мають нести відповідальність за невиконання або неналежне виконання цих обов'язків.

56 - EU, 'Facts and figures on the European Union'. URL: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/facts-and-figures-european-union_en.

57 - Council of the EU, 'EU Policy on CSDP Training' (19 June 2024). URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11362-2024-INIT/en/pdf>, п. 2.

58 - Council of the EU, 'EU Policy on CSDP Training', п.п. 22-23.

1.5. Стандарти Північноатлантичного альянсу

Північноатлантичний альянс – це міжнародна міжурядова організація, яка є військово-політичним союзом 32 держав Європи і Північної Америки, створена задля здійснення колективної оборони та підтримання миру і безпеки.⁵⁹ Однак кожна держава має право самостійно визначати свої внутрішні справи, серед них і питання національної безпеки та управління збройними силами.⁶⁰ Це означає, що держави-члени можуть адаптувати свої військові структури та політики відповідно до власних потреб і контексту.

Дисциплінарна практика та правові акти, які визначають підстави та процедуру притягнення військовослужбовців до дисциплінарної відповідальності в державах-членах НАТО, повинні враховувати основні вимоги та принципи, закріплені в основних документах Альянсу.⁶¹ Серед них: Угода про статус збройних сил держав-членів НАТО від 19 червня 1951 року (NATO SOFA),⁶² стандарти НАТО для діяльності військової поліції,⁶³ Кодекс поведінки НАТО.⁶⁴

Ці документи встановлюють екосистему в ситуації збройного конфлікту та регулюють відносини «держави, що направляє» та «держави, що приймає» збройні сили.⁶⁵ Такий підхід створений для якісного управління та врядування силами оборони під час виконання поставлених завдань. Водночас ці вимоги мають бути враховані для побудови системи збройних сил держави, яка прагне доєднатись до Альянсу задля якісного функціонування та оперативної ефективності війська. Однак кожна держава-член НАТО адаптує ці стандарти до національного законодавства з урахуванням власних особливостей. Це передбачає визначення правил функціонування дисциплінарної системи, встановлення видів порушень військової дисципліни та критеріїв їхньої оцінки, а також розробку дисциплінарних статутів і аналогічних нормативних актів.

Кодекс поведінки НАТО наголошує на п'ятьох основоположних принципах роботи Організації, серед них: чесність, неупередженість, відданість, відповідальність, професіоналізм.⁶⁶ Саме відповідальність, здатність визнавати власні помилки та виправляти їх, а також глибоке усвідомлення покладених обов'язків – це ті чесноти, які є незамінними для командира. Оцінка відповідності цим вимогам буде суб'єктивною та не може впливати на оцінку протиправності дій чи бездіяльності.

Натомість варто відзначити, що є правопорушенням для цілей Угоди між сторонами Північноатлантичного договору стосовно статусу їхніх збройних сил. Відповідно до статті VII п.п. (1), (3)(a)(ii) Угоди правопорушенням проти безпеки держави вважаються, серед інших, правопорушення, які впливають

59 - North Atlantic Treaty, 34 UNTS 243 (4 April 1949). URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm, Преамбула.

60 - NATO, 'NATO's purpose' (29 May 2024). URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_68144.htm.

61 - Agreement Between the Parties to the North Atlantic Treaty Regarding the Status of Their Forces, 199 UNTS 67 (19 June 1951). URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17265.htm, ст. II; Rachel E. VanLandingham, Grazvydas Jasutis, Kristina Cernejute 'Military Justice: A comparative study of parliamentary oversight in Euro-Atlantic countries' (2024). URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/DCAF-NATO-PA_Military%20justice.pdf.

62 - Agreement Between the Parties to the North Atlantic Treaty Regarding the Status of Their Forces, 199 UNTS 67 (19 June 1951).

63 - № 2085 ATP 3.7.2 - NATO Military Police Guidance and Procedures

64 - NATO Code of Conduct. URL: <https://www.nato.int/structur/recruit/info-doc/code-of-conduct.pdf>; Aurel Sari 'Status of Forces and Status of Mission Agreements under the ESDP: The EU's Evolving Practice' (1 February 2008). URL: <https://doi.org/10.1093/ejil/chn003>, ст.ст. 67-100.

65 - Agreement Between the Parties to the North Atlantic Treaty Regarding the Status of Their Forces, ст. I (e), (f).

66 - NATO Code of Conduct.

з будь-яких дій або бездіяльності, що мали місце під час виконання посадових обов'язків.⁶⁷ Отже, тлумачачи цю норму, можна зробити висновок, що неналежне виконання або невиконання командирами своїх обов'язків щодо забезпечення правопорядку та дисципліни у підрозділі є правопорушенням. Проте в Угоді є лише вказівка, що юрисдикцію щодо таких правопорушень має держава, до збройних сил якої належить особа, що вчинила правопорушення без чітких вказівок та стандартів притягнення до відповідальності.⁶⁸ Додатково Угода передбачає можливість створення спеціальної військової поліції, яка може вживати необхідних заходів для порядку та безпеки,⁶⁹ однак у загальному доступі відсутні конкретні вказівки щодо цього правоохоронного формування.

З огляду на вищезазначене, можна зробити висновок, що НАТО, як і будь-яка міжнародна організація, хоч і встановлює певні вимоги та стандарти, все ж це залишається на рівні цінностей та чеснот, у той час, як реальне завдання створити екосистему відповідальності та підзвітності покладається на кожну конкретну державу, яка має самостійно визначати, що для неї є порушенням дисципліни, які повноваження мають командири для забезпечення дисципліни та правопорядку та яким є обсяг відповідальності за невиконання або неналежне виконання покладених на них функцій.

67 - Agreement Between the Parties to the North Atlantic Treaty Regarding the Status of Their Forces, ст. VII (1), (3)(a)(ii).

68 - Agreement Between the Parties to the North Atlantic Treaty Regarding the Status of Their Forces, ст. VII.

69 - APP-12 – NATO Military Police Doctrine and Procedures. URL: <https://standards.globalspec.com/std/949871/app-12>.

1.6. Стандарти Організації Об'єднаних Націй

Організація Об'єднаних Націй є міжнародною організацією, заснованою в 1945 році. На цей час ООН складається зі 193 держав-членів.⁷⁰ Організація Об'єднаних Націй та її діяльність керуються цілями та принципами, викладеними в її установчому Статуті.⁷¹ Окрім того, саме ООН є депозитарієм більшості міжнародних багатосторонніх угод, метою яких є захист прав людини та основоположних свобод,⁷² серед них: Загальна декларація прав людини (1948),⁷³ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966),⁷⁴ Міжнародний пакт про соціальні, економічні і культурні права (1966)⁷⁵ та інші.

У разі будь-якої загрози миру, порушення миру чи акту агресії Рада Безпеки ООН має повноваження надати рекомендації або вирішувати, які заходи мають бути вжиті для підтримки або відновлення міжнародного миру та безпеки.⁷⁶ Серед них може бути створення миротворчих місій і введення військових сил у зони конфлікту для забезпечення миру.⁷⁷

Збройні формування ООН підлягають моніторингу з боку Ради Безпеки та інших органів ООН. Вони зобов'язані звітувати про свою діяльність і результати виконання завдань.⁷⁸ Ця система регулювання забезпечує правову основу для діяльності збройних формувань ООН та їхню відповідальність за дотримання міжнародних норм і стандартів.

Організація Об'єднаних Націй дотримується високих стандартів поведінки та дисципліни, спираючись на три основні принципи: професіоналізм, нульову терпимість до сексуальної експлуатації та відповідальність керівництва.⁷⁹ Весь персонал ООН зобов'язаний діяти з максимальною ефективністю, компетентністю та чесністю, дотримуючись місцевих законів і прав людини, зберігаючи неупередженість та уникаючи дій, які можуть зашкодити репутації ООН чи держави, яку вони представляють.⁸⁰

Особлива увага приділяється боротьбі з сексуальною експлуатацією та насильством. Будь-які їхні прояви суворо заборонені, а випадки порушень розглядаються як серйозні правопорушення, що потребують негайного роз-

70 - UN, 'Member States'. URL: <https://www.un.org/en/about-us/member-states>.

71 - United Nations, Charter of the United Nations, 1 UNTS XVI (24 October 1945). URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>; Simma, Bruno, and others (eds), 'The Charter of the United Nations: A Commentary', 4th Edition (2024; online edn, Oxford Academic). URL: <https://doi.org/10.1093/law/9780192864536.001.0001>.

72 - UNTC, 'Multilateral Treaties deposited with the Secretary-General'. URL: <https://treaties.un.org/doc/source/titles/english.pdf>.

73 - UN General Assembly, Universal Declaration of Human Rights, 217 A (III) (10 December 1948). URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/unga/1948/en/11563>.

74 - UN General Assembly, International Covenant on Civil and Political Rights, 999 UNTS 171 (16 December 1966). URL: <https://www.refworld.org/legal/agreements/unga/1966/en/17703>.

75 - UN General Assembly, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 993 UNTS 3 (16 December 1966). URL: <https://www.refworld.org/legal/agreements/unga/1966/en/33423>.

76 - Charter of the United Nations, ст. 39.

77 - Charter of the United Nations, ст. 42-43; Строчиц Марія, 'Роль Організації Об'єднаних Націй у сфері забезпечення міжнародної безпеки' (5 грудня 2022). URL: <https://law.chnu.edu.ua/oon-v-sferi-zabezpechennia-mizhnarodnoi-bezpeky/>.

78 - UN Training Materials, 'Lesson 1.5: Security Council Mandates in Practice'. URL: <https://resourcehub01.blob.core.windows.net/training-files/Training%20Materials/003%20CPTM-EN/003-040%20Lesson%201.5%20Security%20Council%20Mandates%20in%20Practice.pdf>; Hitoshi Nasu, 'The UN Security Council's Responsibility and the "Responsibility to Protect"' (2011). URL: https://www.mpiil.de/files/pdf3/mpunyb_08_Nasu_151.pdf.

79 - UN Training Materials, 'Lesson 2.2: Conduct and Discipline Standards'. URL: <https://resourcehub01.blob.core.windows.net/training-files/Training%20Materials/043%20NIO/043-026%20Lesson%202.2%20-%20Conduct%20and%20Discipline%20Standards%20-%20PPT.pdf>.

80 - UN Training Materials, 'Lesson 2.2: Conduct and Discipline Standards'; UN Training Materials, 'Lesson 3.3: Conduct and Discipline'. URL: <https://resourcehub01.blob.core.windows.net/training-files/Training%20Materials/003%20CPTM-EN/003-132%20Lesson%203.3%20Conduct%20and%20Discipline.pdf>.

слідкування та жорстких санкцій.⁸¹ Відповідальність за дотримання цих стандартів покладена на керівництво, яке зобов'язане запобігати неправомірній поведінці та вживати необхідних заходів у разі її виявлення. Невиконання цих обов'язків може призвести до дисциплінарної відповідальності самих керівників. Завдяки такому підходу ООН забезпечує підзвітність, чесність та ефективність роботи свого персоналу по всьому світу.⁸²

Водночас повноваження ООН щодо дисциплінарних заходів обмежуються лише репатріацією порушників та заборонаю на подальше проходження служби. Натомість накладення штрафів, позбавлення волі та інші дисциплінарні чи судові санкції залишаються компетенцією держав, що надають війська.⁸³ У разі системних порушень можливе відкликання всього підрозділу.⁸⁴ Для забезпечення підзвітності діє система розслідувань: внутрішній наглядовий орган ООН (OIOS) розслідує справи цивільного та поліцейського персоналу, тоді як розслідування щодо військових контингентів проводять відповідні держави.⁸⁵ У випадках тяжких злочинів, таких як зґвалтування, ООН передає справу національним органам після попередньої оцінки. Кримінальне переслідування є обов'язком держав-членів, які повинні застосовувати свої національні закони, а ООН, за необхідності, знімає імунітет зі своїх співробітників та відстежує результати справ.⁸⁶

Наслідки неправомірної поведінки залежать від її масштабу. Для окремих осіб це може означати репатріацію, заборону на майбутню службу в ООН та національне переслідування, а також фінансову відповідальність за крадіжки або пошкодження майна.⁸⁷ Для місій загалом такі випадки підривають довіру місцевого населення, створюють загрози безпеці та завдають репутаційних втрат Організації.⁸⁸

Механізми підзвітності ґрунтуються на основних нормативних актах, зокрема модельному меморандумі про взаєморозуміння з державами-контрибуторами військ та резолюції Генеральної Асамблеї 62/63 щодо кримінальної відповідальності.⁸⁹ ООН забезпечує подання скарг через спеціальні підрозділи, гарячі лінії та керівництво місій,⁹⁰ а також надає постраждалим допомогу, зокрема з медичною, юридичною підтримкою та психологічною реабілітацією.

ООН застосовує комплексний підхід, який охоплює профілактику, забезпечення дотримання норм та підтримку постраждалих.⁹¹ Попри труднощі у притягненні до відповідальності військових об'єднаних підрозділів, реформи від 2005 року значно посилили нагляд та прозорість дисциплінарних процедур.⁹²

81 - UN Training Materials, 'Lesson 2.2: Conduct and Discipline Standards'; UN Training Materials, 'Lesson 3.3: Conduct and Discipline'; Institute for Peace and Security Studies, 'Conduct and Discipline Factsheet' (2020), URL: <https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/2020/12/Conduct-and-Discipline-Factsheet.pdf>.

82 - UN Training Materials, 'Lesson 2.2: Conduct and Discipline Standards'; UN Training Materials, 'Lesson 3.3: Conduct and Discipline'; Institute for Peace and Security Studies, 'Conduct and Discipline Factsheet'.

83 - UN Training Materials, 'Lesson 2.2: Conduct and Discipline Standards'; UN Training Materials, 'Lesson 3.3: Conduct and Discipline'; UN, 'Enforcement of Disciplinary Measures', URL: <https://conduct.unmissions.org/enforcement-disciplinary>.

84 - Institute for Peace and Security Studies, 'Conduct and Discipline Factsheet'.

85 - Institute for Peace and Security Studies, 'Conduct and Discipline Factsheet'; UN Information Service, 'United Nations Peacekeeping Operations: Principles and Guidelines' (2005), URL: <https://unis.unvienna.org/unis/en/pressrels/2005/pko120.html>.

86 - PSEA Task Force, 'Fact Sheet: UN Action to Counter SEA and Other Forms of Misconduct in Peacekeeping and Special Political Missions', URL: https://pseatactaskforce.org/uploads/tools/factsheetunactiontocounterseaandotherformsofmisconductinpeacekeepingandspecialpoliticalmissions_undfs_english.pdf; Institute for Peace and Security Studies, 'Conduct and Discipline Factsheet'.

87 - UN Training Materials, 'Lesson 2.2: Conduct and Discipline Standards'; UN Training Materials, 'Lesson 3.3: Conduct and Discipline'.

88 - Institute for Peace and Security Studies, 'Conduct and Discipline Factsheet'; UN Training Materials, 'Lesson 3.3: Conduct and Discipline'.

89 - UN Training Materials, 'Lesson 2.2: Conduct and Discipline Standards'; Institute for Peace and Security Studies, 'Conduct and Discipline Factsheet'; UN, 'Resolution 62/63: Comprehensive Strategy to Eliminate Future Sexual Exploitation and Abuse in United Nations Peacekeeping Operations' (2008), URL: <https://docs.un.org/en/a/res/62/63>.

90 - UN Information Service, 'United Nations Peacekeeping Operations: Principles and Guidelines'; Institute for Peace and Security Studies, 'Conduct and Discipline Factsheet'.

91 - Institute for Peace and Security Studies, 'Conduct and Discipline Factsheet'.

92 - UN Information Service, 'United Nations Peacekeeping Operations: Principles and Guidelines'; PSEA Task Force, 'Fact Sheet: UN Action to Counter SEA and Other Forms of Misconduct in Peacekeeping and Special Political Missions'.

Окрім того, стандарти ООН щодо відповідальності військових командирів за підтримання дисципліни та порядку ґрунтуються на нормах міжнародного гуманітарного права, миротворчих принципах ООН та механізмах військової підзвітності. Вони вимагають проактивного лідерства, дотримання законодавства та ефективного контролю для забезпечення оперативної цілісності.

Командири несуть відповідальність за запобігання порушенням, зокрема через навчання підлеглих нормам міжнародного гуманітарного права та стандартам поведінки ООН.⁹³ Це передбачає обов'язковий інструктаж щодо заборони нападів на цивільні об'єкти та населення,⁹⁴ запобігання сексуальній експлуатації й насильству,⁹⁵ а також правил ведення бойових дій та специфічних положень місії.⁹⁶ Як результат, командири можуть бути притягнуті до відповідальності, якщо вони не запобігли передбачуваним порушенням (за принципом, що «вони знали, або могли знати про вчинення правопорушення») або не розслідували та не покарали винних.⁹⁷

Під час виконання місії командири повинні перевіряти цілі на відповідність військовим об'єктам,⁹⁸ надавати пріоритет захисту цивільного населення під час планування атак⁹⁹ та повідомляти Міжнародний комітет Червоного Хреста про затриманих осіб протягом 12 годин.¹⁰⁰ Відповідно до Женевських конвенцій та військових інструкцій ООН, командири зобов'язані забезпечувати дисципліну негайними заходами, а їхня недбалість може призвести до кримінальної відповідальності згідно з Римським статутом.¹⁰¹

Порушення цих стандартів командирами тягне за собою серйозні наслідки, а саме: усунення з посади або міжнародні кримінальні звинувачення, зокрема у воєнних злочинах.¹⁰² ООН зміцнює ці принципи через угоди про статус військ, які зобов'язують держави забезпечувати попередню підготовку контингентів з міжнародного гуманітарного права.¹⁰³

Об'єднані збройні сили ООН діють в умовах міжнародного збройного конфлікту, в яких їхні навчання та процедура притягнення до відповідальності направлені на профілактику, припинення та розслідування воєнних злочинів, а не військових кримінальних правопорушень. Проте дисципліна та правопорядок є одними із гарантів добросовісного виконання норм МГП та МКП.

У цьому контексті існує прямий причинно-наслідковий зв'язок між фактами порушення дисципліни та вчиненням міжнародних злочинів. До прикладу, якщо військовослужбовець порушив внутрішній розпорядок, полишив місце розташування підрозділу та в той час пограбував музей на окупованій території – такі дії кваліфікуватимуться не лише як дисциплінарне правопорушення, а і як порушення законів та звичаїв війни.

93 - ICRC, 'UN Guidelines on the Conduct of UN Forces', URL: <https://casebook.icrc.org/case-study/un-guidelines-un-forces>.

94 - ICRC, 'UN Guidelines on the Conduct of UN Forces'; ICRC, 'The Law of Armed Conflict: Command responsibility', URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/law6_final.pdf.

95 - UN Training Materials, 'Lesson 2.2: Conduct and Discipline Standards'; UN, 'United Nations Military Manual (UNMiM)' (2024).

96 - UN, 'United Nations Military Manual (UNMiM)' (2024).

97 - The Practical Guide to Humanitarian Law, 'Duty of Commanders'. URL: <https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/duty-of-commanders/>; ICRC, 'The Law of Armed Conflict: Command responsibility'.

98 - ICRC, 'UN Guidelines on the Conduct of UN Forces'.

99 - The Practical Guide to Humanitarian Law, 'Duty of Commanders'; UN, 'United Nations Military Manual (UNMiM)' (2024).

100 - ICRC, 'UN Guidelines on the Conduct of UN Forces'.

101 - The Practical Guide to Humanitarian Law, 'Duty of Commanders'; UN Training Materials, 'Lesson 2.2: Conduct and Discipline Standards'; ICRC, 'The Law of Armed Conflict: Command responsibility'; UN, 'United Nations Military Manual (UNMiM)' (2024).

102 - The Practical Guide to Humanitarian Law, 'Duty of Commanders'; ICRC, 'The Law of Armed Conflict: Command responsibility';

103 - ICRC, 'UN Guidelines on the Conduct of UN Forces'; UN, 'United Nations Military Manual (UNMiM)' (2024).

Такий підхід впливатиме зокрема і на відповідальність командирів, адже в міжнародному праві існує принцип відповідальності командування, за яким командир є винним у вчиненні міжнародного злочину, коли фактичне діяння вчинив його підлеглий, у разі, якщо такий командир міг або мав знати, знав і не зупинив або не провів ефективного розслідування щодо вчиненого правопорушення.

Цей принцип покладає неабияку відповідальність на всі ланки командування. Елемент колективності відповідальності породжує розуміння, що у разі правопорушення вчиненого рядовим складом допущеного через недбалість вищого командування, кримінальну відповідальність нестимуть усі, хто мав повноваження та фактично міг зупинити порушення.

1.7. Висновки

Всі з вищепроаналізованих міжнародних організацій наголошують на необхідності забезпечення поваги до прав та свобод людини. Специфічні умови проходження військової служби створюють атмосферу, де певні права людини можуть бути законно обмежені, як от право на вільне пересування, свободу мирних зібрань та свободу слова. Водночас численні міжнародні договори все-таки визнають, що обмеження деяких прав є недопустимим та вважати-меться порушенням, як от втручання у приватне та особисте життя (аналіз відбуватиметься в кожному конкретному випадку), втручання у справедливий суд (аналіз відбуватиметься в кожному конкретному випадку), позбавлення життя (абсолютне право у контексті забезпечення ефективного та незалежного розслідування інциденту смерті), тортури, нелюдське або таке, що принижує гідність особи поводження (абсолютне право у контексті заборони такого поводження, і забезпечення ефективного та незалежного розслідування інциденту такого поводження) та інші.

Військовослужбовці є більш вразливою верствою населення через значні, порівняно з цивільними громадянами, обмеження. Водночас вони є агентами держави. Цей причинно-наслідковий зв'язок породжує відповідальність держави за правопорушення, вчинені її військовими посадовими особами та військовослужбовцями загалом, що простежується у рішеннях міжнародних судових установ.

Беручи до уваги дуальний статус військовослужбовця як особи, яка захищає державу та одночасно перебуває під захистом держави, варто відзначити необхідність наявності ефективних та незалежних механізмів дотримання прав людини та забезпечення порядку і дисципліни у збройних формуваннях. Такий підхід має забезпечуватися не лише чіткими та передбачуваними нормативно-правовими актами, а й наявністю незалежних інституцій, спроможних безсторонньо приймати рішення у кожній конкретній справі, зокрема через дотримання принципу цивільно-демократичного контролю за збройними силами.

Концепція відповідальності командирів у міжнародних документах найширше розписана у контексті профілактики, припинення та притягнення до відповідальності за вчинення воєнних злочинів. Такий підхід відповідає завданням об'єднаних збройних сил різних держав та контексту міжнародних збройних конфліктів, у яких ті беруть участь. Однак принцип командної відповідальності є також застосовним і в контексті національного законодавства, оскільки командир є гарантом захисту прав людини та дотримання правопорядку. До того ж в національному праві подекуди значно легше встановити причинно-наслідковий зв'язок між дією та бездіяльністю конкретних суб'єктів з огляду на безпосередній доступ до нормативно-правового регулювання, системи юстиції та судових органів.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДЕРЖАВ

2.1. Загальний огляд держав

Для проведення порівняльного аналізу було обрано сім держав, серед яких: Сполучені Штати Америки, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Королівство Данія, Французька Республіка, Ізраїль, Турецька Республіка та Республіка Вірменія. Вибір цих держав ґрунтувався передусім на їхній участі у безпосередніх бойових діях як на своїй території, так і у складі миротворчого контингенту на території інших держав. Окрім того, усі з вищезазначених держав декларували повагу до прав людини та основоположних свобод, хоча рівень забезпечення цього захисту в обраних державах значно різниться.¹⁰⁴ Більшість із вибірки є членами Ради Європи, в той час, як інші є державами-спостерігачами, які будують свою державну політику на спільних з Україною цінностях.

П'ять з семи держав є членами НАТО. Серед них чотири – США, Велика Британія, Франція та Данія – є засновницями Альянсу,¹⁰⁵ тоді як Туреччина приєдналась до НАТО у 1952 році.¹⁰⁶ Хоча Ізраїль та Вірменія не входять до складу НАТО, Ізраїль залишається стратегічним партнером Альянсу і, зокрема, входить до держав-членів платформи «Діалогу Середземномор'я»,¹⁰⁷ у той час, як Вірменія є учасником програми «Партнерство заради миру» від 1994 року.¹⁰⁸

Розмір збройних сил кожної з обраних держав напряму впливає на необхідність у розвиненому підході до військової дисципліни та правопорядку. Наразі збройні сили **США** є найчисельнішими серед проаналізованих країн. Станом на 30 червня 2024 року Армія США, Військово-морські сили, Корпус морської піхоти, Повітряні сили, Космічні сили та Берегова охорона загалом налічують приблизно 1,3 мільйона військовослужбовців активної служби та 738 000 резервістів і членів Національної гвардії.¹⁰⁹ Чисельність армії **Туреччини** становить близько 410 000 осіб, серед яких 185 630 резервістів.¹¹⁰ Станом на 2024 рік до складу збройних Сил **Великої Британії** входить 148 230 військовослужбовців, разом з військовим резервом.¹¹¹ Однак Велика Британія взяла курс на значне скорочення осіб в армії, тож це число постійно знижується. Натомість армія **Ізраїлю** складається із 169 500 осіб постійного персоналу та 465 000 військовослужбовців резерву.¹¹² А от до збройних сил Франції входять 200 000 активних військовослужбовців та 26 000 резервістів.¹¹³ Найменша кількість військовослужбовців з нашої вибірки держав служить у збройних силах **Данії**, до складу армії якої входить 21 000 осіб, 12 000 резервістів та 800 військових у місіях за кордоном.¹¹⁴ Доволі невелика армія також і у **Вірме-**

104 - Our World in Data, 'Human Rights'. URL: <https://ourworldindata.org/human-rights>](<https://ourworldindata.org/human-rights>).

105 - NATO, 'The Founding of NATO'. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm#founding.

106 - NATO, 'The Accession of Greece and Turkey to NATO'. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm#gre-tur.

107 - NATO, 'Mediterranean Dialogue'. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52927.htm.

108 - NATO, 'NATO's partnerships'. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_84336.htm?selectedLocale=en.

109 - Consumer Shield, 'Number of People in the US Military'. URL: <https://www.consumershield.com/articles/number-of-people-us-military>.

110 - Тиждень, 'Аналітики порівняли військову міць Туреччини та Росії (Інфографіка)'. URL: https://tyzhden.ua/analitky-porivnialy-vijskovu-mits-turechchyny-j-rosii-infohrafika/?utm_source=chatgpt.com

111 - House of Commons Library, 'Research Briefing CBP-7930: The UK's Defence Spending'. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-7930/>.

112 - Trading Economics, 'Israel Armed Forces Personnel as a Percentage of Total Labor Force'. URL: <https://tradingeconomics.com/israel/armed-forces-personnel-percent-of-total-labor-force-wb-data.html>.

113 - Macrotrends, 'Military Army Size: France vs. Italy'. URL: <https://www.macrotrends.net/global-metrics/countries/FRA/italy/military-army-size>.

114 - Defense Advancement, 'Danish Armed Forces Overview'. URL: <https://www.defenseadvancement.com/resources/danish-armed-forces>.

нії: до збройних сил входить 42 900 осіб, однак військовий резерв становить 210 000 осіб.¹¹⁵

Різниця у розмірах збройних сил значною мірою зумовлена як чисельністю населення, так і частотою та масштабом участі відповідних країн у збройних конфліктах. Наприклад, США, Туреччина та Ізраїль мають найбільше професійних військовослужбовців та резервістів, що обумовлено, зокрема, їхньою постійною участю у збройних конфліктах.

Усі з цих держав мають свої особливості, які залежать від історичних традицій, юридичних норм та потреб збройних сил кожної держави. Вони визначають, як розглядаються правопорушення серед військовослужбовців, який орган займається судовим розглядом таких справ, а також які покарання можуть бути застосовані до осіб, що порушили військові правила.

У США система військової юстиції базується на **Єдиному кодексі військової юстиції (Universal Code of Military Justice)**, який є всеосяжним набором законів, що регулюють судовий процес і покарання для військовослужбовців.¹¹⁶ Військові суди в США складаються з підсудних рад, до складу яких можуть входити як військові, так і цивільні судді.¹¹⁷ Військовослужбовці, які не згодні з рішеннями військових судів, мають право оскаржити їх у цивільних судах.¹¹⁸ Покарання, що застосовуються до порушників, охоплюють дисциплінарні санкції, штрафи, позбавлення звання, а в окремих випадках і смертну кару, хоча остання наразі не використовується.¹¹⁹

У Великій Британії військова юстиція регулюється **Законом про Збройні Сили (Armed Forces Act)**,¹²⁰ і, як правило, порушення військової дисципліни розглядаються у військових судах, однак для більш серйозних злочинів справи можуть бути передані до цивільних судів.¹²¹ Військові суди Великої Британії складаються зазвичай з офіцерів, а покарання за порушення варіюються від дисциплінарних заходів до ув'язнення.¹²²

Франція має аналогічну систему, де **Кодекс Військової юстиції (Code of Military Justice)** регулює порушення серед військових.¹²³ Військові суди займаються серйозними правопорушеннями, в той час, як менш тяжкі справи можуть розглядатися цивільними судами.¹²⁴ Покарання передбачають штрафи, обмеження в праві мати військове звання, а також позбавлення волі.¹²⁵

115 - Statista, 'Armenia vs. Azerbaijan Military Comparison'. URL: <https://www.statista.com/statistics/1416085/armenia-azerbaijan-military-comparison>.

116 - Uniform Code of Military Justice, 'About the UCMJ'. URL: <https://ucmj.us/about-the-ucmj/>.

117 - Uniform Code of Military Justice. URL: <https://ucmj.us/ucmj-articles/>, ст. 25; S. A. Lamb, 'The Court-Martial Panel Selection Process: a Critical Analysis' (1992). URL: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA456700.pdf>; V. Hansen, 'The impact of military justice reforms on the law of armed conflict: how to avoid unintended consequences' in: A. Duxbury, M. Groves, eds., 'Military Justice in the Modern Age' (2016), c. 106-129.

118 - Anna C. Henning, 'Supreme Court Appellate Jurisdiction Over Military Court Cases' (5 березня 2009). URL: <https://sgp.fas.org/crs/misc/RL34697.pdf>.

119 - Military Justice Attorneys, 'From Death to Discharge: Types of Court-Martial Punishments Defending Those Who Defend Us' (1 April 2023). URL: <https://www.militaryjusticeattorneys.com/blog/2023/april/from-death-to-discharge-types-of-court-martial-p/>; Aaron Meyer Law, 'What Are the Punishments for Court-Martial' (17 December 2024). URL: <https://www.aaronmeyerlaw.com/what-are-the-punishments-for-court-martial/>.

120 - Armed Forces Act (2006). URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/52/2008-01-01/data.xht?view=snippet&wrap=true>; Armed Forces Act (2021). URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2021/35/contents>.

121 - Crown Prosecution Service, 'Victims of crimes committed by armed forces personnel to have say in justice' (23 February 2023). URL: <https://www.cps.gov.uk/cps/news/victims-crimes-committed-armed-forces-personnel-have-say-justice>.

122 - GOV.UK, 'Guidance: The Military Court Service' (4 February 2025). URL: <https://www.gov.uk/guidance/the-military-court-service>; Courts and Tribunals Judiciaries of England and Wales, 'Military'. URL: <https://www.judiciary.uk/about-the-judiciary/our-justice-system/jurisdictions/military-jurisdiction>.

123 - Légifrance, 'Code de justice militaire - Titre II : Des Infractions d'Ordre Militaire (Articles L321-1 à L324-11)'. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006071360/LEGISCTA000006138076/

124 - Légifrance, 'Code de justice militaire - Livre Ier: Organisation et Compétence de la Justice Militaire (Articles L111-1 à L123-5)'. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006071360/LEGISCTA000006121307/, L111-1- L112-36.

125 - Légifrance, 'Code de justice militaire - Livre III : Des Peines Applicables par les Juridictions des Forces Armées et des Infractions d'Ordre Militaire (Articles L311-1 à L333-7)'. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006071360/LEGISCTA000006121312, L311-1 - L311-14.

Данія також застосовує **Військовий кримінальний кодекс (Military Penal Code)**, який дозволяє судити військовослужбовців за порушення дисципліни.¹²⁶ Судова система в Данії не передбачає існування військових судів, а отже військові кримінальні правопорушення розглядаються загальними судами відповідно до Закону про відправлення правосуддя та Закону про військове відправлення правосуддя.¹²⁷ Згідно з данським кримінальним правом, порушник може бути покараний ув'язненням, штрафом або альтернативним покаранням у вигляді громадських робіт. Суд може постановити конфіскацію доходів від злочину або видати наказ про виплату компенсації потерпілому. Крім того, суд може накласти додаткове покарання, таке як тимчасова втрата водійських прав.¹²⁸

В Ізраїлі військова юстиція регулюється через **Закон про військову юстицію Армії оборони Ізраїлю (Israel Defense Forces Military Justice Law)**, що визначає правопорушення серед військових та створює окрему систему судів для їхнього розгляду.¹²⁹ Військові суди Ізраїлю активно залучаються до розгляду правопорушень, що належать до дисципліни, а серйозніші випадки, наприклад, корупцію, можуть передати цивільним судам.¹³⁰ Покарання варіюються від дисциплінарних заходів до ув'язнення.¹³¹

Система військової юстиції **Туреччини базується на Військовому кримінальному кодексі Туреччини (Turkish Military Penal Code)**, що дозволяє військовим судам розглядати справи, пов'язані з порушенням військової дисципліни.¹³² Військові суди можуть накладати покарання, безпосередньо пов'язані зі службовими обов'язками. Цивільні суди можуть залучатися до розгляду складних справ, таких як корупція.¹³³

Вірменія має власну систему військової юстиції, яка регулюється **Кримінальним кодексом Вірменії (Criminal Code of Armenia)**¹³⁴. У Вірменії відсутня система військових судів, тож будь-які військові кримінальні правопорушення розглядають загальні суди.¹³⁵

Загалом усі ці держави мають схожі підходи до підтримання дисципліни в армії, проте варіації в застосуванні військових судів та ролі цивільних судів, залежно від тяжкості злочину, відображають національні особливості кожної з систем. Усі країни застосовують різноманітні покарання, від дисциплінарних санкцій до ув'язнення, а також мають систему апеляції в цивільних судах для військовослужбовців, які незгодні з рішеннями військових судів.

126 - 'Danish Military Penal Code', Act no. 530 of 24/06/2005. URL: <https://www.fauk.dk/globalassets/fauk/dokumenter/engelsk/-danish-military-penal-code-.pdf>.

127 - Forsvarsakademiet, 'The Danish Military Justice System' (2020). URL: <https://www.fauk.dk/globalassets/fauk/dokumenter/engelsk/-the-danish-military-justice-system-.pdf>, c. 9.

128 - Forsvarsakademiet, 'The Danish Military Justice System' (2020), c.10.

129 - The Knesset, 'Military Justice Law, 5715-1955'. URL: https://main.knesset.gov.il/EN/about/history/documents/kns2_militaryjustice_1_eng.pdf.

130 - Military Advocate General's Corps, 'The IDF Military Justice System' (20 серпня 2024). URL: <https://www.idf.il/en/mini-sites/military-advocate-general-s-corps/the-idf-military-justice-system/>.

131 - The Knesset, 'Military Justice Law, 5715-1955', Розділ 2.

132 - WIPO, 'Turkish Military Criminal Law', Law Nr. 5237 (12 жовтня 2010), URL: <https://wipolex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/tr/tr171en.html>; Refworld, 'Turkey: Law No. 353 of 1963 on Establishment of Military Courts and Tribunal Procedure (Military Criminal Procedure Law)'. URL: <https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/1963/en/14628>.

133 - Muzaffer Yasin Aslan, 'Military Criminal Jurisdiction under Turkish Law' (2008). URL: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/627016>, c. 14.

134 - 'Criminal Code of the Republic of Armenia', (2022). URL: <https://legislationline.org/sites/default/files/2023-12/Criminal%20Code%20of%20the%20Republic%20of%20Armenia%20%282022%29%20%28English%29.pdf>.

135 - NYU School of Law, 'Armenia: Legal System and Research' (травень-червень 2022). URL: <https://www.nyulawglobal.org/globalex/armenia1.html#the-court-system>.

2.2. Обов'язки командирів у сфері забезпечення правопорядку та дисципліни

Кожна з країн, визнаючи особливості військової служби та необхідність постійного дотримання дисципліни, покладає обов'язки щодо її забезпечення саме на командирів. Однак обсяги такого обов'язку, а також повноважень командирів можуть значно різнитися. У більшості країн діє військова поліція або існує посада спеціального дисциплінарного офіцера. Саме на них покладається зобов'язання проведення службових розслідувань та накладення дисциплінарних, а іноді і кримінальних стягнень на військовослужбовців, які порушують дисципліну. На безпосередніх командирів підрозділів натомість покладаються ширші повноваження щодо дисципліни, а саме: слугувати прикладом для підлеглих, створювати атмосферу відкритого спілкування та дбати про потреби та проблеми підлеглих.

У **Сполучених Штатах Америки** офіцери, прапорщики, сержанти і старшини збройних сил уповноважені і мають наказ припиняти всі сварки, бійки і заворушення серед осіб, на яких поширюється дія військового законодавства, і затримувати їхніх учасників.¹³⁶ Окрім того, на командирів покладається обов'язок розглянути можливість застосування некаральних виправних заходів, перш ніж ухвалювати рішення про застосування позасудового покарання.¹³⁷

Некаральні виправні заходи є основними інструментами для навчання належних стандартів поведінки та виконання обов'язків. Вони не є покаранням, а також не є обов'язковими як перший крок до позасудового покарання. Некаральні заходи передбачають відмову у видачі перепустки або інших привілеїв, консультування, адміністративне пониження в посаді, адміністративні догани та зауваження, додаткове навчання, заборону на подальше проходження служби та перекваліфікацію військово-облікової спеціальності. Деякі з наведених адміністративних стягнень можуть перерости в дідівщину та/або знуцання, тому командири повинні стежити за тим, чи є дисциплінарні заходи, які застосовують їхні підлеглі, належними.¹³⁸

До прикладу, командири є відповідальними за вжиття належних адміністративних заходів щодо солдатів, які дезертирували. Командири розглядають обставини самовільного залишення місця проходження служби та вимагають видачі ордерів на арешт солдатів з групи ризику, які дезертирують, щоб уникнути судового переслідування, або коли командир вважає, що існує ризик того, що солдат може вчинити насильницькі дії або завдати шкоди собі чи оточуючим.¹³⁹

Відповідно до покладених на командирів завдань та повноважень, командир повинен здійснити попереднє службове розслідування та надіслати звіт до служби правопорядку,¹⁴⁰ але не щодо злочинів проти статевої свободи (у такому разі командир має обов'язок лише повідомити про вчинення такого

136 - Uniform Code of Military Justice (UCMJ), 815. Article 15.

137 - U.S. Department of Defense, 'Manual for Courts-Martial', Executive Order 12473 (13 липня 1984). URL: <https://jsc.defense.gov/Portals/99/Documents/EO12473.pdf>, ч. V; U.S. Army War College, 'AR 27-10: Military Justice' (2016). URL: <https://dml.armywarcollege.edu/wp-content/uploads/2023/05/AR-27-10-Military-Justice-2016.pdf>.

138 - Army Regulation 600-20, 'Army Command Policy' (2006). URL: <https://www.nrc.gov/docs/ml0807/ml080790409.pdf>, п.п. 4-6.

139 - Army Regulation 600-20, 'Army Command Policy' (2006), п.п. 4-7 (f).

140 - Army Regulation 600-20, 'Army Command Policy' (2006), секція 4-7.

правопорушення).¹⁴¹ Командир може скликати військовий суд, який розглядатиме справу.¹⁴² До того він може застосувати запобіжні заходи, зокрема, затримання та тримання під вартою.¹⁴³ Після того, як мине 72 години застосування такого запобіжного заходу, командир повинен вирішити, чи підлягає воно продовженню.¹⁴⁴ У разі незначного порушення, командир може ухвалити рішення про застосування позасудових заходів.¹⁴⁵

До того ж у системі США також наявна позиція Генерального Інспектора, який надає консультації командирів з питань, які стосуються забезпечення дисципліни та правопорядку у підрозділі. І хоча врешті саме командир ухвалює рішення про притягнення до відповідальності, інспектори у цьому випадку виступають юридичними радниками командирів та зобов'язані максимально захищати особисті дані скаржника, свідка чи будь-якої іншої особи, яка надає інформацію про ймовірне правопорушення, особливо коли особа конкретно вимагає конфіденційності. Особи, які звертаються до інспекторів по допомогу, надають свідчення, інформацію або докази в рамках перевірки інспектора або іншим чином взаємодіють з ним. Хоча конфіденційність і заходи, необхідні для її захисту, можуть різнитися залежно від ситуації, інспектори завжди ставляться до конфіденційності як до питання першочергової важливості.¹⁴⁶

Деяко схожа система і у **Великій Британії**. Відповідно до Регламенту Армії, виданим Королевою від січня 2019 року, командири мають обов'язок негайно доповідати вищому командуванню про всі випадки, коли військовослужбовці під їхнім командуванням беруть участь у заворушеннях або безладах як між собою, так і з цивільним населенням, а також доповідати про результати свого розслідування обставин і вжиті заходи дисциплінарного впливу, як от тримання під вартою чи штраф.¹⁴⁷

Крім цього, у Законі про Збройні сили від 8 листопада 2006 року передбачено саму процедуру забезпечення дисципліни, де в командира є обов'язок повідомляти про вчинені правопорушення військову поліцію.¹⁴⁸ За загальним правилом, якщо командирі особи стає відомо про факт або обставини, які вказують на те, що військовослужбовець у їхньому підпорядкуванні вчинив або міг вчинити службове правопорушення, він має повноваження висунути у справі одне або декілька звинувачень та надати можливість підозрюваній особі бути заслуханою у спрощеному порядку або передати справу Директору служби обвинувачення.¹⁴⁹

У так званому спрощеному провадженні можуть розглядатися справи про:

- самовільне залишення місця служби, нездатність затримати дезертира або відсутнього на службі, неналежну поведінку стосовно старшого за званням, порушення постійних наказів, застосування сили до вартового, неявка на службу або невиконання службових обов'язків та ін.¹⁵⁰

141 - Army Regulation 600-20, 'Army Command Policy' (2006), секція 7-5

142 - U.S. Department of Defense, 'Manual for Courts-Martial', Executive Order 12473 (13 July 1984). URL: <https://jsc.defense.gov./Portals/99/Documents/EO12473.pdf>, правило 303.

143 - U.S. Department of Defense, 'Manual for Courts-Martial', Executive Order 12473, правило 304.

144 - U.S. Department of Defense, 'Manual for Courts-Martial', Executive Order 12473, правило 305 (b).

145 - U.S. Department of Defense, 'Manual for Courts-Martial', Executive Order 12473, § 815.

146 - Army Regulation, 'Assistance, Inspections, Investigations, and Follow up – Inspector General Activities and Procedures' (2020). URL: https://ig.army.mil/Portals/101/Documents/regs%20etc/AR_20-1_MAR2020.pdf?ver=_RKoVAu7Y_o_HLQSalXiqQ%3d%3d, § 1-13(a).

147 - UK Government, 'The Queen's Regulations for the Army' (1975). URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5d5aaa46e5274a07640aefc7/The_Queen_s_Regulations_for_the_Army_1975.pdf, н. 3.001(f).

148 - Armed Forces Act (2006), Розділ 52, секція 113.

149 - Armed Forces Act (2006), Розділ 52, секція 119-120.

150 - Armed Forces Act (2006), Розділ 52, секція 53 (b).

- внесення неправдивих записів, поведінку, що завдає шкоди порядку та дисципліні, непридатність або неправомірну поведінку під впливом алкоголю або наркотиків, жорстоке поводження з підлеглими, ганебну поведінку жорстокого або непристойного характеру, пошкодження або втрату громадського чи службового майна, неправильне використання або марнотратство громадського чи службового майна, перешкоджання або ненадання допомоги службовому полісмену, опір арешту тощо, злочини, пов'язані зі службовим триманням під вартою.¹⁵¹

Окрім цього, у Королівських Регламентах передбачено можливість накладення адміністративного стягнення командиром у разі поведінки підлеглого, що порушує цінності та стандарти Армії.¹⁵²

В разі розгляду справи у порядку спрощеного провадження, одним із повноважень командира щодо забезпечення дисципліни є призначення покарання.¹⁵³

Натомість адміністративний процес охоплює розслідування, звітування, ухвалення рішення, застосування санкцій та перегляд. Право військовослужбовця подати скаргу з будь-якого питання, пов'язаного з його службою, залишається незмінним. Цей процес саморегулювання знайомий більшості роботодавців і працівників. Він повністю відокремлений від системи кримінального правосуддя у Збройних силах. Адміністративне стягнення може мати різні наслідки: від догани (без занесення до дисциплінарного списку) до, в найсерйозніших випадках, звільнення з військової служби.¹⁵⁴

У Вірменії хоча і є Військова поліція, до повноважень якої належить проведення досудового розслідування у справах про військові кримінальні правопорушення, все ж повноваження командирів, а також процедура притягнення до дисциплінарної відповідальності, значно відрізняються.

Відповідно до статті 77 Статуту Внутрішньої служби Збройних Сил Республіки Вірменія командир (начальник) зобов'язаний постійно підтримувати міцну військову дисципліну і високий моральний дух особового складу, керуючись положеннями Дисциплінарного статуту. Водночас Дисциплінарний Статут покладає на командирів обов'язок притягувати правопорушників до дисциплінарної відповідальності.¹⁵⁵

За загальним правилом, у разі, якщо підлеглий військовослужбовець вчинив дисциплінарне правопорушення, командир зобов'язаний накласти на нього дисциплінарне стягнення, однак, у разі вчинення військовослужбовцем грубого порушення дисципліни, а також у разі вчинення дисциплінарного проступку особами начальницького складу, а також в інших випадках за рішенням командира призначається службове розслідування. Таке службове розслідування може бути проведене лише командирами, визначеними наказом Міністра Оборони. Такі уповноважені особи мають ознайомитися з характером дисциплінарного проступку, обставинами його вчинення та з'ясувати наслідки, виявити причини та умови, що сприяли вчиненню, визначити ступінь вини військовослужбовця та вид дисциплінарного стягнення.

151 - Armed Forces Act (2006), Розділ 52, секція 53(d).

152 - UK Government, 'The Queen's Regulations for the Army' (1975), п. 5.204.

153 - Armed Forces Act (2006), Розділ 52, секція 237.

154 - UK Government, 'Code of Conduct: Master Presentation' (June 2015). URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a80ab5840f0b62305b8c7a1/20150701_-CODC_Master_Presentation-Updated_Jun_15_U_Redacted.pdf.

155 - RLIS, 'Criminal Code of the Republic of Armenia'. URL: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=75199>, ч. 2 ст. 4.

поведінка, яка підриває довіру та згуртованість, тим самим завдаючи шкоди моральному духу та підриваючи дисципліну.¹⁵⁶

У Франції безпосередній командир аналогічно може накладати певні дисциплінарні стягнення на свого підлеглого, який вчинив дисциплінарне правопорушення.¹⁵⁷ Варто зазначити, що система все ж відрізняється, адже розслідування поділені на типи А, В та С (де тип А є розслідування, яка проводиться безпосереднім командиром).¹⁵⁸ Безпосередній командир є першим рівнем військової влади відповідно до Кодексу Оборони Франції.¹⁵⁹ А розслідування типу А є його безпосереднім обов'язком (відповідальністю). Командир розпочинає розслідування типу А протягом 24 годин з моменту вчинення дисциплінарного правопорушення, здійснюючи його самостійно або призначаючи осіб, відповідальних за розслідування.¹⁶⁰ Командир розпочинає розслідування за власною ініціативою або за вказівкою від органу, якому він підпорядковується. За власною ініціативою командир самостійно може розпочати службове розслідування, якщо ситуація відповідає таким критеріям:

1. Принцип пропорційності: чи необхідне службове розслідування для встановлення причин події?
2. Принцип простежуваності: чи є збір свідчень очевидців якомога ближче до події засобом встановлення фактів?
3. Принцип протиставлення: чи виправдовують наслідки (в тому числі передбачувані) події в дисциплінарному, адміністративному або юридичному плані проведення розслідування, яке б засвідчило реакцію командування та справедливий розгляд фактів?
4. Принцип контекстуалізації: чи враховує оцінка серйозності події будь-яке повторення несправностей або помилок та їхні потенційні наслідки?¹⁶¹

У разі доведення вини особи він також має право накладати певні дисциплінарні стягнення. Якщо командир вважає, що санкція, яку він уповноважений накладати, є недостатньою, він може звернутись до влади другого рівня, а саме до командирів батальйонів, полків, флотилій або еквівалентних підрозділів – для розслідування типу В. Владою третього рівня, до якої можуть передати справу про вчинення дисциплінарного правопорушення для рядового складу, є Генеральний штаб або командувачі великих військових округів і оперативних угруповань. Саме вони проводять розслідування типу С. Натомість, якщо особою, що вчинила правопорушення, є офіцер або унтер-офіцер, то в такому разі владою третього рівня для них є Міністр Оборони.¹⁶²

156 - ARLIS, 'Disciplinary Regulations of the Armed Forces of the Republic of Armenia', ч. 4 ст. 27.

157 - Légifrance, 'Code de la défense – Partie 3: Le Ministère de la Défense et les Organismes sous Tutelle (Articles R*3111-1 à R3423-35)', URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006071307/LEGISCTA000019839383/2024-10-31/, ст. R3222-5.

158 - Ministère des Armées, 'Instruction N° 53 EMM' (31 July 2024), URL: <https://www.defense.gouv.fr/sites/default/files/bulletin-officiel/Instruction%20N%C2%B0%2053%20EMM%20du%2031%20juillet%202024.pdf>.

159 - Légifrance, 'Code de la défense – Partie 3: Le Ministère de la Défense et les Organismes sous Tutelle (Articles R*3111-1 à R3423-35)', ст. R3222-5; Ministère des Armées, 'Instruction N° 53 EMM', с. 5.

160 - Ministère des Armées, 'Instruction N° 53 EMM' (31 липня 2024), с. 5.

161 - Ministère des Armées, 'Instruction N° 53 EMM' (31 липня 2024), с. 4.

162 - Légifrance, 'Code de la défense – Partie 3: Le Ministère de la Défense et les Organismes sous Tutelle (Articles R*3111-1 à R3423-35)', ст. D3123-4; Par Tiffen Marcel, 'Sanctions disciplinaires des militaires' (10 November 2020), URL: <https://www.village-justice.com/articles/sanctions-disciplinaires-des-militaires,35312.html>.

Врешті, відповідно до Кодексу військової юстиції Франції, командувачі родів військ і гарнізонів, начальники портів та адміністративних формувань мають повноваження особисто здійснювати необхідні дії для встановлення злочинів, що підпадають під юрисдикцію спеціалізованих військових судів. Вони можуть збирати докази та розшукувати винних осіб у межах своїх підрозділів.¹⁶³

Наказом Міністра оборони визначаються органи військового управління, які уповноважені повідомляти про правопорушення або надавати висновки щодо можливого судового переслідування. При цьому прокурор Паризького судового трибуналу приймає скарги та доноси, а також керує діяльністю співробітників судової поліції збройних сил відповідно до кримінально-процесуального кодексу.¹⁶⁴

Співробітники судової поліції у збройних силах відповідають за фіксацію правопорушень, збір доказів та розшук злочинців на етапі до початку попереднього розслідування. Після його відкриття вони зобов'язані виконувати доручення слідчих судів і дотримуватися їхніх вказівок.¹⁶⁵

Статут внутрішньої служби **Туреччини** визначає, що кожен начальник, який відчуває, що дисципліна погіршилася або хоча б трохи ослабла, зобов'язаний розслідувати і усунути матеріальні і моральні причини цього, а в разі необхідності вживати заходів в рамках законів і правил для підтримання дисципліни, а також забезпечувати дисципліну, використовуючи всі свої повноваження.¹⁶⁶ Окрім того, будь-який начальник, який бачить, що поради, попередження та застереження, зроблені у зв'язку з виконанням службових обов'язків, не діють, зобов'язаний негайно використати свої законні повноваження для приведення підлеглих у відповідність до своїх обов'язків.¹⁶⁷ Тож командири мають обов'язок вислуховувати і розглядати усі усні чи письмові заяви підлеглих та ухвалювати відповідні рішення.¹⁶⁸

Водночас на противагу Франції та Вірменії у Туреччині існує поняття дисциплінарного командира. Ним можуть стати командири вище за рангом або старшинством, ніж персонал, який підлягає дисциплінарному стягненню.¹⁶⁹ Саме на них покладений обов'язок щодо призначення та проведення службового розслідування колективно чи особисто,¹⁷⁰ а також накладення дисциплінарного стягнення на осіб, які порушили порядок несення військової служби.¹⁷¹ Однак такі дисциплінарні командири можуть змінюватись, що може призвести до нерозуміння військовими того, хто має повноваження розслідувати вчинене дисциплінарне правопорушення та накладати відповідне стягнення.

Поза тим, що в **Ізраїлі** так само існує посада дисциплінарного офіцера, командири тут мають значно ширші повноваження щодо розслідування правопорушень пов'язаних з несенням служби. Відповідно до Закону про військову юстицію від 25 червня 1955 року, командир має обов'язок повідомити про

163 - Légifrance, 'Code de justice militaire - Titre Ier : De l'Exercice de l'Action Publique et de l'Instruction (Articles L211-1 à L212-191)' URL: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/article_lc/LEGIARTI000028345322, ст. L211-5.

164 - Légifrance, 'Code de justice militaire - Titre Ier : De l'Exercice de l'Action Publique et de l'Instruction (Articles L211-1 à L212-191)', ст. L211-1.

165 - Légifrance, 'Code de justice militaire - Titre Ier : De l'Exercice de l'Action Publique et de l'Instruction (Articles L211-1 à L212-191)', ст. L211-2.

166 - 'Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Yönetmeliği' (27 травня 1961). URL: <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=5905&mevzuatUr=KurumVeKurusYonetmeliği&mevzuatTertip=5>, ст. 3.

167 - 'Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Yönetmeliği', ст. 21.

168 - 'Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Yönetmeliği', ст.ст. 42-45.

169 - 'Türk Silahlı Kuvvetleri Disiplin Kanunu' (Law No. 5905, Resmî Gazete, 16 February 2013, No. 28561). URL: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/02/20130216-1.htm>, ч. 3 ст. 8.

170 - 'Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Yönetmeliği', ч. 1 ст. 7.

171 - 'Türk Silahlı Kuvvetleri Disiplin Kanunu' (Law No. 5905, Resmî Gazete, 16 February 2013, No. 28561), ч. 1 ст. 8.

факт вчинення кримінального правопорушення дисциплінарного офіцера¹⁷². Такою особою може бути командир та керівники інших підрозділів.¹⁷³ До прикладу, молодший дисциплінарний офіцер, якому подали скаргу на солдата, звинуваченого у вчиненні правопорушення, яке молодший дисциплінарний офіцер уповноважений розглядати, повинен

- (1) відхилити скаргу; або
- (2) розглянути її самостійно; або
- (3) якщо він не засудив або не виправдав обвинуваченого, передати скаргу на розгляд старшому дисциплінарному офіцеру, згідно з армійськими наказами¹⁷⁴

Старший дисциплінарний офіцер, якому подано скаргу на військовослужбовця, звинуваченого у вчиненні злочину, яку старший дисциплінарний офіцер компетентний розглядати, зобов'язаний

- (1) відхилити скаргу; або
- (2) розглянути справу самостійно;
- (3) якщо він не засудив або не виправдав обвинуваченого – передати скаргу на розгляд командиру, відповідно до армійських наказів, або до військового суду¹⁷⁵

Водночас командир залишається першою особою реагування на порушення дисципліни та може розслідувати військові правопорушення,¹⁷⁶ однак лише щодо тих, де покарання не перевищує трьох років позбавлення волі. Серед них: відмова у допомозі військовій поліції,¹⁷⁷ непристойна поведінка в публічному місці,¹⁷⁸ або недбале виконання обов'язків.¹⁷⁹

Діяльність спеціальної уповноваженої особи відповідальної за дотримання дисципліни передбачена також законодавством **Данії**. Хоча безпосередній командир має повноваження з міркувань дисципліни заарештувати підлеглого, який виявляє грубу непокору або грубу неповагу,¹⁸⁰ а також накладати дисциплінарні стягнення на підлеглий особовий склад відповідно до Військового дисциплінарного статуту.¹⁸¹ У виняткових випадках командир навіть може здійснювати слідчі дії у військових кримінальних справах, які в конкретному випадку вважаються невідкладними.¹⁸²

172 - 'Laws of the State of Israel', Vol. 9, 5715–1954/5, URL: <https://andyreiter.com/wp-content/uploads/military-justice/il/Laws%20and%20Decrees/Israel%20-%201955%20-%20Military%20Justice%20Law.pdf>, ст. 226.

173 - Для цілей закону «командир» – означає особу, яка є вищою за нього за званням, і включає особу, яка, згідно з армійськими наказами або армійським звичаєм, уповноважена віддавати наказ, навіть якщо вона може не бути вищою за званням.

174 - 'Laws of the State of Israel', Vol. 9, 5715–1954/5, ст. 141.

175 - 'Laws of the State of Israel', Vol. 9, 5715–1954/5, ст. ст. 142.

176 - 'Laws of the State of Israel', Vol. 9, 5715–1954/5, ст. 136.

177 - 'Laws of the State of Israel', Vol. 9, 5715–1954/5, ст. 127.

178 - 'Laws of the State of Israel', Vol. 9, 5715–1954/5, ст. 128.

179 - 'Laws of the State of Israel', Vol. 9, 5715–1954/5, ст. 124.

180 - Danish Military Administration of Justice Act' (24 червня 2005), URL: <https://www.fauk.dk/globalassets/fauk/dokumenter/engelsk/-danish-military-administration-of-justice-act-.pdf>, § 10; 'Overview of the Danish Military Justice System' (2015), URL: <https://andyreiter.com/wp-content/uploads/military-justice/dk/Government%20Documents/Denmark%20-%202015%20-%20Overview%20of%20the%20Danish%20Military%20Justice%20System.pdf>.

181 - 'Executive Order No. 704 of 8 June 2023 on Disciplinary Authority within the Area of the Ministry of Defense', § 15.

182 - 'Executive Order No. 220 of 20 March 2009 on Blood Alcohol Limits in Special Areas for Service in the Armed Forces'.

2.3. Кримінальна відповідальність командирів за невиконання або неналежне виконання ними функцій

У жодній із країн немає окремого складу кримінального правопорушення, об'єктивною стороною якого є невиконання або неналежне виконання командиром своїх повноважень щодо забезпечення правопорядку та дисципліни у підрозділі. Натомість більшість країн містять загальне положення про невиконання обов'язків командиром, перевищення повноважень та/або неналежне виконання обов'язків.

До прикладу, Кримінальний кодекс **Республіки Франція** містить лише загальні норми щодо криміналізації правопорушень проти нації, держави та громадського порядку, не передбачаючи спеціальних складів злочинів, які полягають у невиконанні або неналежному виконанні командирами своїх функцій.¹⁸³ Подібна ситуація і у Великій Британії, де Закон про Збройні сили від 8 листопада 2006 року передбачає лише дисциплінарну відповідальність за невиконання або недбале ставлення військовослужбовця до покладених на нього обов'язків, хоча санкція за цими нормами може сягати позбавлення волі до двох років.¹⁸⁴

1. Особа, на яку поширюється дія військового законодавства, вчиняє правопорушення, якщо без поважної причини:
 - (a) не з'являється для виконання будь-яких обов'язків;
 - (b) залишає місце виконання обов'язків без дозволу; або
 - (c) не виконує покладених на неї обов'язків.
2. Особа, на яку поширюється дія військового законодавства, вчиняє правопорушення, якщо виконує будь-які обов'язки недбало.¹⁸⁵

Законодавство **Туреччини** передбачає, що командири можуть нести як дисциплінарну, так і кримінальну відповідальність за свої діяння, пов'язані з дотриманням дисципліни та правопорядку у підрозділі. Тож свідоме приховування дисциплінарного проступку шляхом непровадження дисциплінарного розслідування, за винятком випадків, коли особа має право не карати, попри те, що їй стало відомо про вчинення підлеглим дисциплінарного проступку, який тягне за собою дисциплінарну відповідальність.¹⁸⁶ Водночас кримінально караним є наказ або провокація до недотримання військової дисципліни, а також схвалення дій, які порушують військову дисципліну.¹⁸⁷

183 - Légifrance, 'Code pénal: Livre IV : Des crimes et délits contre la nation, l'Etat et la paix publique (Articles 410-1 à 450-5)', URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070719/LEGISCTA000006117602/#LEGISCTA000006117602.

184 - Armed Forces Act (2006), Розділ 52, секція 15.

185 - Armed Forces Act (2006), Розділ 52, секція 15.

186 - 'Türk Silahlı Kuvvetleri Disiplin Kanunu' (31 січня 2013), URL: <https://surl.li/omixiv>, ч. 1 ст. 19.

187 - 'Türk Silahlı Kuvvetleri Disiplin Kanunu' (12 жовтня 2004), URL: <https://surl.li/ompcdp>, ст. 319.

Військовий кримінальний кодекс **Данії** містить два злочини, за які можуть бути притягнуті командири внаслідок неналежного виконання ними своїх функцій. Серед таких правопорушень:

1. Навмисне невжиття заходів щодо грубого ставлення свого підлеглого до інших підлеглих¹⁸⁸
2. Незапобігання військовому правопорушенню, якщо особі відомо про його підготовку¹⁸⁹

Крім цього, у загальному кримінальному кодексі є розділ XVI про злочини проти публічної служби.¹⁹⁰ Зокрема, вони передбачають покарання за допомогу підлеглим у вчиненні кримінального правопорушення та у разі неповідомлення про вчинення кримінального правопорушення підлеглими.

Таким чином, відповідальність може наставати:

1. Якщо командир умисно не вжив заходів щодо грубого ставлення свого підлеглого до інших підлеглих
2. Якщо командиру було відомо про готування до вчинення кримінального правопорушення і він йому не запобіг
3. Допомога у вчиненні кримінального правопорушення своєму підлеглому (хоч це і так би передбачало інститут співучасті)
4. У разі службової недбалості командира¹⁹¹

Подібні положення містяться у Кримінальному кодексі **Вірменії**. Тож командири можуть нести відповідальність у разі зловживання ними владою або службовим становищем, а також у разі службової недбалості.

Під зловживанням владою або службовим становищем варто розуміти:

Використання командиром (начальником) чи службовою особою своїх службових повноважень або впливу, що впливає з них, на шкоду державним чи службовим інтересам, невиконання чи неналежне виконання свого службового обов'язку, або вчинення дії, що не впливає з його повноважень або виходить за межі його повноважень, що спричинило вчинення злочину чи іншого правопорушення або завдало істотної шкоди правам, свободам чи законним інтересам особи чи організації, або законним інтересам суспільства чи держави.¹⁹²

Натомість службова недбалість – це:

Невиконання або неналежне виконання командиром (начальником), службовою особою своїх службових обов'язків внаслідок несумлінного чи недбалого ставлення до їх виконання, що завдало істотної шкоди правам, свободам чи законним інтересам особи або організації, а також законним інтересам суспільства чи держави.¹⁹³

188 - 'Danish Military Penal Code', Act no. 530 of 24/06/2005. URL: <https://www.fauk.dk/globalassets/fauk/dokumenter/engelsk/-danish-military-penal-code-.pdf>, § 17.

189 - 'Danish Military Penal Code', Act no. 530 of 24/06/2005, § 33.

190 - 'Lov om værnepligt' (2024), URL: <https://www.retsinformation.dk/eli/Ita/2024/434#idb285472f-8762-4a7e-a520-ed70a41b0a9a>, Розділ XVI §§ 151, 156, 157.

191 - 'Lov om værnepligt' (2024), Розділ XVI.

192 - 'Criminal Code of the Republic of Armenia' (5 травня 2021), URL: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=153080>, ч. 1 ст. 549.

193 - 'Criminal Code of the Republic of Armenia' (5 травня 2021), ч. 1 ст. 549.

У цьому випадку зловживання владою або повноваженнями характеризується прямим умислом такого діяння, а службова недбалість може бути вчинена з необережності. Однак у кожному з вищезазначених випадків наслідком має бути настання істотної шкоди правам, свободам чи законним інтересам особи, або організації, або законним інтересам суспільства чи держави. Така шкода лише впливає із діяння (умисного чи необережного) та не має бути самоціллю такого правопорушення, вчиненого командиром.¹⁹⁴ Загалом такий підхід є схожим до регулювання кримінальної відповідальності командирів в Україні (див. Розділ IV).

Аналогічні положення містить також Закон Ізраїля «Про військову юстицію», однак кримінальна відповідальність покладена не на безпосереднього командира, а на дисциплінарного офіцера, до повноважень якого належить забезпечення дисципліни та правопорядку у підрозділі. Відповідно до цього закону, кримінально караними є перевищення дисциплінарним офіцером своїх повноважень,¹⁹⁵ а от норма щодо недбалого ставлення до служби є загальною та стосуватиметься абсолютно усіх військовослужбовців, які не виконують або недбало ставляться до виконання будь-якого положення армійських наказів, постійних наказів, рутинних наказів або інших загальних наказів, опублікованих у письмовій формі відповідно до військової практики.¹⁹⁶ Додатково цей закон також криміналізує незапобігання будь-яким військовослужбовцем кримінального злочину, якщо він знає про плани або намагання іншим військовослужбовцем вчинити кримінальне правопорушення.¹⁹⁷

Наостанок у **Сполучених Штатах Америки** кримінальна відповідальність передбачена Дисциплінарним статутом, зокрема, якщо військовослужбовець:

1. порушує або не виконує будь-який законний загальний наказ або розпорядження;
2. знаючи про будь-який інший законний наказ, виданий членом збройних сил, якому він зобов'язаний підкорятися, не підкоряється цьому наказу; або
3. недбало ставиться до виконання своїх обов'язків.¹⁹⁸

Однак професор Корн (Респондент 1) зазначає, що:

«Посада командира несе величезну юридичну, моральну і практичну відповідальність і підзвітність. Я хотів би сказати вам, що командир США, який не виконує своїх обов'язків підтримувати порядок і дисципліну, дуже рідко зазнає кримінальної відповідальності за це. Набагато більш поширеним наслідком є адміністративна відповідальність. Ви будете звільнені від служби. Можливо, ви отримаєте догану від вищого командира, але головне – вашій кар'єрі буде завдано непоправної шкоди... З вами покінчено. Краще почніть шукати інші варіанти працевлаштування.»¹⁹⁹

За словами професора, культура добропорядності командира в США відрігає дуже важливу роль, тому особа, котра недбало поставилась до своїх обов'язків, буде знята з посади командира з внесенням особливої примітки до

194 - 'Criminal Code of the Republic of Armenia' (5 травня 2021), ст.ст. 549, 550.

195 - 'Laws of the State of Israel', Vol. 9, 5715–1954/5, ст. 71.

196 - 'Laws of the State of Israel', Vol. 9, 5715–1954/5, ст. 133.

197 - 'Laws of the State of Israel', Vol. 9, 5715–1954/5, ст. 134(a).

198 - Uniform Code of Military Justice (UCMJ), §892. Article 92.

199 - Інтерв'ю №1.

службової характеристики, після чого ця людина більше не може бути підвищеною за званням чи посадою.²⁰⁰

Водночас, відповідно до частини 3 статті 92 Статуту, військовослужбовець несе кримінальну відповідальність у разі недбалого ставлення до виконання своїх обов'язків, яке може полягати у відмові у розслідуванні або неналежному розслідуванні дисциплінарних правопорушень, вчинених підлеглими. До прикладу, з практики військових трибуналів США, є дві відомі справи, у яких суд визнав наявність кримінального правопорушення командирів за факти недостовірного повідомлення про правопорушення, вчинене підлеглими.

1. Справа «Хадіта» (Haditha)²⁰¹

У листопаді 2005 року бомба, підірвана іракськими повстанцями, влучила в американський Хаммер з морськими піхотинцями на околиці міста Хадіта. Внаслідок вибуху бомби загинув один морський піхотинець, а його товариші по службі розстріляли 24 цивільних осіб, в тому числі жінок і дітей, що, на думку деяких юристів та аналітиків, було розстрілом у відповідь. Наступного дня речник морської піхоти виступив із заявою, в якій заявив, що іракці загинули в результаті вибуху придорожньої бомби.

Ця версія інциденту з «Хадісою» існувала доти, доки журнал Time не отримав відеозапис, який свідчив про те, що морські піхотинці, можливо, були причетні до приховування фактів. Після розслідування Time підполковника знову попросили провести розслідування. На що він обурено відповів: «Мої люди не вбивці...» Відтак відмовився проводити подальше розслідування. Три місяці потому морські піхотинці вирішили провести розслідування того, що сталося того листопадового дня. Слідчі дізналися про те, що іракські цивільні особи були вбиті морськими піхотинцями, а не придорожньою бомбою, а також про знищення чи приховування найважливіших доказів.

В результаті розслідування чотирьом морським піхотинцям були висунуті звинувачення в ненавмисному вбивстві, а чотирьом офіцерам були висунуті звинувачення в службовій недбалості за те, що вони не доповіли про інцидент керівництву і не розпочали розслідування.

Найвищим за званням морським піхотинцем, якому було висунуто звинувачення, був підполковник. Його звинуватили в тому, що він неправильно доповів про факти своєму керівництву і не розпочав розслідування.

Водночас після судового процесу жоден з офіцерів не відбував покарання. Щодо прокурора, який не здійснив розслідування, справу закрили через те, що розслідування було «мотивоване незаконним впливом вищого командування». Щодо ще одного офіцера закрили справу у зв'язку з браком доказів, щодо іншого – укладено угоду з прокурором про визнання винуватості. Четвертого офіцера звинуватили у знищенні доказів, але він був виправданий, оскільки прокуратура не довела, що знищення доказів було за межами звичної військової практики знищення документів.

200 - Інтерв'ю №1.

201 - Amy J. Sepinwall, 'Failures to Punish: Command Responsibility in Domestic and International Law' (2009), URL: <https://repository.law.umich.edu/mjil/vol30/iss2/1>, с. 275.

2. Справа Май Лай²⁰²

У в'єтнамському селі Май Лай 16 березня 1968 року американські військові вбили близько 500 беззбройних в'єтнамських цивільних осіб, які не чинили опору, серед них були переважно жінки, діти та літні люди. Американська громадськість дізналася про цю подію лише шість місяців потому.

Командир Гендерсон провів недбале і поверхневе розслідування інциденту і написав звіт, який містив хибні твердження. У цьому звіті зазначалося, що було вбито двадцятьох цивільних, і що вбивства сталися ненавмисно під час перестрілки з ворогом. На підставі цього звіту майор Костер і брегадний генерал Янг (командири Гендерсона) могли стверджувати, що вони не знали про масове вбивство, попри те, що насправді мали вагомні підстави знати, що воно відбулося.

«Маневри Гендерсона під час інциденту в Май Лай свідчать про те, що існує інституційна динаміка, зокрема, норма взаємного захисту серед офіцерів, і система військового правосуддя, яка іноді дає достатньо простору для маневрів, щоб полегшити цей захист, яка вже схиляє командирів до того, щоб відмовитися від своїх обов'язків з розслідування і покарання».

У цій історії також був випадок, коли командира визнали співучасником через нездатність запобігти. Як приклад того, кого звинуватили у вбивстві через нездатність запобігти, розглянемо справу капітана Ернеста Медіни, якого судив військовий трибунал за теорією, що «[він] знав, що його накази були неправильно витлумачені, і що його війська вбивали некомбатантів [у Май Лай]». Обвинувачення у цій справі не намагалося довести, що Медіна віддав наказ про масове вбивство; натомість воно стверджувало, що його рішення не втручатися, зважаючи на те, що він знав, «заспокоїло і підбадьорило його людей, які влаштували вбивство». За цю допомогу Медіну спочатку звинуватили у вбивстві 102 жителів села, хоча обвинувачення не вимагало смертної кари у його справі. Зрештою, звинувачення було зменшено до ненавмисного вбивства, за яке передбачалося максимальне покарання у вигляді трьох років ув'язнення.

2.4. Висновки

Військова дисципліна є основоположним елементом, що забезпечує ефективність та порядок у збройних силах. У всіх країнах, незалежно від їхніх специфічних умов, обов'язок підтримання дисципліни покладається на командирів, які виконують важливу роль у формуванні морального духу та організації військової служби. Однак обсяги відповідальності та повноважень, наданих командирам, можуть суттєво варіюватися залежно від національних особливостей.

Командири в усіх країнах несуть відповідальність за підтримання порядку і дотримання законодавства, що вимагає від них не лише знань, а й здатності ефективно управляти своїми підлеглими. Важливість цієї ролі важко переоцінити, адже саме від командирів залежить не лише виконання наказів, а й загальний моральний стан збройних сил.

В більшості країн немає окремого складу кримінального правопорушення, що стосується неналежного виконання командиром своїх функцій у незабезпеченні правопорядку та дисципліни у підрозділі. Натомість законодавство багатьох держав передбачає загальні норми про невиконання обов'язків, перевищення повноважень та службову недбалість.

Наприклад, у Франції та Великій Британії існують лише загальні положення, які криміналізують конкретні дії командирів у випадках неналежного виконання обов'язків. Водночас законодавство Туреччини дозволяє притягувати командирів до кримінальної відповідальності за дії, пов'язані з дотриманням дисципліни. Данія та Вірменія також передбачають відповідальність за неналежне виконання функцій, зокрема, за умисне невжиття заходів проти грубого ставлення підлеглих або незапобігання військовим злочинам.

Отже, відповідальність командирів за неналежне виконання своїх обов'язків є критично важливою для забезпечення правопорядку у військових підрозділах. Відсутність чітких кримінальних норм може призводити до недостатньої підзвітності та можливості уникнення покарання за серйозні порушення. Це підкреслює необхідність удосконалення законодавства в цій сфері для забезпечення ефективного контролю за діями командирів і підтримання високих стандартів військової дисципліни.

ОГЛЯД ПОВНОВАЖЕНЬ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ, ПОКЛАДЕНИХ НА КОМАНДИРІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ ТА ДИСЦИПЛІНИ В УКРАЇНІ

3.1. Загальні обов'язки військовослужбовців в частині підтримання дисципліни

За Дисциплінарним статутом, «військова дисципліна зобов'язує кожного військовослужбовця додержуватися Конституції та законів України, Військової присяги, неухильно виконувати вимоги статутів Збройних Сил України, накази командирів, бути пильним, зберігати державну таємницю, додержуватися визначених статутами Збройних Сил України правил взаємовідносин між військовослужбовцями, зміцнювати військове товариство, виявляти повагу до командирів і один до одного, бути ввічливими і додержуватися військового етикету, поводитися з гідністю й честю, не допускати самому і стримувати інших від негідних вчинків, не вживати під час проходження військової служби (крім медичного призначення) наркотичні засоби, психотропні речовини чи їх аналоги, а також не вживати спиртні напої під час виконання обов'язків військової служби»²⁰³.

При цьому кожен військовослужбовець зобов'язаний сприяти командирові у відновленні та постійному підтриманні порядку й дисципліни²⁰⁴.

Про все, що сталося з військовослужбовцем і стосується виконання ним службових обов'язків, та про зроблені йому зауваження військовослужбовець зобов'язаний доповідати своєму безпосередньому керівнику²⁰⁵.

Окрім загальних правил щодо дотримання дисципліни та здійснення доповідей про події та правопорушення, військовий має право застосовувати спеціальні засоби, засоби фізичного впливу та зброю для самозахисту або захисту інших осіб або охоронюваних об'єктів від нападу, для затримання особи, яку застали при вчиненні тяжкого злочину та яка намагається втекти або яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також для затримання озброєної особи, яка загрожує застосуванням зброї та інших засобів, що становить загрозу для життя і здоров'я військовослужбовця чи інших осіб тощо²⁰⁶. Про застосування фізичної сили та спеціальних засобів військовослужбовець доповідає своєму безпосередньому командирові (начальникові)²⁰⁷.

Крім загального обов'язку доповідати про усі події своєму безпосередньому командиру, кожен військовослужбовець має право повідомити відповідний орган досудового розслідування про злочин, про який йому стало відомо. Для цього не потрібний дозвіл командира.

203 - Закон України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України», ст. 4.

204 - Закон України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України», ч. 4 ст. 5.

205 - Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України», ст. 12.

206 - Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України», ст. 22.

207 - Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України», ст. 24.

3.2. Загальні повноваження командирів

Основними нормативно-правовими актами, які фіксують повноваження військовослужбовців та командирів у частині підтримання дисципліни у війську, є Статут внутрішньої служби ЗСУ та Дисциплінарний статут ЗСУ.

Статут внутрішньої служби²⁰⁸ передбачає загальні повноваження та загальні обов'язки військовослужбовців, зокрема командирів, щодо підтримання дисципліни на місці військової служби.

Дисциплінарний статут²⁰⁹ визначає сутність військової дисципліни, обов'язки військовослужбовців щодо її дотримання, види заохочень та дисциплінарних стягнень, а також права командирів щодо їх застосування.

Існують також інші підзаконні нормативно-правові акти, окремі порядки, накази, методичні рекомендації для командирів щодо питань дисципліни. Так, наприклад, процедура надання доповідей про кримінальні, адміністративні правопорушення чи інші події регулюється Наказом МОУ від 29.11.2018 №604²¹⁰. Питання проведення службового розслідування та службової перевірки за фактом порушення дисципліни чи вчинення правопорушення регулюється Наказом МОУ від 21.11.2017 №608²¹¹. Щодо питання самовільного залишення частини діє Порядок дій командира (начальника) військової частини у разі вчинення військовослужбовцем самовільного залишення військової частини або місця служби, затверджений Генеральним штабом. Щодо питання повідомлень про корупцію діє Порядок організації роботи з повідомленнями про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції» у Збройних Силах України, затверджений наказом Головнокомандувача ЗСУ.

Одним з основних принципів функціонування ЗСУ є принцип **єдиноначальності**, який надає командирам (начальникам) **всю повноту розпорядчої влади стосовно підлеглих** та покладає на них персональну відповідальність за діяльність підрозділів і всіх підлеглих військовослужбовців.

За своїм службовим становищем і військовим званням військовослужбовці можуть бути **начальниками** або **підлеглими** щодо інших військовослужбовців. Військові статuti передбачають можливість набуття статусу військового начальника як за військовим званням, так і за посадою. Можливі варіанти підпорядкування різних категорій військовослужбовців начальникам за військовим званням закріплені у п. 32 Статуту внутрішньої служби ЗСУ, а перелік військових начальників за посадою міститься у різних розділах Статутів ЗСУ. Так само військовий може бути начальником за посадою як постійно, так і тимчасово (під час несення спеціальних служб). Найближчий до підлеглого прямий начальник є безпосереднім начальником.

208 - Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України».

209 - Закон України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України».

210 - Наказ МОУ від 29.11.2018 № 604 "Про затвердження Інструкції з надання доповідей і донесень про події, кримінальні правопорушення, військові адміністративні правопорушення та адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, порушення військової дисципліни та їх облік у Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1451-18#Text>.

211 - Наказ МОУ від 21.11.2017 № 608.

У ситуаціях, коли службові відносини між військовослужбовцями не врегульовані, потрібно керуватися ст. 34 Статуту внутрішньої служби ЗСУ, відповідно до якої старший за посадою або званням виконує роль начальника.

Основними ознаками військового начальника є:

- наявність підлеглих;
- право одноособово ухвалювати рішення та віддавати підлеглим обов'язкові для виконання накази;
- право перевіряти виконання відданих наказів;
- право вимагати від підлеглих надання оперативної та іншої інформації;
- право застосовувати до підлеглих заходи дисциплінарного заохочення та стягнення²¹²

Тобто військова ієрархія встановлює чіткі відносини між начальниками та підлеглими, де начальник має право самостійно ухвалювати рішення, віддавати накази та контролювати їхнє виконання, а підлеглий відповідно зобов'язаний беззастережно виконувати ці накази, за винятком випадків, коли вони є злочинними.

Віддання та виконання наказів є основним елементом військової дисципліни та ефективного управління. Накази віддаються, як правило, в межах ієрархічної підпорядкованості, але за необхідності командир, старший за посадою, може віддати наказ підлеглому, минаючи його безпосереднього начальника, з обов'язковим повідомленням його про це.

Накази мають бути чіткими, однозначними та відповідати законодавству. Командир, який віддав наказ, несе повну відповідальність за його зміст, наслідки і дотримання закону. Військовослужбовці зобов'язані виконувати накази точно і своєчасно, підтверджуючи їхнє виконання або доповідаючи про неможливість виконання.

Такий підхід забезпечує ефективність управління та дисципліну, але водночас покладає на командирів велику відповідальність, особливо за недотримання статутних норм чи зловживання владою, що може негативно вплинути на військову дисципліну та боєздатність армії.

Стан військової дисципліни оцінюється за здатністю особового складу виконувати завдання, морально-психологічним станом підлеглих та спроможністю командира забезпечувати порядок²¹³.

Командир (начальник) як єдиноначальник особисто відповідає перед державою за військову дисципліну свого особового складу. Відповідно до посади, яку він обіймає, він повинен діяти самостійно і вимагати від підлеглих виконання вимог Конституції України, законів України, військових статутів, норм міжнародного гуманітарного права та інших нормативно-правових актів²¹⁴.

²¹² - С. С. Вітвіцький, М. Ю. Веселов, О. М. Нестеренко, П. С. Єпринцев, «Військові адміністративні правопорушення: науково-практичний коментар».

²¹³ - Закон України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України», ст. 5.

²¹⁴ - Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України», ст. 58.

Статутом визначено, що командир зобов'язаний своїм прикладом показувати дисциплінованість, дотримуватись законодавства, підтримувати військову дисципліну, знати стан справ у дорученому йому підрозділі, завжди мати точні дані про особовий склад, матеріальне забезпечення підрозділу, встановлювати у підрозділі такий внутрішній порядок, який гарантує неухильне виконання законів України і положень статутів, проводити роботу щодо зміцнення військової дисципліни, запобігати скоєнню порушень особовим складом, своєчасно виявляти й усувати їхні причини та об'єктивно доповідати про стан дисципліни старшому командирові²¹⁵.

У разі скоєння підлеглим правопорушення, за винятком кримінальних та корупційних, **командир має вирішити – чи притягати винного до відповідальності, враховуючи обставини, ступінь вини, попередню поведінку і завдані збитки.** За вчинення адміністративних правопорушень військовослужбовці несуть дисциплінарну відповідальність відповідно до Дисциплінарного статуту (крім певних винятків, передбачених КУпАП), де вказаний перелік стягнень та порядок їхнього застосування командиром. Якщо військовий не виконує свої обов'язки, порушує дисципліну чи громадський порядок, командир має нагадати йому про обов'язки служби, а за потреби – накладити дисциплінарне стягнення²¹⁶. За вчинення правопорушень, пов'язаних із корупцією, а також деяких інших²¹⁷, військовослужбовці несуть відповідальність згідно з КУпАПом, а якщо вони вчинили злочин, тоді притягаються до кримінальної відповідальності.

Якщо ж підлеглий вчинив будь-яке кримінальне правопорушення чи корупційне адміністративне правопорушення, **командир зобов'язаний доповісти про це своєму старшому командирові, а той – своєму за підпорядкованістю. Командир військової частини, отримавши таку доповідь, має негайно повідомити про це прокурору, а в разі вчинення корупційного правопорушення – начальнику органу ВСП²¹⁸.** Аналогічний обов'язок командира бригади **повідомляти орган досудового розслідування** про вчинення підлеглим злочину передбачений ст. 67 Статуту внутрішньої служби²¹⁹.

215 - Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України», ст. 59.

216 - Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України», ст. 45.

217 - Військових адміністративних правопорушень, визначені у главі 13-Б КУпАП, та інших загальних адміністративних правопорушень (порушення правил дорожнього руху тощо)

218 - Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України», ст. 59.

219 - Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України», ст. 67.

3.3. Заходи впливу на порушників дисципліни

Слід враховувати, що начальник наділений певними повноваженнями для припинення злочинів, що вчиняються підлеглими: він може віддати наказ підлеглому вчинити дії для відновлення дисципліни, у певних випадках **здійснити його затримання або навіть застосувати зброю, щоб припинити злочин, чи вжити інших заходів, не порушуючи законодавство.**

Наприклад, у разі непокори чи опору підлеглому командир зобов'язаний вжити всіх передбачених статутами заходів примусу аж до притягнення до кримінальної відповідальності. У певних випадках передбачене затримання порушників командиром. Якщо підлеглий вчиняє або вже вчинив кримінальне правопорушення, пов'язане із непокорю, опором чи погрозою начальнику, застосуванням насильства, СЗЧ, ухиленням від військової служби чи дезертирством, **командир зобов'язаний затримати порушника та доставити до уповноваженої службової особи.** Під час воєнного стану чи особливого періоду при здійсненні затримання у цих випадках командиру дозволяється застосовувати заходи фізичного впливу або спеціальні засоби. А в бойових обставинах допускається застосування зброї, при цьому не заподіюючи смерті військовослужбовцю²²⁰.

220 - Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України», ст. 22-1; Закон України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України», ст. 6.

3.4. Доповідь про вчинене у військовій частині правопорушення та притягнення до відповідальності винних осіб

Якщо вчиняється порушення дисципліни, відповідальність за яке не передбачена КУпАП та КК України, військовослужбовець притягується до відповідальності своїм командиром, який має повноваження застосовувати відповідні дисциплінарні стягнення згідно з Дисциплінарним статутом.

Якщо ж військовослужбовець порушує дисципліну і вчиняє злочин або правопорушення, передбачене КУпАП, діє інша система притягнення до відповідальності.

Виявлення порушень дисципліни та правопорушень покладається на **безпосереднього командира ввіреного йому підрозділу**, де трапився інцидент, оскільки саме він має контролювати свій підлеглий особовий склад²²¹.

Оскільки Статут внутрішньої служби покладає обов'язок на кожного військовослужбовця доповідати про виявлені ними порушення дисципліни, правопорушення та події, **доповісти про скоєне правопорушення може будь-хто**, кому стало відомо про його вчинення – старший командир, черговий частини під час перевірки чи будь-який військовослужбовець²²².

Надалі про таке правопорушення здійснюється доповідь старшому начальнику у формі рапорту, у тому числі усно. Якщо будь-який військовослужбовець дізнається про вчинення правопорушення, він повинен здійснити доповідь своєму командирі (старшому начальнику), а той відповідно своєму начальнику вище, тобто повідомлення рухається вгору до командира частини. Якщо повідомлення надходить від командира підрозділу, він, окрім старшого командира, має також повідомити чергового частини.

За загальним алгоритмом, у разі вчинення правопорушення у підрозділі, **командир, якому стало відомо про таке правопорушення, має якнайшвидше повідомити про це свого старшого безпосереднього командира**. До прикладу командир взводу має повідомити командира роти, той командира батальйону, а командир батальйону відповідно командира бригади (за наявності). Кінцевим отримувачем інформації про правопорушення у військовій частині завжди є командир частини, на якому зав'язані основні функції щодо вжиття заходів для розв'язання питання про притягнення до відповідальності порушника, виявлення усіх обставин, рішення про збір доказів тощо.

Після отримання повідомлення про вчинене правопорушення **командир військової частини (далі – в/ч) надає цю інформацію своєму прямому начальнику за підпорядкованістю протягом 15 хвилин після отримання інформації про будь-яке правопорушення чи подію**. Також він зобов'язаний повідомити ВСП та керівника спеціалізованої прокуратури у військовій та оборонній сфері²²³.

Якщо у частині вчинено правопорушення, яке командир військової частини **ідентифікував як адміністративне**, тоді відповідно складається протокол, який надсилається до суду для ухвалення рішення про притягнення до від-

221 - Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України», ст. 59.

222 - Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України».

223 - Наказ МОУ від 29.11.2018 №604, п. 5.

повідальності. Якщо протокол складає командир в/ч, завірена копія протоколу надсилається також до ВСП та до спеціалізованої прокуратури протягом 5 діб²²⁴.

Протокол про адміністративні правопорушення може складати командир в/ч, уповноважений командир підрозділу, ВСП або прокурор спеціалізованої прокуратури (залежно від статті КУпАП)²²⁵. У справах про порушення, скоєні командиром (ст. 172-13 – 172-16 КУпАП), протокол може складати так само будь-хто із зазначених суб'єктів.

За необхідності командир частини може призначати **службове розслідування**, яке здійснює визначена ним особа або комісія²²⁶. До складу комісії не мають входити заінтересовані особи. Зазвичай до складу цієї комісії входять безпосередній командир порушника, заступник командира з психологічної підтримки персоналу (колишні заступники командира з морально-психологічного забезпечення (далі – МПЗ)), а також інші визначені командиром особи.

Службове розслідування перш за все призначається з метою уточнення причин та умов, що сприяли правопорушенню, та встановлення ступеня вини службових осіб, а тому якщо усі ці обставини відомі, командир може його не призначати. У разі, якщо службове розслідування таки проводиться, протокол складається на основі акту службового розслідування.

Важливо зауважити, що акт службового розслідування складається і **підписується визначеною особою чи усіма членами комісії та подається на розгляд командирю частини**²²⁷. Враховуючи підлеглість складу комісії командирю в/ч, у разі, якщо він не згоден з розслідуванням, на практиці трапляються випадки зміни результатів розслідування.

Командир військової частини (Респондент 3) розповідає про це так:

«Висновок акту службового розслідування лягає в проект наказу, який подається на підпис командирю. Тобто останнє слово все рівно залишається за командиром частини. Тобто він може, наприклад, прийняти рішення і, наприклад, притягнути до більш жорсткої відповідальності військовослужбовця. Або може йому, наприклад, пом'якшити ту чи іншу степінь відшкодування».²²⁸

Якщо командир в/ч не має можливості скласти протокол самостійно, він може направити матеріали до ВСП чи прокуратури для ухвалення рішення про складення протоколу. Наприклад, у зоні бойових дій чи наближеній до неї місцевості, коли військова частина розкидана і у командира немає такої можливості, порушник доправляється до ВСП або відповідної прокуратури його безпосереднім командиром, де і складається протокол за результатами його діяння. Після цього протокол скеровується до суду.

Дійськовослужбовець ВСП (Респондент 4) пояснює це таким чином:

«Чому? Тому що протокол про адміністративне правопорушення може скласти тільки командир військової частини. Представте, до-

224 - Наказ МОУ від 29.11.2018 №604, п. 4.

225 - Кодекс України про адміністративні правопорушення (БВР 1984, додаток до № 51, ст.1122). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>, ст. 254.

226 - Наказ МОУ від 21.11.2017 № 608.

227 - Наказ МОУ від 21.11.2017 № 608, Розділ V, п.п. 5-6.

228 - Інтерв'ю № 3 (командир в/ч).

пустим, бригада раскинута по селам, взвода, батальйони і тому подібне. Ну то єсть, ну... нікто не будет там командиру бригади возить по 20 етіх пьяних алкоголікoв. Їх зазвичай везуть до Військової служби правопорядку... Вони вже там складають. Проходять задувку, підтверджуються чи не підтверджуються. І з відповідним підтвердженням, то єсть актом задувки, з поясненням військовослужбовців, які його привезли, опитується командир... І потім він уже направляєтьсЯ з відповідними документами, реєструється, все как положено оформлюється, і направляєтьсЯ вже в суд для вирішення, по суті».^{229 230}

Важливо, що спеціалізована прокуратура у цих справах – єдиний орган, який може брати участь в розгляді адміністративного протоколу в суді. Тобто під час судового засідання прокурор може бути присутнім, у той час, коли ВСП чи командир частини – ні. Якщо суд не враховує думку особи, яка склала протокол, прокуратура у цьому випадку може оскаржити рішення суду в апеляції, у той час, як ВСП та командир в/ч цього зробити не зможуть.

Алгоритм дій у разі вчинення кримінального правопорушення схожий, але має свої особливості. Якщо військовослужбовець вчинив злочин, особа, яка це виявила, зобов'язана повідомити свого безпосереднього командира про це. Далі командир здійснює доповідь вище по підпорядкованості, виклавши усі обставини. Після отримання інформації про вчинення злочину **командир в/ч має повідомити про це протягом робочого дня керівнику відповідного органу досудового розслідування (ДБР, НАБУ або Національної поліції – залежно від того, до підслідності якого органу належить розслідування цього злочину), начальника ВСП та керівника відповідної спеціалізованої прокуратури**²³¹.

Передбачені також інші терміни доповіді залежно від скоєного правопорушення. Так, наприклад, про СЗЧ військового, неповернення з відпустки чи лікарні командир в/ч має повідомити старшого командира та ВСП протягом доби з моменту виявлення, але якщо військовий залишив зону бойових дій, де він виконував завдання, тоді термін доповіді скорочується до двох годин.

Після цього у військовій частині **в обов'язковому порядку здійснюється службове розслідування**, результати якого командир частини надсилає до органу досудового розслідування. У випадках, коли невідомо, чи певне діяння є правопорушенням або хто його вчинив, тоді призначається службова перевірка, за результатами якої, за наявності підстав, може призначатися службове розслідування.

Наприклад, у разі вчинення підлеглим СЗЧ його командир після встановлення факту вчинення цього злочину якнайшвидше зобов'язаний доповісти про це старшому командиру. Після отримання доповіді про таке правопорушення у разі неповернення військовослужбовця протягом трьох днів командир частини протягом робочого дня має письмово повідомити про це начальника органу управління ВСП, керівника відповідної спеціалізованої прокуратури у сфері оборони, а також орган досудового розслідування (Державне бюро розслідувань), у зоні діяльності яких військова частина виконує завдання²³².

229 - Інтерв'ю № 4.

230 - Цитати респондентів передають на письмі їхнє оригінальне мовлення (тут і надалі в тексті)

231 - Наказ МОУ від 29.11.2018 № 604, Розділ II, п. 4.

232 -Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, «Порядок дій командира (начальника) військової частини у разі вчинення військовослужбовцем самовільного залишення частини або місця служби», URL:<https://hups.mil.gov.ua/assets/doc/public-information/samovilne-zalishennya-viyskovoyi-chastini.pdf>.

У разі неповідомлення ДБР про скоєний злочин командир частини несе відповідальність за бездіяльність (ст.172-16 КУпАП або ст. 426 КК України).

Якщо ж ДБР не вносить дані до єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) або не повідомило про таке внесення протягом 5 днів з моменту подання заяви, командир в/ч має організувати оскарження бездіяльності слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні даних до ЄРДР²³³.

Таким чином, **лише командир в/ч відповідальний за своєчасність та об'єктивність надання доповідей про події, які трапились у військовій частині.** Водночас на його підлеглих лежить обов'язок знати про стан дисципліни та доповідати йому про її порушення у ввірених їм підрозділах. Щодня командири підрозділів усно доповідають своїм безпосереднім командирам про всі порушення військової дисципліни, скоєні підлеглими, та вносять пропозиції щодо накладення на них дисциплінарних стягнень. Проте на практиці командири нижчих ланок не завжди здійснюють такі доповіді.

Респондент 3 говорить про це так:

«Далеко йти не треба. Є, наприклад, підрозділ. Ну, от візьмемо взвод, так. У зводі є командир взводу і, наприклад, там з тих 30 чоловік є якийсь його ліпший друг, з ким він там подружився з тих чи інших причин і тому подібне. І виходить його друг, беремо просто умовно, на святкові дні десь собі вжив спиртних напоїв і це було під час, наприклад, несення служби. Або під час, я не знаю, просто перебування на території військової частини. І командир взводу просто не захотів, як то кажуть в народі, закладати свого друга. Тут, я ж кажу, навіть не обов'язково піднімати до рівня командира військової частини. Все може бути банально низько навіть на таких рівнях».²³⁴

Якщо командир військової частини виявив факт ненадання інформації про порушення дисципліни, він може призначити службове розслідування, після завершення якого надає письмову доповідь начальнику за підпорядкованістю та до ВСП, зазначаючи вжиті заходи до осіб, які не надали доповідь. Якщо командир не надав інформацію і це призвело до істотної шкоди чи тяжких наслідків, тоді командир в/ч має також повідомити орган досудового розслідування (ДБР) та прокуратуру.

При цьому лише командир в/ч вирішує чи призначити службове розслідування, чи надсилати матеріали справи до відповідних органів та чи притягувати до відповідальності порушника. Як сказав опитаний командир частини: **«Армія – це така річ, де рішення приймається одноосібно»**.²³⁵

Інший респондент, **офіцер ЗСУ**, (Респондент 2) підтверджує цю думку:

«Тобто як і взагалі що подавати, чи фіксувати злочини, це виключно залежить від командира. І командири часто-густо можуть сказати: “та...”. Ніхто не контролює це, ніхто. Це все вотчина командира, все. Як він вирішить, так і буде. Хочете – не подайте, хочете – сфальсифікуйте. Хочете, я не знаю... застрелився, а ви подайте його як те, що він загинув під час бойових дій, чи навпаки там, я не знаю. Це... страшні зловживання».²³⁶

233 - «Порядок дій командира (начальника) військової частини у разі вчинення військовослужбовцем самовільного залишення частини або місця служби».

234 - Інтерв'ю № 3 (командир в/ч).

235 - Інтерв'ю № 3 (команди в/ч).

236 - Інтерв'ю № 2.

Що стосується бездіяльності командира військової частини, який не зреагував на вчинення правопорушення у військовій частині, яка перебуває в його підпорядкуванні, не повідомив відповідні органи та не притягнув до відповідальності правопорушника, **скласти протокол чи повідомити про його порушення відповідні органи має його старший командир за підпорядкованістю – командир оперативного командування.**

Про правопорушення, вчинене командиром в/ч, старший командир може дізнатися під час офіційного неанонімного повідомлення від підлеглого військовослужбовця чи під час перевірки старшим командуванням.

Також таке повідомлення військовослужбовець, якому стало відомо про вчинення порушення з боку командира частини, може направити до ВСП, органу досудового розслідування або прокуратури, які мають повідомити про це відповідного старшого командира з оперативного командування.

Проте оскільки військовий всередині військової частини є залежним від командира в/ч, а повідомлення про вчинення правопорушень не можуть бути анонімними, підлеглі, як правило, не повідомляють відповідні органи, адже існує ризик настання для них негативних наслідків. Окрім цього, існує також технічний момент у вигляді нерозуміння того, кому, у якій формі та про що можна повідомити.

Респондент 2 розповідає про це так:

«Тут все питання в тому, як отримує повідомлення про якісь протиправні дії командир. В нас така от складність, як правило, присутня. На сьогоднішній день вона не вирішена. Тобто немає взагалі можливості там військовослужбовцю, да? Чи там підлеглому командиру взводу, роти поскаржитись фактично на свого командира вищому командуванню. Нема засобів комунікації, адрес бригад немає, телефонів немає, е-мейлів немає. В електронному вигляді «Армія+», вона зупиняється на рівні частини. Тобто є велика кількість, скажімо, звернень, які люди просто не знають, куди послати. Навіть з тими самими правопорушеннями командира, і адміністративними, і кримінальними, і корупційними і так далі. На мою думку, це сприяє суттєвій латентності великої кількості правопорушень. Бо тут два варіанти: або людина нікуди нічого не шле, або дзвонить на гарячу лінію Міноборони. І ну... знову ж, гаряча лінія Міноборони, я дивлюсь як вони працюють... Тобто вони можуть не все записати, не всі нюанси. Воно може тривало розглядатися. Воно може бути, знову ж, спущено до того ж самого командира, на якого скаржаться. І результату, як правило, позитивного немає».²³⁷

Проте, якщо командир чи інший військовий вчинив кримінальне правопорушення, будь-який військовослужбовець може повідомити про це орган досудового розслідування, зокрема ДБР. Тобто у цьому випадку не обов'язково потрібно повідомляти командира в/ч, щоб той призначив службове розслідування.

Аналіз процесу притягнення військовослужбовців до відповідальності, а також вивчення повноважень і обов'язків командирів щодо підтримання дисципліни дозволяє дійти висновку, що вирішальну роль відіграє суб'єктивне сприйняття ситуації командиром військової частини та результати службового розслідування (за умови його проведення).

Так, до прикладу, у справі № 459/1670/24²³⁸ Червоноградський міський суд Львівської області визнав винним т.в.о. командира в/ч за ч.2 ст.172-16 КУпАП через те, що той притягнув до адміністративної відповідальності капітана, який не склав протокол про адміністративне правопорушення щодо свого підлеглого, при цьому т.в.о. командира в/ч не надав матеріали службового розслідування до прокуратури регіону, що унеможливило перевірку дій капітана на наявність складу кримінального правопорушення.

Ще один практичний момент у кримінальних справах полягає в тому, що, часто органи досудового розслідування (наприклад, ДБР), попри порядок, встановлений Кримінальним процесуальним кодексом України, працюють по матеріалах, зібраних під час службового розслідування, проведеного у військовій частині, а самостійно розслідування та збір матеріалів не проводять або проводять його суто формально. Це зумовлено тим, що такі розслідування проводять безпосередньо в місці події та відразу після її вчинення. Військова частина має доступ до внутрішньої документації, приміщень і свідків, що дозволяє швидко зафіксувати обставини події. Однак проблема виникає тоді, коли результати службового розслідування не відображають повної картини злочину, свідомо чи несвідомо спотворюють факти, обмежують кількість епізодів або пом'якшують відповідальність. У таких випадках, **коли ДБР обмежується використанням лише цих матеріалів, не проводячи власного повноцінного розслідування, це ставить під загрозу об'єктивність кримінального провадження.**

«ДБР, дивіться, вони як правило працюють по матеріалах. Або по окремих випадках вони викликають до себе посадових осіб, або свідків безпосередньої події. І проводять з ними так само опитування. Ну, по факту події, яка відбулась. У такому ключі».²³⁹

Респондент 2 також підтверджує цю думку:

«Да, деталей я по інших частинам не знаю, но ДБР я ні разу не чув, не бачив, і з іншими спілкувався, щоб вони десь приїжджали там в частину і брали якісь там пояснення. Вони можуть максимум там попросити, приїдьте, там місто, допустимо, я ж кажу, під Лиманом, приїдьте в Краматорськ, дайте свідчення, от. Попросити там документи якісь додаткові, надіслати, і так далі. Тобто територія частини, вона фактично закрита для них... Ну, не те що закрита, а я маю на увазі, що ніхто не приїде, на місце не приїжджає, я не чув, ні ВСП і так далі, щоб якось проводити там об'єктивну перевірку, покажіть там. Не кажучи про виїмку документів».²⁴⁰

Оскільки питання притягнення до відповідальності та прийняття рішення «давати справі хід» лежить в більшості випадків на командирів частини, то **у певних випадках командир частини може вдаватись до зловживання, приховуючи злочин лояльних до нього осіб або, навпаки, ініціюючи притягнення до відповідальності через особисту неприязнь.**

238 - Справа № 459/1670/24 від 19.06.2024, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119809424>.

239 - Інтерв'ю № 3 (командир в/ч).

240 - Інтерв'ю № 2.

Так, наприклад, наш респондент 2 згадує випадок, який трапився у його військовій частині:

«Тобто і стояло питання, навіщо нам ці позиції, якщо от люди гинуть, і їх навіть евакуювати не можна. Тіла на наших позиціях, загиблих, забрати не можна, поранених забрати не можна. Навіщо? Да, от командир роти там, хлопці були поранені, він дозволив їм відійти. Тобто вони поранені, їм кажуть: “Залишайтеся чекайте зміну”. А зміна невідомо коли буде, бо теж проблеми. Він їм дозволив. По ньому почали там службове розслідування. Виключно тому, що от він не виконав, тому що вищий командир бригади вважає, що ніхто без його дозволу не має жодного кроку зробити, і виводити, і заводити, і так далі. Тобто вони його там притягли до дисциплінарної відповідальності. Але знову ж, це виключно для того, щоб відбити будь-яке бажання проявляти таку самостійність з точки зору захисту життя своїх підлеглих. Бо ніхто не дивиться на те, там які порушення бойового статуту допускаються, які ведуть до загибелі. Це абсолютно не має значення. Тобто має значення наказ командира. Якщо він навіть і порушує закон відверто, навіть якщо містить ознаки злочину, він має виконуватися. **Це в нас саме гірше, що в нас в армії відбувається на сьогоднішній день. І хто не виконує наказ командира, навіть протиправний, вони можуть бути притягнуті до відповідальності.** Тобто по них може бути дана вказівка: “Ану, давайте його закошмарте там”. І там складають протоколи, матеріали направляють ДБР, і так далі, є підстави чи нема підстав, от. Тобто підхід до, скажімо, цих реєстрацій, злочинів, надання їм ходу, абсолютно у більшості не об’єктивне».²⁴¹

3.5. Висновки

Дослідження повноважень командирів у підтриманні дисципліни демонструє, що основна роль належить їхньому суб'єктивному сприйняттю ситуації та результатам службового розслідування (якщо воно здійснюється). Важливо, що рішення щодо складання протоколу, проведення розслідування чи повідомлення відповідних органів про правопорушення ухвалює лише командир частини, і його бездіяльність унеможливорює виконання цих дій іншими особами.

Крім того, командири частин здійснюють попередню кваліфікацію правопорушень, що визначає вид відповідальності порушника. У випадках, де статті КУпАП і Кримінального кодексу України мають подібний склад, відсутність чіткої кваліфікації створює ризик настання різних юридичних наслідків за скоєння ідентичних за своїм складом правопорушень.

На командирів нижчих ланок покладено обов'язок доповідати про всі порушення у ввірених їм підрозділах вищому командуванню, тобто вони не можуть самостійно провести службове розслідування, зібрати всі матеріали, опитати свідків та повідомити про вчинене орган досудового розслідування.

Результати службового розслідування, яке призначає і підписує командир, є основою для судового розгляду у справах про адміністративні правопорушення та на практиці в певних випадках і в кримінальних справах. Якщо під час такого службового розслідування не враховано певні важливі обставини, наприклад, наявність істотної шкоди, це може призвести до відповідальності за адміністративне правопорушення, а не до кримінальної відповідальності навіть за серйозні порушення.

**ОГЛЯД ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
КОМАНДИРІВ ЗА
НЕВИКОНАННЯ АБО
НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ
НИМИ СВОЇХ ФУНКЦІЙ
ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ДИСЦИПЛІНИ ТА
ПРАВОПОРЯДКУ
У ПІДРОЗДІЛІ**

Командири можуть нести відповідальність за невиконання або неналежне виконання своїх функцій за чотирма статтями КУпАП та трьома статтями Кримінального кодексу України:

- стаття 172-13 КУпАП (Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем)
- стаття 172-14 КУпАП (Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень)
- стаття 172-15 КУпАП (Недбале ставлення до військової служби)
- стаття 172-16 КУпАП (Бездіяльність військової влади)
- стаття 425 КК України (Недбале ставлення до військової служби)
- стаття 426 КК України (Бездіяльність військової влади)
- стаття 426-1 КК України (Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень)

За вказаними статтями відповідальність несе лише військова службова особа – **«військові начальники, а також інші військовослужбовці, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування»**^{242 243}.

Як визначив Касаційний кримінальний суд Верховного Суду у постанові від 15 жовтня 2024 року у справі №216/1675/22, «саме по собі військове звання не може вважатися ознакою військової службової особи». У цьому рішенні ККС вказав, що «дисциплінарна влада належить лише командирі, і ця дисциплінарна влада, незалежно від його дійсного звання, обмежується званням, притаманним цій посаді». Тобто, якщо майор призначений на посаду командира взводу, він користується повноваженнями, якими наділені молодший лейтенант, лейтенант та старший лейтенант^{244 245}.

Таким чином, **розглядаючи відповідальність командира, важлива посада, на якій він перебуває, та відповідно дисциплінарна влада, яка відповідає цій посаді, а його звання у цьому випадку до уваги не береться.**

Окрім цього, для розуміння того, якого з командирів варто притягувати до відповідальності, важливе розуміння причинно-наслідкового зв'язку: чи справді командир знав, чи справді він не передав інформацію вище, чи справді він не прослідкував, чи не виконав свої службові обов'язки – і саме через це трапилося правопорушення тощо. Для всього цього, звісно, необхідні докази.

Ще один опитаний під час дослідження офіцер ЗСУ (Респондент 5) говорить про це так:

«Я хочу, щоб ви зрозуміли про причинно-наслідковий зв'язок. От це головне і завжди людина може просто сказати: ну, я не знав. І для того, щоб це спростувати потрібні докази. От у чому різниця».

242 - Кримінальний кодекс України (БВР, 2001, № 25-26, ст. 131). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>, ст. 425.

243 - Кодекс України про адміністративні правопорушення, ст. 172-13.

244 - Судово-юридична газета, «Саме по собі військове звання не може вважатися ознакою військової службової особи – Верховний Суд висловився щодо кваліфікації перевищення повноважень» (30 листопада 2024), URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/316826-samo-po-sebe-voinskie-zvanie-ne-mozhet-schitatsya-priznakom-voennogo-dolzhnostnogo-liitsa-verkhovnyy-sud-vyskazalsya-po-povodu-kvalifikatsii-prevysheniya-polnomochiy>.

245 - Постанова ККС ВС у справі № 216/1675/22 від 15.10. 2024 року. URL: <https://opendatobot.ua/court/122579334-7eab37534f4e4a6b3cda23d0ab3a8788>

Суб'єктивна сторона військових злочинів має особливу специфіку, яка перш за все пов'язана з тим, що диспозиції всіх норм військових злочинів є **бланкетними**, а тому мають спеціальну, так звану **військово-кримінальну протиправність**. Сутність спеціальної протиправності військових злочинів означає те, що діяння порушує не лише кримінально-правові приписи (заборони), утворюючи зміст кримінально-правової норми, а одночасно визнається протиправними нормами інших галузей права, насамперед військового й адміністративного права.

Військовослужбовець, вчиняючи злочин, одночасно порушує відповідні вимоги, що містяться в нормативних актах, які регулюють деякі аспекти військової служби, й певну заборону, яка передбачена кримінальним законодавством²⁴⁶.

При розгляді справ за статтями, диспозиція яких має бланкетний характер (в усіх військових злочинах), судам належить якомога ретельніше з'ясувати й зазначити у вироках:

- а) у чому саме полягали правопорушення;
- б) норм яких правил, інструкцій, інших нормативних актів не додержано;
- в) чи є причинний зв'язок між вчиненим порушенням і передбаченими законом суспільно небезпечними наслідками.

Крім об'єктивного боку складу злочину з бланкетною диспозицією, потрібно встановити наявність вини як до порушення заборон кримінального закону, так і інших нормативних актів, що регламентують відповідні відносини у військовій сфері²⁴⁷.

Розмежовуючи адміністративну та кримінальну відповідальність військових службових осіб за ст. 172-13-172-16 КУпАП та ст. 425-426-1 КК України, варто сказати, що одну з головних ролей грає **наявність істотної шкоди або тяжких наслідків**.

Як бачимо, назви та формулювання деяких статей КУпАП та Кримінального кодексу є майже ідентичними. Так, наприклад формулювання ст. 172-15 КУпАП відповідає формулюванню ст. 425 КК України, ст. 172-16 КУпАП – ст. 426 КК України, а ст. 172-14 КУпАП – ст. 426-1 КК України. «Парою» для ст. 172-13 КУпАП до 2014 року була стаття 423 КК України, проте зараз, після її скасування у 2014 році²⁴⁸, відповідністю виступає ст. 364 КК України.

Таким чином, склади наведених правопорушень є схожими і відрізняються лише наявністю істотної шкоди або тяжких наслідків у статтях Кримінального кодексу України. Тобто саме наявність наслідків визначає, до якого виду відповідальності буде притягнутий командир за відповідне діяння.

Так, для кваліфікації діяння командира за ст. 425-426-1 КК України **необхідна наявність відповідних наслідків**, поняття яких зазначене у ч. 2 примітки до ст. 425 КК України:

246 - До питання протиправності військових злочинів / С. О. Харитонов // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2017. – Вип. 45, т. 2. – С. 85–88.

247 - Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України: монографія / С. О. Харитонов. – Харків : Право, 2018. – 328 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18989/1/Kharitonov_2018-mono.pdf.

248 - Стаття 423 була усунена з Кримінального кодексу України Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» від 21.02.2014 року

У статтях 425, 426 та 426-1 цього Кодексу істотною шкодою, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, вважається шкода, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а тяжкими наслідками за тієї самої умови вважається шкода, яка в п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян²⁴⁹.

Якщо ж такі наслідки відсутні, тоді склад кримінального правопорушення відсутній і командир, який вчинив відповідне діяння, може бути притягнутий лише до адміністративної відповідальності.

Важливим моментом є, як відзначає С.О. Харитонов, те, що не зрозуміло «охоплюється чи ні поняттями “істотна шкода” й “тяжкі наслідки” шкода нематеріального характеру», через що положення, закріплені у примітці до ст. 425 КК, що стосуються істотної шкоди й тяжких наслідків, явно є недосконалими²⁵⁰.

249 - Кримінальний кодекс України, ч. 2 примітки до ст. 425.

250 - С. О. Харитонов, «Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України: монографія», с. 122.

4.1. Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем (ст. 172-13 КУпАП)

Стаття 172-13 КУпАП передбачає адміністративну відповідальність за «незаконне використання військовою службовою особою транспортних засобів, споруд чи іншого військового майна, використання військовослужбовця для виконання завдань, не пов'язаних з військовою службою, а також інше зловживання владою або службовим становищем, вчинене з корисливою метою чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб». Частина друга цієї статті передбачає посилену відповідальність за описані діяння, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану²⁵¹.

Суб'єктивна сторона службового зловживання характеризується виною у формі прямого умислу. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цього правопорушення є мета (одержання будь-якої неправомірної вигоди як для самої себе, так і для іншої фізичної або юридичної особи), корисливий мотив (прагнення військової посадової особи шляхом зловживання своїм службовим становищем одержати матеріальні блага для себе особисто чи третіх осіб, одержати або зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат, досягти іншої матеріальної вигоди) чи вчинення дій в інших особистих інтересах або інтересах третіх осіб²⁵².

До відповідальності за цією статтею притягаються військові начальники, які незаконно використали військовослужбовців, військовий транспорт чи військове майно для виконання завдань, не пов'язаних з військовою службою, або іншим чином зловживали владою чи службовим становищем.

Аналіз судової практики демонструє, що до відповідальності на практиці найчастіше притягаються командири, які використовували підлеглих військовослужбовців або військовий транспорт з особистою метою. Так, наприклад, винуватими були визнані водій службового автомобілю мобільної групи у званні «молодший сержант», який віддав наказ військовослужбовцю відвезти його автівкою в особистих справах²⁵³; командир батальйону аерозольного маскування у званні «підполковник», який залучив 8 військовослужбовців ввіреного йому підрозділу для будівельних робіт біля свого приватного будинку²⁵⁴, а також командир автомобільної роти у званні «підполковник», який наказав провести ремонт у квартирі сина дружини²⁵⁵.

Принцип єдиноначальності в армії полягає в наділенні командира всією повнотою розпорядчої влади стосовно підлеглих та наданні права ухвалювати рішення та віддавати накази, а отже, підлеглі знаходяться у залежному становищі від свого начальника.

251 - Кодекс України про адміністративні правопорушення, ст. 172-13.

252 - С. С. Вітвіцький, М. Ю. Веселов, О. М. Нестеренко, П. С. Єпринцев, «Військові адміністративні правопорушення: науково-практичний коментар».

253 - Справа № 128/2695/22 від 29.12.2022, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107553261>.

254 - Справа № 452/3613/22 від 17.12.2022, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107887383>.

255 - Інтерв'ю № 2.

Саме тому зловживання владою з особистою метою підриває авторитет командира та порушує принцип єдиноначальності. Окрім цього, такі дії створюють атмосферу несправедливості, руйнують довіру у військовому колективі, демотивують військовослужбовців та відривають їх від виконання службових завдань. У підсумку це негативно впливає на дисципліну, моральний дух особового складу та загальну боєздатність підрозділу.

Кваліфікуючою ознакою зловживання владою є вчинення його **під час особливого періоду, крім воєнного стану**. Проте **частина судів не беруть до уваги цей виняток** та визнають винними командирів, які вчинили зловживання владою і під час воєнного стану, за ч. 2 ст. 172-13 КУпАП, попри те, що у грудні 2022 року були внесені зміни, які прибирають застосування цієї статті під час воєнного стану²⁵⁶.

У такому разі **за зловживання владою** під час воєнного стану командир має нести відповідальність лише за ч.1 ст. 172-13 КУпАП або у разі, якщо воно завдало істотну або тяжку шкоду, за ст. 364 КК України.

Попри це, деякі суди ігнорують цей виняток та притягують до відповідальності командирів за ч.2 ст. 172-13 КУпАП під час воєнного стану.

Так, наприклад, Держинський районний суд м. Харкова у справі № 638/3522/23²⁵⁷ визнав винним водія службового автомобілю мобільної групи (молодший сержант), який 25.03.2023 року протиправно використав службовий автомобіль в особистих інтересах, тобто вже після виключення з ч.2 ст. 172-13 КУпАП «воєнного стану».

Таким чином, особливо проблемним є питання застосування частини 2 статті 172-13 КУпАП під час дії воєнного стану, оскільки, попри законодавчі зміни, деякі суди продовжують притягати командирів до відповідальності за нею, що суперечить чинному законодавству.

²⁵⁶ - Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» (ВВР, 2023, № 56, ст. 165). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2839-20#n23>, п. 5.

²⁵⁷ - Справа № 638/3522/23 від 28.04.2023, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110508549>.

4.2. Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст.172-14 КУпАП та ст. 426-1 КК України)

За перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень передбачена як адміністративна, так і кримінальна відповідальність.

Стаття 172-14 КУпАП передбачає адміністративну відповідальність за «**перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, тобто умисне вчинення дій, які явно виходять за межі наданих цій особі прав чи повноважень**»²⁵⁸.

Водночас частина 1 статті 426-1 КК України передбачає кримінальну відповідальність за «**перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, тобто умисне вчинення дій, які явно виходять за межі наданих цій особі прав чи повноважень, якщо ці дії заподіяли істотну шкоду**». Частиною 2 цієї статті передбачена відповідальність за «**застосування нестатутних заходів впливу щодо підлеглого або перевищення дисциплінарної влади, якщо ці дії заподіяли істотну шкоду, а також застосування насильства щодо підлеглого**»²⁵⁹.

Застосування нестатутних заходів впливу щодо підлеглих слід розуміти як дії військових командирів, спрямовані на примушування підлеглого до виконання або невиконання певних дій. Такі дії суперечать положенням військових статутів та інших нормативно-правових актів або взагалі не передбачені ними (наприклад, вимагання підпорядкування шляхом шантажу чи створення умов, що принижують честь і гідність військовослужбовця, вимога надання неправомірної вигоди тощо)²⁶⁰.

Перевищення дисциплінарної влади полягає у зловживанні командирами своїми повноваженнями щодо накладення заохочень чи дисциплінарних стягнень, визначених статутами та законодавством. Це може охоплювати, зокрема, накладення стягнень без достатніх підстав, призначення покарань, що перевищують їхні повноваження, або порушення встановленого порядку накладення чи виконання стягнень²⁶¹.

Суб'єктивна сторона перевищення влади чи службових повноважень у випадку обох статей характеризується виною у формі умислу до діяння та умислом або необережністю до наслідків. Інтелектуальний елемент умислу в цьому випадку полягає в усвідомленні особою суспільно небезпечного характеру своїх дій і передбачення можливості або неминучості настання суспільно небезпечних наслідків. Це означає, що особа, коли вчиняє вказане адміністративне правопорушення, усвідомлює вихід за межі наданих їй повноважень, тобто розуміє, що вчиняє дії, які не входять до її компетенції²⁶².

258 - Кодекс України про адміністративні правопорушення.

259 - Кримінальний кодекс України.

260 - Військові адміністративні правопорушення : науково-практичний коментар / С. С. Вітвіцький, М. Ю. Веселов, О. М. Нестеренко, П. С. Єпринцев. - Харків: Право, 2024. - 182 с. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/663/299/e13/663299e13872a676140268.pdf>, с. 75.

261 - С. С. Вітвіцький, М. Ю. Веселов, О. М. Нестеренко, П. С. Єпринцев, «Військові адміністративні правопорушення: науково-практичний коментар», с. 75.

262 - С. С. Вітвіцький, М. Ю. Веселов, О. М. Нестеренко, П. С. Єпринцев, «Військові адміністративні правопорушення: науково-практичний коментар».

Єдина різниця між ідентичними складами ч. 1 ст. 172-14 КУпАП та ч. 1 ст. 426-1 КК України – наявність у другому випадку наслідків у вигляді істотної шкоди або тяжких наслідків. Ч. 2 ст. 426-1 КК України має дещо інший склад і передбачає кримінальну відповідальність за застосування будь-якого насильства, нестатутних заходів впливу на підлеглого або перевищення дисциплінарної влади за умови настання істотної шкоди.

На практиці адміністративна відповідальність за перевищення влади чи службових повноважень настає як правило тоді, коли дії командира явно виходять за межі наданих йому прав чи повноважень, тобто шляхом використання своїх повноважень або дисциплінарної влади не за нормами Статуту або інших нормативно-правових актів²⁶³. Наприклад, це може бути несправедливе покарання підлеглого, безпідставне накладення стягнень²⁶⁴ або примус до виконання дій, які суперечать закону або навпаки надання відпустки²⁶⁵ ²⁶⁶, дозвіл на залишення розташування підрозділу в особистих справах²⁶⁷ чи застосування заохочень за відсутності на це повноважень.

Як вже було сказано вище, адміністративне правопорушення за ст. 172-14 КУпАП відрізняється від однорідного кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 426-1 КК України за наявністю в останньому випадку відповідних наслідків. Принципова відмінність між ними полягає в тому, що **відповідальність за ст. 426-1 КК України настає лише у разі «заподіяння істотної шкоди»**, яка може полягати як в матеріальних, так і в нематеріальних наслідках, або «тяжких наслідків». Також варто враховувати, що **будь-яке застосування насильства до підлеглого не охоплюється диспозицією ст.172-14 КУпАП та завжди має кваліфікуватися за ч. 2 ст.426-1 КК України**. Тобто коли дії командира є насильством без наслідків або призводять до порушень здоров'я, це вже регулюється Кримінальним кодексом України²⁶⁸.

1. Так, наприклад вироком Амур-Нижньодніпровського районного суду міста Дніпропетровська у справі № 199/3505/20²⁶⁹ визнано винним за ч. 4 ст. 426-1 КК України командира патрульного взводу, який, будучи невдоволеним поведінкою підлеглого солдата, що пошкоджував майно багнет-ножем, застосував до нього насильство, спричинивши тяжкі тілесні ушкодження.
2. В іншій справі № 233/1415/23²⁷⁰ Павлоградським міськрайонним судом Дніпропетровської області вироком від 06.06.2024 було визнано винним за ч. 5 ст. 426-1, ч. 1 ст. 115 КК України начальника складу взводу матеріально-технічного забезпечення, який за висловлені образи з боку підлеглого з мотивів помсти, демонстрації переваги за службовим становищем та ствердження власного авторитету взяв зброю та здійснив три постріли в підлеглого солдата, внаслідок чого останній помер.

263 - С. С. Вітвіцький, М. Ю. Веселов, О. М. Нестеренко, П. С. Єпринцев, «Військові адміністративні правопорушення: науково-практичний коментар».

264 - Справа № 242/2101/23 від 23.12.2023, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115851993>.

265 - Справа № 237/1287/24 від 25.05.2024, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119271394>.

266 - Справа № 572/1345/24 від 26.06.2024, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119962906>.

267 - Справа № 237/6303/23 від 24.01.2024, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116490543>.

268 - С. С. Вітвіцький, М. Ю. Веселов, О. М. Нестеренко, П. С. Єпринцев, «Військові адміністративні правопорушення: науково-практичний коментар».

269 - Справа № 199/3505/20 від 29.12.2023, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116035281>.

270 - Справа № 233/1415/23 від 08.06.2024, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119578782>.

3. Орджонікідзевський районний суд м. Запоріжжя у справі № 335/4291/22²⁷¹ визнав винним за ч. 5 ст. 426-1 КК України капітана медичної служби, який застосував насильство до підлеглого та спричинив йому легкі тілесні ушкодження.

Тож позиція судів щодо розмежування перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень у частині підтримання дисципліни як адміністративного та як кримінального правопорушення однозначна. Будь-яке насильство щодо підлеглого, яке призвело або не призвело до тілесних ушкоджень, вважається кримінальним правопорушенням і в такому разі командир притягується до відповідальності за ст. 426-1 КК України. В інших випадках розмежування залежить від настання наслідків у вигляді істотної шкоди або тяжких наслідків.

4.2. Недбале ставлення до військової служби (ст. 172-15 КУпАП та ст. 425 КК України)

За недбале ставлення до військової служби, як і в попередньому випадку, передбачена як адміністративна, так і кримінальна відповідальність.

Стаття 172-15 КУпАП передбачає адміністративну відповідальність за «недбале ставлення військової службової особи до військової служби»²⁷².

Натомість **стаття 425 КК України** передбачає кримінальну відповідальність за «недбале ставлення військової службової особи до служби, якщо це заподіяло істотну шкоду»²⁷³.

Саме «недбале ставлення до служби» у розумінні обох статей передбачає **невиконання або неналежне виконання військовим начальником своїх службових обов'язків, передбачених законами, військовими статутами, положеннями, наказами командування, через недбале чи несумлінне ставлення до них**. Це може проявлятися у повній бездіяльності там, де потрібні активні дії, або у виконанні обов'язків формально, поверхнево чи неповно. Тобто, недбалість – це порушення службової дисципліни через відсутність належної уваги до своїх завдань.

Суб'єктивна сторона цих правопорушень характеризується необережністю, яка може виступати у двох формах: **злочинна самовпевненість** або **злочинна недбалість**²⁷⁴.

Основна відмінність ст. 172-15 КУпАП від ст. 425 КК України нормативно полягає лише в наявності наслідків – **для притягнення командира до кримінальної відповідальності необхідно довести настання істотної шкоди або тяжких наслідків у результаті його недбалості**.

Для встановлення самого факту недбалого ставлення необхідно **чітко визначити межі відповідальності службової особи, її конкретні обов'язки, а також конкретні нормативні положення, які були порушені**. Важливо враховувати, що відповідальність настає тільки тоді, коли у командира була можливість виконати свої обов'язки, але він цього не зробив.

Верховний Суд у постанові від 21.05.2021 року справі № 185/12161/15-к вказав, що при встановленні недбалого ставлення до військової служби у формі невиконання службових (посадових) обов'язків необхідно встановити, що винний зобов'язаний був вчинити ті дії, невиконання яких ставиться йому за вину. Військова службова особа може відповідати за недбале ставлення до військової служби лише у тому випадку, коли вона не тільки повинна була через свій службовий обов'язок виконати ті чи інші дії, але й могла, тобто мала реальну можливість виконати їх належним чином. Якщо військова службова особа перебувала у таких умовах, за яких не мала фактичної можливості належно виконати свої службові (посадові) обов'язки, то відповідальність за недбале ставлення до військової служби виключається.

²⁷² - Кодекс України про адміністративні правопорушення.

²⁷³ - Кримінальний кодекс України.

²⁷⁴ - С. С. Вітвіцький, М. Ю. Веселов, О. М. Нестеренко, П. С. Єпринцев, «Військові адміністративні правопорушення: науково-практичний коментар», с. 86.

Проаналізувавши судові рішення, стає зрозуміло, що в основному за статтею 172-15 КУпАП на практиці командирів притягають до відповідальності за порушення поведінки з боку їхніх підлеглих, **про вчинення яких командир міг і не знати**.

Наприклад, **суди притягнули до адміністративної відповідальності** за ст. 172-15 КУпАП заступника командира піхотної роти з МПЗ (молодшого лейтенанта), підлеглі якого вживали спиртні напої і вчинили тяжкий злочин²⁷⁵; командира мінометного взводу (молодшого сержанта) за те, що його підлеглий порушив правило носіння зброї²⁷⁶; командира взводу, підлеглий якого під час конфлікту поранив співслужбовця зі зброєю²⁷⁷; заступника командира стрілецького батальйону з МПЗ (капітана) за те, що його підлеглий, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, поїхав з місця дислокації підрозділу до дому цивільної особи та поранив її з огнепальної зброї²⁷⁸.

Командири притягуються до відповідальності за суто **формальне невиконання своїх обов'язків щодо підтримання дисципліни**. Тобто вчинення правопорушення особовим складом майже завжди дорівнює притягнення до відповідальності командира за те, що той неякісно займався вихованням підлеглих, не простежив за дотриманням ними дисципліни та не провів профілактику правопорушень. Звісно, за умови, що командир частини повідомив про це відповідні органи.

1. У справі № 314/553/24²⁷⁹ Вільнянський районний суд Запорізької області обґрунтовує притягнення до відповідальності за ч. 2 ст. 172-15 КУпАП заступника командира роти зв'язку командного пункту з МПЗ (молодшого лейтенанта) тим, що він «не вивчав та не аналізував морально-психологічні якості старших солдатів ОСОБА_2 та ОСОБА_3, солдата ОСОБА_4, не проводив виховну роботу спрямовану на поліпшення морального стану особового складу, заходи щодо зміцнення військової дисципліни та правопорядку, профілактики правопорушень серед особового складу не проводив, адже підлеглі неодноразово вчиняли самовільне залишення частини, вживали наркотичні речовини та алкоголь, згуртування колективу не здійснював, внаслідок чого своєчасно не було виявлено незадовільний морально психологічний стан колективу, не вжито заходів щодо виявлення та усунення конфліктного середовища між ОСОБА_4 та ОСОБА_3, що призвело до вбивства старшим солдатом ОСОБА_3 солдата ОСОБА_4, шляхом пострілу із автомату АКС – 74».

2. У справі № 743/803/22²⁸⁰ Ріпкинський районний суд Чернігівської області постановою від 21.11.2022 визнав винним за ч. 2 ст. 172-15 КУпАП командира стрілецького взводу за те, що той «не відвідав місце проживання військовослужбовців, чим послабив контроль за особовим складом, своєчасно не проводив роботу щодо виконання особовим складом заходів безпеки при поводженні зі зброєю, боєприпасами, підтримання дисципліни у взводі, чим

275 - Справа № 233/591/24 від 15.03.2024, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117679700>.

276 - Справа № 233/1695/24 від 01.05.2024, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118722677>.

277 - Справа № 229/7053/23 від 11.10.2023, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114048132>.

278 - Справа № 242/258/24 від 09.02.2024, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116859189>.

279 - Справа № 314/553/24 від 08.02.2024, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116842524>.

280 - Справа № 743/803/22 від 21.11.2022, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107409002>.

порушив вимоги ст.ст. 11, 16, 119, 120 Статуту внутрішньої служби ЗСУ, ст. 4 Дисциплінарного статуту ЗСУ, що призвело до вживання підлеглими 29.10.2022 спиртних напоїв, порушення правил поведінки зі зброєю в стані алкогольного сп'яніння та завдання тяжких тілесних ушкоджень з необережності»

3. 01.10.2024 Мар'їнський районний суд Донецької області прийняв постанову у справі № 237/3604/24²⁸¹, якою визнав винним командира стрілецької роти (старшого лейтенанта), аргументуючи це тим, що він «не забезпечив дотримання військової дисципліни підпорядкованими військовослужбовцями, заходів щодо запобігання надзвичайних подій, кримінальним та іншим правопорушенням серед підлеглого особового складу, не вжив заходів щодо контролю за наявністю особового складу на території підрозділу, що сприяло самовільному залишенню тимчасового розташування 3 стрілецької роти військовослужбовцями військової частини».

Питання про те, кого з командирів притягнуть до відповідальності, залежить від того, кому безпосередньо підпорядковується порушник, на кому лежить відповідальність за дотримання ним військової дисципліни, виявлення та припинення конфліктів.

Головна **відмінність** адміністративного правопорушення за ст.172-15 КУпАП від аналогічного кримінального за ст.425 КК України полягає, як і в попередніх випадках, в наявності істотної шкоди. Якщо дії службової особи не спричинили такої шкоди (матеріальної чи моральної), вони залишаються в межах адміністративної відповідальності. Але якщо недбалість призвела до істотних наслідків, як-от значні матеріальні збитки, це переходить у сферу кримінальної відповідальності²⁸².

Судова практика за ст. 425 КК України доволі однорідна: до відповідальності за цією статтею переважно притягуються матеріально відповідальні військові начальники, недбалість у виконанні обов'язків яких призвела до матеріальних наслідків.

Наприклад, за ст. 425 КК України були засуджені:

- начальник продовольчого складу НЗ відділення забезпечення, який не забезпечив належними умовами зберігання та охороною харчових раціонів, що спричинило значні збитки на суму 1 378 765 грн²⁸³;
- начальник управління капітального будівництва та ремонту Повітряних Сил Збройних Сил України – командир військової частини, який підписав акти виконаних будівельних робіт, підтвердивши завершення робіт, хоча роботи фактично не були виконані, внаслідок чого заподіяв збитки на суму 1 549 717,42 грн²⁸⁴;
- сержант із матеріального забезпечення навчального курсу школи піхотинця, недбале ставлення до військової служби якого призвело до нестачі різного майна (одягу, взуття, побутових і технічних засобів) на загальну суму 686 678,75 грн²⁸⁵.

281 - Справа № 237/3604/24 від 01.10.2024, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121977837>.

282 - С. С. Вітвіцький, М. Ю. Веселов, О. М. Нестеренко, П. С. Єпринцев, «Військові адміністративні правопорушення: науково-практичний коментар».

283 - Справа № 335/6090/23 від 18.07.2023, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112253075>.

284 - Справа № 127/19822/23 від 18.07.2023, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112251706>.

285 - Справа № 734/175/23 від 22.02.2023, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109125201>.

Водночас за недотримання дисципліни у підрозділі чи відповідальність за вчинення правопорушення особовим складом притягнення до відповідальності командирів за цією статтею виявлено не було.

Досліджуючи **різницю між ст.172-15 та ст.172-16 КУпАП**, було виявлено, що командири притягаються до відповідальності за недбале ставлення до військової служби (ст. 172-15 КУпАП) у випадках скоєння порушень дисципліни підлеглим лише за умови, якщо він не знав про підготовку, вчинення цього правопорушення та не міг безпосередньо вплинути на поведінку підлеглого. Натомість ст. 172-16 КУпАП передбачає, що командир точно знав про те, що злочин вчиняється чи був вчинений, але умисно не вчинив дії для його припинення або надалі не доповів про його вчинення підлеглим.

Хоча, попри це, іноді суди помилково притягають до відповідальності за ст. 172-15 КУпАП командирів за неповідомлення про вчинення підлеглим злочину, що мало б кваліфікуватися за ст. 172-16 КУпАП.

Глибоцький районний суд Чернівецької області у постанові від 21.11.2024 по справі № 715/3824/24²⁸⁶ визнав винним старшого сержанта за ч.2 ст. 172-15 КУпАП за те, що той не доповів командуванню військової частини про вчинення підлеглим йому військовослужбовцем кримінального правопорушення (заподіяння тілесних ушкоджень іншому військовослужбовцю).

Постановою Костопільського районного суду Рівненської області від 11.09.2024 року у справі № 564/3468/24²⁸⁷ було притягнуто до адміністративної відповідальності за ч.2 ст. 172-15 КУпАП командира піхотного взводу, який не вжив заходів щодо запобігання надзвичайним подіям, кримінальним та іншим правопорушенням серед підлеглого особового складу, що призвело до самовільного залишення території підрозділу солдатом із закріпленою за ним зброєю та надалі він не доповів про цей факт командуванню 2 піхотного батальйону, що призвело до невчасної доповіді до органу управління ВСП в зоні діяльності та до вищого командування. Це спричинило несвоєчасне проведення розшукових заходів, що унеможливило ефективне проведення розшукових заходів військовослужбовця.

Практика показує, що у переважній більшості проаналізованих справ **суди притягають до відповідальності командирів лише за сам факт вчинення правопорушення підлеглим**, обгрутовуючи це тим, що командир мав краще виховувати підлеглих, стежити за їхньою дисципліною та запобігати вчиненню правопорушень. При цьому **суди не досліджують, чи мав командир реальну можливість запобігти вчиненню правопорушення та не беруть до уваги систематичність порушень дисципліни у підрозділі**. Останнє важливо визначати для розуміння якості виконання командиром своїх обов'язків в контексті підтримання дисципліни у підрозділі, оскільки одноразове вчинення порушення підлеглим не завжди означає недбале ставлення командира до своїх обов'язків.

286 - Справа № 715/3824/24 від 21.11.2024, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123191510>.

287 - Справа № 564/3468/24 від 12.09.2024, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121539094>.

Окрім цього, опитаний командир однієї з військових частин повідомив, що, як правило, командири підрозділів не притягуються до відповідальності, якщо у його підрозділі було вчинено правопорушення, проте є певні нюанси:

«..., як правило – ні. Але, знову ж таки, це все досить індивідуально. Якщо в командира, наприклад, да, має місце бути дуже багато випадків СЗЧ, наприклад, вживання особовим складом спиртних напоїв, ще якісь там проблеми, наприклад, завдання збитків державі. Тоді можна, і як правило проводять по командиру підрозділу або начальнику служби службове розслідування з відстороненням особи від виконання службових обов'язків. Тобто на момент проведення цього розслідування особа відстороняється окремим наказом командира».²⁸⁸

Судова практика застосування ст. 172-15 КУпАП свідчить про формальний підхід до відповідальності командирів, яких часто притягають за сам факт порушення дисципліни підлеглими без належного аналізу їхньої реальної можливості запобігти цьому. Водночас кримінальна відповідальність за ст. 425 КК України передбачає необхідність доведення істотної шкоди, що значно обмежує її застосування до командирів, які несуть відповідальність за дисципліну в підрозділі. Важливим аспектом є відмежування недбалого ставлення від умисного приховування правопорушень (ст.172-16 КУпАП), адже на практиці суди нерідко змішують ці поняття. Це вказує на потребу чіткішого нормативного розмежування підстав для відповідальності командирів та врахування контексту службової діяльності.

Таким чином, аналіз судової практики свідчить про наявність суттєвих проблем у притягненні командирів до відповідальності за порушення, пов'язані з неналежним виконанням службових обов'язків. Адміністративна відповідальність за ст. 172-15 КУпАП часто застосовується без урахування реальних можливостей командира запобігти правопорушенню чи систематичності дисциплінарних порушень у підрозділі, що створює ризик надмірної відповідальності за окремі інциденти.

Водночас кримінальна відповідальність за ст. 425 КК України залишається малоефективною у випадках недбалого ставлення командирів до обов'язків, яке призводить до тяжких наслідків, таких як тілесні ушкодження чи смерть підлеглих. На практиці такі діяння, як правило, кваліфікуються за ст. 172-15 КУпАП, оскільки завдані наслідки не завжди визнаються істотною шкодою. Крім того, кримінальна відповідальність за ст. 425 КК України здебільшого застосовується лише до матеріально відповідальних осіб, тоді як питання притягнення командирів за недбалість, що спричинила істотну шкоду або тяжкі наслідки, залишаються поза належною увагою.

Також спостерігається помилкова правова кваліфікація, коли суди застосовують ст. 172-15 КУпАП замість ст. 172-16 КУпАП у випадках неповідомлення про злочини підлеглих. Це свідчить про необхідність удосконалення механізмів правової кваліфікації правопорушень командирів, а також забезпечення належного балансу між адміністративною та кримінальною відповідальністю.

4.4. Бездіяльність військової влади (ст. 172-16 КУпАП та ст. 426 КК України)

За бездіяльність військової влади, як і в попередніх випадках, передбачена як адміністративна, так і кримінальна відповідальність.

Стаття 172-16 КУпАП передбачає адміністративну відповідальність за «умисне невиконання заходів щодо припинення кримінального правопорушення, що вчиняється підлеглим, або ненаправлення військовою службовою особою до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення, а також інше умисне невиконання військовою службовою особою покладених на неї службових обов'язків»²⁸⁹.

Стаття 426 КК України передбачає кримінальну відповідальність за «умисне неприпинення кримінального правопорушення, що вчиняється підлеглим, або ненаправлення військовою службовою особою до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення, а також інше умисне невиконання військовою службовою особою дій, які вона за своїми службовими обов'язками повинна була виконати, якщо це заподіяло істотну шкоду»²⁹⁰.

Суб'єктивна сторона цих правопорушень проявляється у формі прямого умислу. Саме за суб'єктивною стороною ст. 172-16 КУпАП слід відрізнити від адміністративного правопорушення, передбаченого ст.172-15 КУпАП, яке може бути вчинене лише з необережності. Аналогічно слід відрізнити і ст.426 КК України від ст.425 КК України²⁹¹.

Як і в попередніх випадках, притягуватись до відповідальності за цими статтями можуть лише військові начальники або інші військовослужбовці, посади яких пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків. Водночас за неповідомлення про вчинений підлеглим злочин до органу досудового розслідування може бути притягнений винятково **командир військової частини**, оскільки лише він має цей обов'язок відповідно до статутів²⁹². При цьому якщо командир нижчої ланки (командир взводу, роти) умисно не доповідає про вчинений його підлеглим злочин вищому командуванню, його дії підпадають під «інше умисне невиконання своїх службових обов'язків».

Об'єктивна сторона правопорушення за ст. 172-16 КУпАП може полягати в:

- умисному невиконанні заходів щодо припинення кримінального правопорушення, що вчиняється підлеглим;
- ненаправленні військовою службовою особою до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення;
- іншому умисному невиконанні військовою службовою особою покладених на неї службових обов'язків.

289 - Кодекс України про адміністративні правопорушення.

290 - Кримінальний кодекс України.

291 - Кримінальна відповідальність за бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України) : монографія / Б. Леонов. - Київ; Одеса : Фенікс, 2024. - 180 с., с. 95.

292 - Статуту внутрішньої служби ЗСУ та Дисциплінарного статуту ЗСУ

Об'єктивна сторона правопорушення за ст. 426 КК України може полягати в:

- умисному неприпиненні кримінального правопорушення, що вчиняється підлеглим;
- ненаправленні військовою службовою особою до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення;
- іншому умисному невиконанні військовою службовою особою дій, які вона за своїми службовими обов'язками повинна була виконати;
- **якщо це заподіяло істотну шкоду.**

Як бачимо, єдина відмінність, між двома складами правопорушень, окрім настання наслідків у ст. 426 КК України, полягає у формулюванні першого діяння: «умисне невжиття заходів щодо припинення кримінального правопорушення, що вчиняється підлеглим» у ст. 172-16 КУпАП та «умисне неприпинення кримінального правопорушення, що вчиняється підлеглим» у ст. 426 КК України.

Умисне невжиття заходів щодо припинення кримінального правопорушення, що вчиняється підлеглим, означає ігнорування командиром злочину та невчинення будь-яких дій, спрямованих на його припинення²⁹³.

Умисне неприпинення кримінального правопорушення за своєю суттю є дуже схожим і означає невиконання певної дії, спрямованої на переривання протиправного, суспільно небезпечного діяння, яке вже розпочалося, але ще не завершилося²⁹⁴.

Важливо зауважити, що для наявності складу правопорушення необхідно **довести, що підлеглий вчиняє саме кримінальне правопорушення**. Якщо, наприклад, підлеглий вчиняє адміністративне правопорушення, то не може йтися про кримінальну відповідальність військової службової особи за умисне неприпинення злочину²⁹⁵. З іншого боку, автор зазначає, що неприпинення правопорушення, що не є злочином, якщо воно заподіяло істотну шкоду чи тяжкі наслідки, може кваліфікуватися так само за ст. 426 КК України та вважатися «іншим умисним невиконанням дій, які військова службова особа повинна була виконати»²⁹⁶.

Водночас, як зазначає Б.Д. Леонов, неприпинення кримінального правопорушення, що вчиняється сторонньою особою, дії якої командир або прямий начальник контролювати не зобов'язаний, також не може кваліфікуватися за ст. 426 КК України²⁹⁷.

Відповідаючи на питання про те, наскільки очевидним має бути для військової службової особи те, що підлеглим вчиняється саме кримінальне правопорушення, важливо враховувати, що при умисному неприпиненні злочину, що вчиняється підлеглим, **військова службова особа має повністю усвідомлювати кримінальну протиправність вчиненого, що об'єктивно не може бути піддане сумніву**. Адже в цьому випадку заходи активного втручання припускають негайну реакцію військової службової особи, коли зволікання спричинить готування до кримінального правопорушення, замах на

293 - С. С. Вітвіцький, М. Ю. Веселов, О. М. Нестеренко, П. С. Єпринцев, «Військові адміністративні правопорушення: науково-практичний коментар», с. 94.

294 - Б. Леонов, «Кримінальна відповідальність за бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України): монографія», с. 40.

295 - Б. Леонов, «Кримінальна відповідальність за бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України): монографія», с. 42.

296 - Б. Леонов, «Кримінальна відповідальність за бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України): монографія», с. 154.

297 - Б. Леонов, «Кримінальна відповідальність за бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України): монографія», с. 28.

кримінальне правопорушення, створення умов для перетворення розпочатої злочинної діяльності на невдале готування або замах тощо. Саме тому командир в будь-якому разі має докласти зусиль для з'ясування, чи є в діях підлеглого йому військовослужбовця ознаки кримінального правопорушення²⁹⁸.

Для припинення правопорушення командир **може віддати наказ підлеглому, у певних випадках здійснити його затримання або навіть застосувати зброю, щоб припинити злочин, чи вжити інших заходів, не порушуючи законодавства.** Проте командир має бути впевненим та чітко усвідомлювати, що підлеглим вчиняється діяння, яке має ознаки кримінального правопорушення, а не мати лише підозру в цьому²⁹⁹.

Об'єднана палата Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду зауважує таке: «здійснюючи відмежування кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 426 КК, у формі умисного неприпинення кримінального правопорушення, що вчиняється підлеглим, та умисного невжиття заходів щодо припинення кримінального правопорушення, що вчиняється підлеглим (ч. 1 ст. 172-16 КУпАП), суд констатує, що за ч. 1 ст. 426 КК кваліфікуються діяння, коли **військова службова особа зобов'язана особисто або шляхом віддання наказу підпорядкованим особам вчинити дії, безпосередньо спрямовані на унеможливлення подальшого вчинення підлеглим розпочатого і незакінченого кримінального правопорушення (на стадії готування або замаху на нього), припинення суспільно небезпечного діяння, відвернення наслідків такого діяння, натомість не вчиняє таких дій.**» Умисне неприпинення кримінального правопорушення, що вчиняється підлеглим, фактично є спеціальним видом причетності до кримінального правопорушення у вигляді потурання його вчиненню за відсутності ознак співучасті з підлеглим³⁰⁰.

На відміну від ч. 1 ст. 426 КК у ч. 1 ст. 172-16 КУпАП встановлений **загальний обов'язок для будь-якої військової службової особи вживати доступних заходів для припинення кримінального правопорушення підлеглим.** «Невиконання обов'язку щодо залучення осіб і ресурсів непідпорядкованих і не-підконтрольних військовій службовій особі, неповідомлення старшого командира, службових осіб інших органів влади і місцевого самоврядування тощо є підставою притягнення до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 172-16 КУпАП, якщо не заподіяно істотну шкоду.»³⁰¹

Ненаправлення військовою службовою особою до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення як альтернативна форма виявлення протиправного діяння військової службової особи, про яку йдеться як у ч. 1 ст. 426 КК, так і в ч. 1 ст. 172-16 КУпАП, за юридичними ознаками є тотожними. Водночас обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення є заподіяння істотної шкоди або тяжких наслідків через таке неповідомлення. Обов'язковою ознакою як кримінального, так і адміністративного правопорушення є адресат, якому має бути направлено повідомлення – орган досудового розслідування. Їхній вичерпний перелік визначений у КПК³⁰².

298 - Б. Леонов, «Кримінальна відповідальність за бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України): монографія», с. 43.

299 - Б. Леонов, «Кримінальна відповідальність за бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України): монографія», с. 44.

300 - Верховний Суд України, «Огляд судової практики палаті об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду» (2022). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KKS_VS_2022.pdf, с. 15.

301 - ВСУ, «Огляд судової практики палаті об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду» (2022), с.15.

302 - ВСУ, «Огляд судової практики палаті об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду» (2022), с. 16.

Ненаправлення до органу досудового розслідування повідомлення про злочин, вчинений підлеглим, **може бути вчинене з моменту, коли командирі стало відомо про кримінальне правопорушення до часу внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань**³⁰³. При цьому до відповідальності за рішення суду можуть притягнути лише в тому разі, **якщо є докази, що підлеглий дійсно вчинив порушення**.

У справі № 496/1384/24³⁰⁴ Біляївський районний суд Одеської області не визнав винним за ч. 2 ст. 172-16 КУпАП начальника стартового відділення стартової батареї (старшого лейтенанта) за непроведення службового розслідування щодо військовослужбовця. Суд аргументував своє рішення тим, що матеріалами справи не підтверджено, що військовослужбовець перебував у підпорядкуванні начальника стартового відділення стартової батареї, а також, що «зміст об'єктивної сторони правопорушення при викладенні обставин його вчинення не розкрито і не описано, а лише констатовано факт вчинення такого порушення, суть адміністративного правопорушення не розкрито...»

Тобто у цьому випадку притягнення до відповідальності командира не відбулося у тому числі через те, що вина у вчинення правопорушення підлеглим, щодо якого мав провести службове розслідування командир, не була доведена, а факт вчинення такого правопорушення не було підтверджено.

У справі № 229/4154/23³⁰⁵ Дружківський міський суд Донецької області постановою від 01.08.2023 закрити справу про адміністративне правопорушення за фактом умисного невжиття заходів щодо припинення злочину підлеглим (нанесення тілесних ушкоджень іншому військовому) та неповідомлення органу досудового розслідування молодшим лейтенантом. Суд аргументував своє рішення тим, що матеріали справи не містять доказів того, що про кримінальне правопорушення, яке нібито вчинив підлеглий, було внесено відомості до ЄРДР.

Таким чином, відповідальність командира настає лише у тому разі, якщо дані про вчинення кримінального правопорушення підлеглим **були внесені до ЄРДР і він не повідомив про вчинення такого злочину в установленому порядку**.

При цьому важливим є факт того, що за ненаправлення повідомлення про вчинення злочину до органу досудового розслідування до відповідальності можуть бути притягнені лише **командири (або т.в.о. командира) військових частин**, оскільки саме на командирі частини лежить обов'язок, відповідно до статутів, повідомляти уповноважені органи досудового розслідування.

Деякі суди притягають до відповідальності за ст. 172-16 КУпАП та ст. 426 КК України військових начальників, які не є командирами військової частини, за неповідомлення органу досудового розслідування про вчинення злочину

303 - С. С. Вітвіцький, М. Ю. Веселов, О. М. Нестеренко, П. С. Єпринцев, «Військові адміністративні правопорушення: науково-практичний коментар».

304 - Справа № 496/1384/24 від 22.04.2024, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118502017>.

305 - Справа № 229/4154/23 від 03.08.2023, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112593681>.

підлеглим, що є хибним з огляду на те, що обов'язок повідомляти органи досудового розслідування про вчинення злочину підлеглими, лежить на командирах військової частини.

Дружківський міський суд Донецької області у вироку від 13.03.2020 у справі № 229/749/20³⁰⁶ визнав винним за ч.3 ст.426 КК України тимчасово виконуючого обов'язки командира мотопіхотної роти за ненаправлення до органу досудового розслідування повідомлення про вчинення підлеглим самовільного залишення частини.

Володимир-Волинський міський суд Волинської області у постанові від 08.07.2024 у справі № 154/2423/24³⁰⁷ притягнув до адміністративної відповідальності за ч.2 ст.172-16 КУпАП т.в.о. командира стрілецького батальйону (молодшого лейтенанта), який «не вжив заходи для повідомлення органу досудового розслідування про факт вчинення підлеглим солдатом кримінального правопорушення, передбаченого ч.4 ст.407 КК України, внаслідок чого останній unikнув кримінальної відповідальності».

Іванічівський районний суд Волинської області у справі № 156/734/24³⁰⁸ притягнув до відповідальності т. в. о. командира батальйону інженерної підтримки з тилу за ч. 2 ст. 172-16 КУпАП за те, що він не повідомив органи досудового розслідування про факт вчинення підлеглим солдатом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 402 КК України, а лише склав щодо нього протокол про військове адміністративне правопорушення.

Дружківський міський суд Донецької області вироком від 17 липня 2020 року у справі № 229/2026/20³⁰⁹ за результатами укладеної угоди про визнання винуватості визнав винним за ч. 3 ст. 426 КК України командира ремонтної роти військової частини (старшого лейтенанта), який не направив повідомлення про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 407 КК України (СЗЧ) до органу досудового розслідування, маючи при цьому реальну можливість направлення такого повідомлення до військової служби правопорядку у Збройних Силах України, військової прокуратури Донецького гарнізону або іншого органу досудового розслідування, що заподіяло істотну шкоду нематеріального характеру, яка виражається у підриві авторитету та боєготовності Збройних Сил України, приховуванні злочину, створення обстановки та умов, що ускладняють виконання військовою частиною своїх функцій».

У той час як командир в/ч зобов'язаний повідомити орган досудового розслідування, **на командирах нижчих ланок лежить обов'язок повідомляти про вчинення злочину свого старшого командира**, за старшинством аж до командира в/ч. У цьому випадку неповідомлення командиром взводу чи роти свого старшого командира про вчинений підлеглим злочину підпадає під поняття «інше умисне невиконання покладених службових обов'язків».

306 - Справа № 229/749/20 від 13.03.2020, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88233096>.

307 - Справа № 154/2423/24 від 08.07.2024, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120241394>.

308 - Справа № 156/734/24 від 26.06.2024, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120010703>.

309 - Справа № 229/2026/20 від 17.07.2020, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90441012>.

Важливо мати на увазі, що будь-який військовослужбовець, незалежно від займаної посади, має право звернутися до органу досудового розслідування або органу прокуратури та заявити про вчинений злочин. Окрім цього, будь-який військовослужбовець має обов'язок доповідати про такі події своєму командирі.

Під іншим умисним невиконанням покладених службових обов'язків слід розуміти «невиконання будь-якої дії, котра пов'язана з владними функціями військового начальника або впливає з організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків військової службової особи»³¹⁰. Під час вирішення таких справ суди мають чітко вказувати, які конкретні обов'язки були порушені або яке конкретне доручене завдання вона не виконала³¹¹. Проте зазвичай суди ігнорують та не вказують у своїх рішеннях конкретні норми та обов'язки командирів, до яких недбало поставився командир та не досліджують те, чи мав він реальну можливість вчинити ці дії.

Суди під «іншим умисним невиконанням покладених службових обов'язків» розуміють неповідомлення старшого командира про вчинення підлеглим правопорушення, порушення дисципліни та будь-які інші події у підрозділі, наприклад, відсутність своєчасної доповіді про неприбуття з відпустки підлеглого³¹², непроведення службового розслідування за наказом командира в/ч³¹³, ненадання матеріалів службового розслідування до прокуратури³¹⁴, нездійснення належного контролю за виконанням будівельних робіт на ВОП вздовж лінії зіткнення та підписання документів, які містили неправдиві дані про виконані обсяги робіт³¹⁵, а також незастосування зброї під час нападу противника та невжиття заходів для організації оборони³¹⁶ тощо.

Первомайський міськрайонний суд Миколаївської області у постанові від 11.04.2024 у справі № 484/1997/24³¹⁷ визнав винним за ч. 2 ст. 172-16 КУпАП т. в. о. командира підрозділу військової частини за те, що той не доповів старшому командирі про факт неповернення у визначений строк підлеглою військовослужбовця з частини відпустки та приховав вчинене.

Що стосується розмежування ст. 172-16 КУпАП та ст. 426 КК України, то обидві статті мають доволі схожий склад і відрізняються наявністю у ст. 426 КК України наслідків у вигляді істотної шкоди або тяжких наслідків. Тобто, як зазначає об'єднана палата Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, саме наявність істотної шкоди є критерієм відмежування кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 426 КК України від адміністративних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 172-16 КУпАП.³¹⁸

310 - Б. Леонов, «Кримінальна відповідальність за бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України): монографія», с. 53.

311 - С. С. Вітвіцький, М. Ю. Веселов, О. М. Нестеренко, П. С. Єпринцев, «Військові адміністративні правопорушення: науково-практичний коментар», с. 95.

312 - Справа № 734/3243/23 від 09.08.2023, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112734657>.

313 - Справа № 496/1384/24 від 04.03.2024, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118502017>.

314 - Справа № 459/1670/24 від 17.06.2024, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119809424>.

315 - Справа № 335/5899/16-к від 24.05.2016, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58004005>.

316 - Справа № 243/7099/14 від 18.12.2014, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/42019850>.

317 - Справа № 484/1997/24 від 11.04.2024, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118292002>.

318 - ВСУ, «Огляд судової практики палаті об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду» (2022), с. 15.

Важливо уточнити, що Верховний Суд в ухвалі від 21.09.2021 р. у справі № 686/13801/16-к зазначив, що **ознака істотної шкоди є обов'язковою для настання кримінальної відповідальності за будь-яке діяння, визначене ст. 426 КК України**. Суд аргументує це так: «Для кваліфікації дій засудженого за ст. 426 КК України, на відміну від ст. 172-16 КУпАП, необхідним є доведення не лише факту неповідомлення органу досудового розслідування про вчинення підлеглим кримінального правопорушення, а й наслідку такого неповідомлення у вигляді істотної шкоди. Наявність у диспозиції ст. 426 КК України спеціальної форми вчинення злочину (неприпинення злочину та неповідомлення про нього) та загальної форми (інше умисне невиконання дій) не впливає на цей висновок, оскільки такий підхід також застосовний і під час формулювання диспозиції ст. 172-16 КУпАП. **Якщо погодитися з тим, що спеціальна форма правопорушення не вимагає доведення істотної шкоди, тоді ті частини диспозицій ст. 172-16 КУпАП та ст. 426 КК України, які сформульовані як спеціальна форма правопорушення, є абсолютно ідентичними і не містять ознак, за якими можна відмежувати адміністративне правопорушення від кримінального**»³¹⁹.

Тобто основною відмінністю між ст. 172-16 КУпАП та ст. 426 КК України є обов'язкова наявність у ст. 426 КК України **істотної шкоди або тяжких наслідків**, які заподіяла бездіяльність командира у вигляді будь-якого визначеного ст. 426 КК України діяння³²⁰.

Об'єднана палата Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду зазначає, що «**характерною властивістю виключно кримінального правопорушення є заподіяння істотної шкоди або можливість заподіяння такої, безвідносно від того, з формальним чи матеріальним складом** воно визначено в Особливій частині КК України. Натомість наслідком реального прояву шкідливості адміністративного правопорушення є неможливість заподіяння істотної шкоди, через що воно не становить відповідної суспільної небезпечності. Отже, в аспекті застосування статей 91, 291 КПК України **суд має обґрунтувати, які саме обставини справи свідчать про спричинення таких наслідків, як “підрив авторитету органів військового управління”, та в чому саме полягає істотна шкода в контексті приписів ч. 1 ст. 426 КК України**. Тяжкі наслідки мають однакову юридичну природу з істотною шкодою і відрізняються одне від іншого лише за ступенем тяжкості – змістом або обсягом заподіяної шкоди»³²¹.

Тобто як «ненаправлення військовою службовою особою до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення», так і «умисне неприпинення кримінального правопорушення, що вчиняється підлеглим» чи «інше умисне невиконання військовою службовою особою дій, які вона за своїми службовими обов'язками повинна була виконати», **за відсутності вказаних наслідків**, за приписами ст. 172-16 КУпАП є **адміністративним правопорушенням**^{322 323}.

Розглядаючи детальніше питання істотної шкоди, варто враховувати, що така шкода може бути як **майновою**, так мати і **нематеріальні наслідки**, перелік яких навіть орієнтовно не визначений.

319 - хвала Верховного Суду від 21.09.2021 р. у справі № 686/13801/16-к, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100000446>.

320 - Ухвала Верховного Суду від 21.09.2021 р. у справі № 686/13801/16-к.

321 - ВСУ, «Огляд судової практики палаті об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду» (2022), с. 17.

322 - Постанова Верховного Суду від 17.10.2022 у справі № 686/13801/16-к.

323 - Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 17.05.2018 р. у справі № 340/545/15-к.

До такого висновку дійшла Об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду, яка у постанові від 17 жовтня 2022 року у справі № 686/13801/16-к³²⁴ зазначає, що «наслідки цих злочинів не обмежуються спричиненням лише майнової шкоди, шкода може бути визнана істотною, якщо заподіюються і **наслідки немайнового характеру** (особиста недоторканість, свобода) або наслідки нематеріального характеру, які мають оціночний характер і встановлюються судом у кожному окремому випадку з урахуванням обставин конкретного провадження. При вирішенні цього питання потрібно враховувати ступінь негативного впливу протиправного діяння на належну діяльність органів військового управління, характер завданої нематеріальної шкоди, кількість потерпілих осіб, ступінь деструктивного впливу на порядок несення або проходження військової служби, боєздатність підрозділу тощо».

У рішенні вказується, що **істотна шкода, зокрема, може полягати**: «у порушенні охоронюваних законом основних прав і свобод людини й громадянина; у підриві авторитету та престижу органів військового управління; у порушенні національної, громадської безпеки і громадського порядку; створенні обставини й умов, що утруднюють або унеможливають виконання статутних, спеціальних чи бойових завдань і функцій тощо. Істотною визнається і шкода, яка є наслідком використання суб'єктом злочину свого службового становища, службових повноважень для: створення умов до вчинення кримінального правопорушення іншими особами; у неприпиненні правопорушень, що не є кримінальними; у невжитті відповідних заходів до приведення військ (підрозділів) у стан боєготовності, незабезпеченні виконання бойового завдання тощо.»

Проте, якщо матеріальні збитки у законодавстві чітко визначені і в цьому випадку істотною є шкода, яка в 250 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (у 2024 році це 378 500 грн), а тяжкими наслідками – шкода, яка в 500 і більше разів перевищує НМДГ (у 2024 році – 757 000 грн), то **розуміння немайнової шкоди як такої, що є істотною або має тяжкі наслідки, у судів різняться**.

Респондент 5 підтверджує цю думку:

«Ну от все розмито. От 100% воно і залишається розмитим. Тому що матеріальна шкода вона визначена в 425-й. А інше просто не визначено. І це дійсно, це розмита штука, якоїсь сталої якоїсь практики щодо цього, я так розумію, ну, нема. Зразкової справи якоїсь, ну, її просто не існує. Я не чув про це, скажімо так. Це проблема правової невизначеності. В цьому питанні вона існує. І хоча кримінальний кодекс – це такий кодифікований закон, який повинен все дуже чітко визначати, але, на жаль...»³²⁵

З цих причин на практиці за одні і ті ж діяння військові начальники можуть притягатися до різних видів відповідальності.

Костопільський районний суд Рівненської області у своїй постанові від 03.04.2024 у справі № 564/1286/24³²⁶ визнав винним командира взводу радіоперешкод (старшого лейтенанта) за ст. 172-16 КУпАП за неповідомлення командира військової частини про перебування солдатом у стані алкогольного сп'яніння, а також

324 - Постанова Верховного Суду від 17.10.2022 у справі № 686/13801/16-к.

325 - Інтерв'ю № 5.

326 - Справа № 564/1286/24 від 03.04.2024, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118166241>

недоставлені його до лікувального закладу з метою офіційного встановлення цього факту, що надалі призвело до поранення цим солдатом іншого військовослужбовця.

У цій справі суд не взяв до уваги факт поранення військовослужбовця солдатом, який перебував у стані алкогольного сп'яніння, та не визнав ці наслідки істотною шкодою.

З іншого боку, в досліджених кримінальних справах істотною шкодою визнавалися підрив військової дисципліни, порушення принципу невідворотності покарання, створення у військовому середовищі уяви вседозволеності, підриву загального стану бойової готовності у ввіреному військовому формуванні.

У справі № 505/3504/15-к³²⁷ Котовський міськрайсуд Одеської області у вирокі від 27.08.2015 року істотною шкодою визнав підрив військової дисципліни, порушення принципу невідворотності покарання, створення у військовому середовищі уяви вседозволеності, підрив загального стану бойової готовності у ввіреному військовому формуванні, що є наслідком неповідомлення військовим комісаром органу досудового розслідування про вчинення злочину підлеглим.

Верховинський районний суд Івано-Франківської області у вирокі від 09 вересня 2016 року у справі № 340/545/15-к³²⁸ визнав істотною шкодою підрив авторитет ДПСУ та військової влади України в цілому. Порушення полягало в тому, що дільничний інспектор прикордонної служби не припинив незаконне перевезення через кордон 6000 пачок сигарет, не затримав порушника та не доповів командуванню.

В іншій справі № 335/5899/16-к³²⁹ Орджонікідзевський районний суд м. Запоріжжя у вирокі від 24 травня 2016 року вказав, що заступник начальника штабу військової частини, надаючи фальшиві підтвердження виконання будівельних робіт на взводних опорних пунктах уздовж лінії зіткнення в Донецькій області, заподіяв істотну шкоду державним інтересам, яка полягала у підриві авторитету Збройних Сил України, підриві військової дисципліни, створенні у військовому середовищі та серед цивільного населення хибного уявлення про придатність опорних пунктів захистити надалі особовий склад, озброєння і техніку від засобів ураження противника, пропагуванні вседозволеності військовослужбовців, дезінформуванні керівництва Збройних Сил України та керівництва держави, підриві загального стану обороноздатності держави.

Таким чином, відсутність чітких критеріїв визначення немайнової шкоди як істотної призводить до суттєвих розбіжностей у покаранні за одні і ті ж діяння. При цьому різниця у відповідальності велика: у мирний час у справі про адміністративне правопорушення особа несе покарання у ви-

327 - Справа № 505/3504/15-к від 27.08.2015, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/49403386>

328 - Справа № 340/545/15-к від 09.09.2016, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61187927>

329 - Справа № 335/5899/16-к від 24.05.2016, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58004005>.

гляді штрафу від 1700 грн до 17000 грн, а якщо особа притягається до кримінальної відповідальності, тоді настає відповідальність у вигляді штрафу від 17000 грн до 68000 грн, службового обмеження до 2 років чи позбавлення волі до 3-х років.

Водночас під час воєнного стану за вчинення адміністративного правопорушення особа сплачує штраф від 17 до 34 000 грн чи перебуває на гауптвахті терміном від десяти до п'ятнадцяти діб, а у разі притягнення до кримінальної відповідальності – позбавляється волі терміном від 7 до 10 років.

Як зазначає Борис Леонов у своїй монографії, «очевидно, що **абстрактність формулювання поняття “істотної шкоди” створює умови як для судових помилок, так і для судового свавілля.** Тому поняття “істотна шкода” слід наповнити конкретним змістом, який частково повинен відображатись кримінальним законом, а частково – в рекомендаціях Верховного Суду.» Автор також погоджується з тим, що зміст поняття «істотної шкоди», яка має немайновий характер, необхідно чітко регламентувати в окремій нормі³³⁰.

Поряд з цим існує проблема того, що, зважаючи на неоднозначність розуміння істотної шкоди, складнощі збору доказів, які б її підтвердили, часто за дії, які мали б тягнути за собою кримінальну відповідальність, командири притягуються до відповідальності за адміністративні правопорушення, оскільки в порядку розгляду справ, визначеному КУпАП не приділяється велика увага наслідкам, а рішення пишуться, радше, шаблонно, ніж з реальним дослідженням обставин справи та описом усіх особливостей.

«Причинно-наслідковий зв'язок просто в адмінках на нього не так звертають увагу, тому що правові наслідки інші, відповідальність інша. І тому відношення до цього набагато простіше... З адмінматеріалами це набагато все простіше. І службове розслідування без питань може бути за основу для складання адміністративного протоколу.»³³¹

Аналіз судової практики вказує на наявність суттєвих суперечностей у притягненні військових начальників до відповідальності за неповідомлення про злочини підлеглих. Нерідко відповідальність за ст. 172-16 КУпАП та ст. 426 КК України покладається на осіб, які не є командирами військової частини. Крім того, відсутність чітких критеріїв визначення немайнової шкоди як істотної або такої, що має тяжкі наслідки, спричиняє різні підходи до кваліфікації аналогічних правопорушень. У судовій практиці спостерігається ситуація, коли підрив військової дисципліни або зниження бойової готовності визнаються істотною шкодою, тоді як фактичне завдання тілесних ушкоджень чи поранення військовослужбовцям може залишатися поза увагою судів. Такі тенденції свідчать про необхідність удосконалення правозастосовної практики та вироблення єдиних критеріїв оцінки шкоди.

330 – Б. Леонов, «Кримінальна відповідальність за бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України): монографія», с. 57.

331 – Інтерв'ю № 5.

4.5. Проблеми правозастосування під час судового розгляду

.....

1. ст. 172-13 КУпАП (Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем)

У судовій практиці спостерігається проблема **необґрунтованого застосування ч.2 ст. 172-13 КУпАП до командирів, які вчинили зловживання владою під час воєнного стану**. Попри зміни за грудень 2022 року³³², що усувають можливість застосування цієї статті в умовах воєнного стану, окремі суди продовжують визнавати винними військових службових осіб за цією нормою. Під час дії воєнного стану відповідальність за такі дії можлива лише за ч.1 ст. 172-13 КУпАП та за ст. 364 КК України, за умови істотної шкоди або тяжких наслідків. Попри це, судова практика досі містить випадки ігнорування цих змін та притягнення до адміністративної відповідальності за зловживання під час воєнного стану за ч.2 ст. 172-13 КУпАП.

2. ст. 172-15 КУпАП (Недбале ставлення до військової служби) та с. 172-16 КУпАП (Бездіяльність військової влади)

У судовій практиці спостерігається **тенденція до неправильної кваліфікації дій командирів за ст. 172-15 КУпАП замість ст. 172-16 КУпАП**. Зокрема, суди притягують командирів до відповідальності за недбале ставлення до служби у випадках, коли йдеться про бездіяльність військової влади. Наприклад, Глибоцький районний суд Чернівецької області визнав винним старшого сержанта за неповідомлення про злочин підлеглого, хоча така бездіяльність підпадає під іншу статтю. Подібне рішення ухвалив і Костопільський районний суд Рівненської області щодо командира взводу, який не доповів про самовільне залишення території підрозділу солдатом зі зброєю.

Аналіз судових рішень свідчить, що командирів **нерідко притягують до відповідальності за ст. 172-15 КУпАП лише за сам факт правопорушення підлеглим**, виходячи з того, що вони мали забезпечити належний рівень дисципліни. При цьому суди часто не досліджують, чи мав командир реальну можливість запобігти порушенню, і не враховують загальний рівень дисципліни в підрозділі. Це викривлює оцінку його відповідальності, оскільки одноразове порушення підлеглим не завжди свідчить про неналежне виконання командиром своїх обов'язків.

3. ст. 172-15 КУпАП (Недбале ставлення до військової служби) та ст. 425 КК України (Недбале ставлення до військової служби)

Головна різниця між адміністративною відповідальністю за ст. 172-15 КУпАП та кримінальною відповідальністю за с. 425 КК України, як вже було зазначено, полягає в наявності істотної шкоди або тяжких наслідків. Тобто якщо такі матеріальні або моральні наслідки настали, така недбалість має підпада-

332 - міни внесені Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» від 13.12.2022 року.

ти під кримінальну відповідальність. Проте судова практика демонструє протилежне. **Відповідальність за ст. 425 КК України зазвичай несуть матеріально відповідальні військові начальники, чия недбалість спричинила фінансові втрати. Натомість командирів, чия недбалість призвела до смерті чи тілесних ушкоджень підлеглих, до відповідальності за цією статтею фактично не притягують. При цьому суди не враховують систематичність порушень, що ускладнює оцінку реального рівня командирської відповідальності.**

4. ст. 172-16 КУпАП (Бездіяльність військової влади) та ст. 426 КК України (Бездіяльність військової влади)

- Судова практика демонструє хибну тенденцію притягнення до відповідальності за ст. 172-16 КУпАП та ст. 426 КК України військових начальників, які не є командирами військової частини, за неповідомлення про злочини підлеглих. Це суперечить законодавчим нормам, оскільки обов'язок інформувати органи досудового розслідування про вчинення злочину статутами покладений саме на командирів військової частини.
- Відсутність чітких критеріїв визначення немайнової шкоди як істотної або такої, що має тяжкі наслідки, призводить до різних підходів у кваліфікації одних і тих самих діянь. Якщо матеріальні збитки визначені у законодавстві конкретними сумами, то щодо немайнової шкоди суди не мають єдиної позиції. Наприклад, у кримінальних справах істотною шкодою можуть визнаватися підлив військової дисципліни, авторитету ЗСУ, створення уяви вседозволеності або зниження бойової готовності. Водночас деякі суди могли не взяти до уваги факт поранення або заподіяння тілесних ушкоджень підлеглим та не визнати ці наслідки істотною шкодою, що призвело до притягнення за вчинення адміністративного правопорушення, а не кримінального.
- Практика показує, що через складнощі у доведенні істотної шкоди військові начальники нерідко притягуються до адміністративної, а не кримінальної відповідальності, навіть коли обставини справи свідчать про інше. В справах про адміністративні правопорушення увага до наслідків порушень є мінімальною, а рішення нерідко ухвалюються за шаблоном, без детального аналізу всіх обставин. Це створює значні прогалини у правозастосуванні та суперечливість у притягненні до відповідальності за подібні правопорушення.

Таким чином, випадки неправильної кваліфікації відповідальності командирів свідчать про серйозні проблеми у правозастосуванні, оскільки вони не завжди притягуються до відповідальності справедливо. Основною причиною цього є не стільки недоліки судової системи, скільки однорідність та ідентичність формулювань відповідних статей адміністративного та кримінального законодавства.

Відсутність чітких юридичних визначень істотної шкоди та тяжких наслідків створює значні проблеми у правозастосуванні, особливо в контексті відповідальності військових командирів. Різне тлумачення цих понять судами призводить до суперечливих рішень, коли абстрактні наслідки, такі як підлив боєздатності чи авторитету командування, можуть визнаватися істотною шкодою, тоді як заподіяння шкоди життю або здоров'ю військовослужбовців унаслідок недбалості чи бездіяльності не завжди визнаються такими.

Крім того, проблема поглиблюється через недостатню кваліфікацію суддів у сфері військового права. До прикладу, деякі судді помилково припускають, що командир нижчої ланки зобов'язаний повідомляти органи досудового розслідування про злочини підлеглих, тоді як цей обов'язок покладено винятково на командира військової частини. Водночас командири нижчих ланок, як і будь-які інші військовослужбовці, мають лише право повідомити про злочин до органу досудового розслідування. Відсутність розуміння специфіки військової служби та командних повноважень призводить до неправильної правової оцінки дій військових начальників, що ускладнює забезпечення справедливого правосуддя.

Юридична визначеність є ключовою умовою справедливого правосуддя, оскільки вона дозволяє уникнути довільного тлумачення норм і забезпечує однаковий підхід до аналогічних справ. Відсутність чітких критеріїв розмежування схожих за своєю суттю статей Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України також ускладнює притягнення командирів до кримінальної відповідальності за дії, що фактично становлять злочин, але через складність доведення істотної шкоди (тяжких наслідків) кваліфікуються лише як адміністративні правопорушення. Розв'язання цієї проблеми потребує змін до законодавства та підвищення кваліфікації суддів у сфері військового права.

4.6. Статистика притягнень до відповідальності командирів

У межах дослідження здійснено аналіз статистичних даних, отриманих із вебсайтів «Судова влада» (судова статистика) та Офісу Генерального прокурора (кримінальна статистика). Деталізовані результати аналізу наведено у Додатку 1.

Додаток 1

Статистичні дані охоплюють період з 2014 по 2024 рік включно. Через відсутність окремих даних щодо статей 425–426-1 Кримінального кодексу України у статистиці «Судової влади» за 2014–2017 роки у таблиці представлено інформацію від 2018 року.

Для статистики на момент проведення дослідження для порівняння використовувався період 2022–2024 років, а для ст. 426 КК України – період 2014–2024 років (Таблиця 1 та Таблиця 2).

 Таблиця 1: Статистика щодо кримінальної відповідальності за 2022–2024 роки за ст. 425 та 426-1 КК України та за період 2014–2024 року за ст. 426 КК України

Стаття КК України	Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді	Кількість кримінальних проваджень, які були направлені до суду	Кількість проваджень, які були закриті на етапі досудового розслідування	Кількість розглянутих проваджень	Кількість вироків	
					загалом	з них із затвердженням угоди про визнання винуватості
425	998	34	152 (за п.п. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України)	60	44	29
426	257	13	64	7	6	2
426-1	1365	24	177	23	20	3

Таблиця відображає статистичні дані щодо кримінальних проваджень, порушених за статтями 425, 426 та 426-1 Кримінального кодексу України за період 2022–2024 років, а також за статтею 426 КК України за період 2014–2024 років. За **статтею 425 КК України** до суду було направлено 34 кримінальних проваджень, водночас на стадії досудового розслідування було закрито 152 проваджень відповідно до пп. 1, 2, 4, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України. У суді було розглянуто 60 проваджень, з яких винесено 44 вироків, у тому числі 29 вироків із затвердженням угоди про визнання винуватості. Щодо статті **426 КК України**, то за вказаний період до суду було направлено 13 проваджень, закрито 64 на стадії досудового розслідування, у суді розглянуто сім проваджень, за

результатами яких винесено шість вироків, у тому числі два із затвердженням угоди про визнання винуватості. Щодо **статті 426-1 КК України**, то до суду було направлено 24 проваджень, а 177 проваджень закриті на стадії досудового розслідування. У суді розглянуто 23 провадження і ухвалено 20 вироків, серед яких три – із затвердженням угоди про визнання винуватості.

Таблиця 2: Статистика щодо адміністративної відповідальності за 2022-2024 роки за ст. 172-13, 172-14, 172-15 та 172-16 КУпАП

Стаття КУпАП	Надійшло справ за звітний період	Повернуто справ	Кількість розглянутих справ	Кількість осіб, щодо яких розглянуто справи		
				загалом	про накладення адміністративного стягнення	про закриття справи
172-13	45	5	39	39	27	12
172-14	230	18	209	209	118	91
172-15	7384	919	6312	6313	3638	2675
172-16	61	5	56	56	32	24

Що стосується справ про адміністративні правопорушення, то за статтею **172-13 КУпАП** було зареєстровано 45 справ, з яких 5 було повернуто, а 39 справ розглянуто. З 39 осіб, чиї справи були розглянуті, на 27 наклали адміністративне стягнення, а 12 справ було закрито.

За статтею **172-14 КУпАП** кількість отриманих справ становить 230. З них 18 справ було повернуто, а 209 – розглянуто. Із загальної кількості розглянутих справ адміністративне стягнення було накладено на 118 осіб, тоді як 91 справ було закрито.

Стаття **172-15 КУпАП** має найвищу кількість справ – 7384. Повернуто 91 справу, а розглянуто 6312. Серед осіб, щодо яких розглядалися справи, на 3638 наклали адміністративне стягнення, а для 2675 справа була закрито.

За статтею **172-16 КУпАП** зареєстровано 61 справу, із яких п'ять було повернуто, а 56 справ розглянуто. У результаті адміністративні стягнення були накладені на 32 осіб, 24 справи – закрито.

Детальний аналіз проводився щодо справ, відкритих з початку повномасштабного вторгнення. Як виняток, у зв'язку з невеликою кількістю справ за статтею 426 КК України, для глибшого аналізу та дослідження було взято справи за період 2014-2024 років. До аналізу увійшли лише ті справи, які стосуються порушень дисципліни у підрозділах. Через такий підхід кількість справ у дослідженні та кількість взятих для поглибленого аналізу може відрізнятися від офіційної статистики, оприлюдненої прокуратурою та судовими органами.

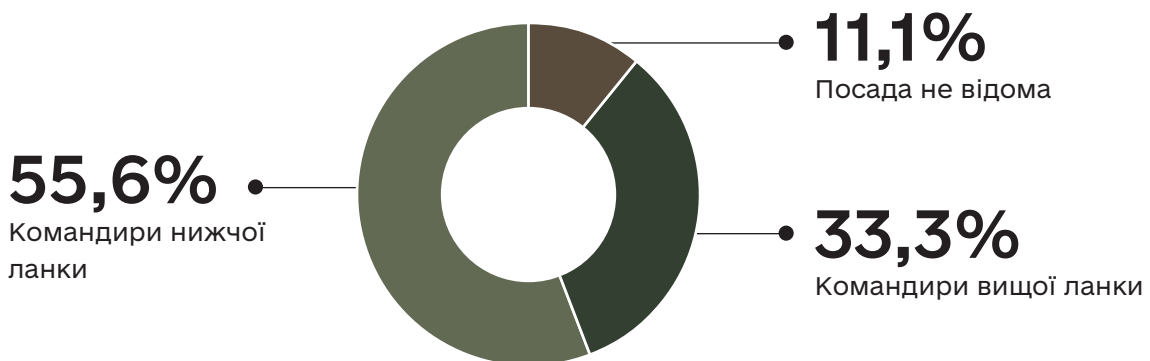
4.6.1. Статистика щодо суб'єктів та накладених стягнень за порушення дисципліни у підрозділі за кожною зі статей

Нижче подано узагальнену статистику розглянутих справ за сімома статтями Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення. У наведеній статистиці висвітлено призначені судами види покарань за кожною зі статей, що стали предметом аналізу. Також розглянуто посади військових начальників, які притягалися до відповідальності та які види санкцій застосовувалися до них. Окрему увагу приділено територіальному аспекту, а саме кількості справ, розглянутих судами в розрізі областей України.

1. ст. 172-13 КУпАП (Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем)

За ст. 172-13 КУпАП було досліджено 11 справ за період з 24.02.2022 року по грудень 2024 року, з них у 9 справах вину осіб було доведено.

Переважає більшість винних це командири нижчих ланок (командири відділення, взводу, роти тощо) – п'ять осіб (55,6%). Найменша – серед командирів вищих ланок (командир батальйону, начальник центру, їхні заступники) – троє (33,3%). В одній справі (11,1%) посада винного не відома. При цьому невинними визнали двох заступників командира військової частини та дивізіону.

Детальна статистика за посадами:

- командир батальйону – 1
- заступника командира батальйону – 1
- заступник начальника Військово-медичного клінічного центру – 1
- командир роти – 2
- командир 1
- начальник відділення – 1
- водій – 1
- посада не визначена – 1.

Найбільшу кількість стягнень накладено на військових начальників у Вінницькій області – три, за якими слідує начальники з Львівської – два, та начальники з Харківської, Миколаївської, Запорізької та Одеської – по одному.

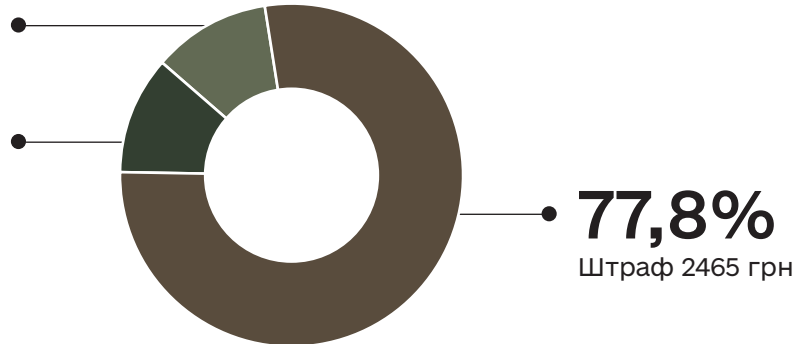
Щодо застосованих стягнень, то найбільша кількість у вигляді штрафу у розмірі 2465 грн – сім (77,8%). Також один штраф (11,1%) був у розмірі 3655 грн та один штраф (11,1%) у розмірі 4250 грн.

11,1%

Штраф 3655 грн

11,1%

Штраф 4250 грн

2. ст. 172-14 КУпАП (Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень)

За ст. 172-14 КУпАП було проаналізовано 60 рішень за період від 24.02.2022 року до грудня 2024 року, з яких визнали винним 42 осіб. З них визнали винними за ст. 172-14 КУпАП 39 осіб, а також ще трьох осіб – за сукупністю з іншими статтями (за ст. 172-14 та ст. 172-15 КУпАП – двох осіб та за ст. 172-14 та ст. 172-16 КУпАП – одну особу). Не була підтверджена винуватість 18 осіб.

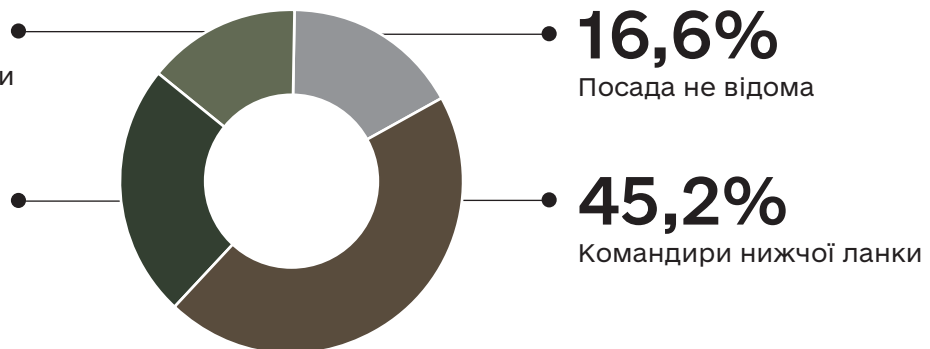
Переважна більшість винних – це командири нижчих ланок (командири відділення, взводу, роти, батареї, їхні заступники) – 19 (45,2%). Найменше – серед командирів вищих ланок (командир батальйону, бригади, начальник центру, їхні заступники) – шість (14,3%). Командирів середньої ланки – 10 осіб (23,8%). У семи справах (16,6%) посади винних не відомі.

14,3%

Командири вищої ланки

23,8%

Командири середньої ланки

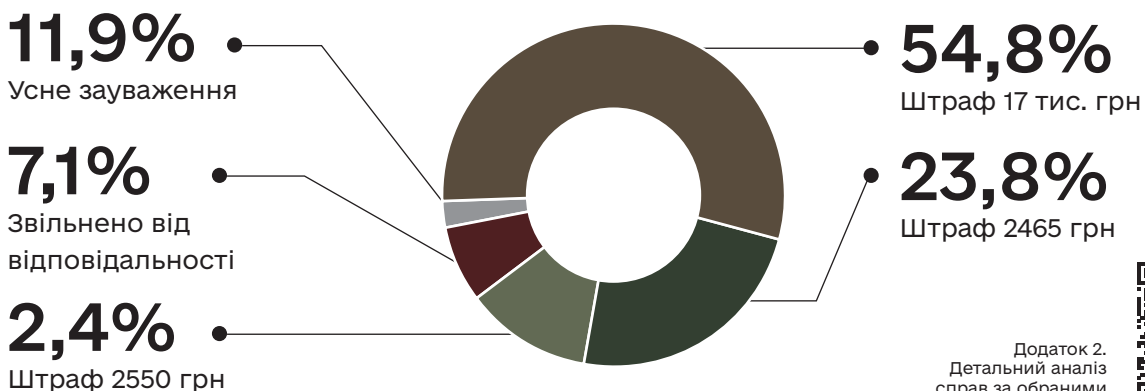

Детальний розподіл за посадами:

- командир взводу – 8
- командир роти – 5
- заступник командира роти – 2
- заступник командира в/ч – 2
- заступник начальника – 2
- начальник відділу – 2
- командир в/ч – 1
- командир батареї – 1
- командир відділення – 1
- командир батальйону – 1
- начальник служби – 1
- начальник застави – 1
- начальник центру – 1
- начальник курсу – 1
- т.в.о. старшого офіцера відділу – 1
- старший офіцер відділу підготовки – 1
- головний сержант роти – 1
- помічник командира з фінансово-економічної роботи/начальник служби військової частини – 1
- заступник командира батальйону – 1
- інспектор – 1
- не вказано – 7

Територіальний розподіл. Найбільша кількість начальників, вина яких була доведена в суді, перебувають в Донецькій області – 1212, за нею йдуть Кіровоградська та Львівська області – по п'ять осіб, далі – Одеська та Чернігівська з чотирма винними; у Запорізькій – троє осіб, у Рівненській, Волинській та Дніпропетровській – по двоє осіб, а в Житомирській, Хмельницькій та м. Києві – по одній особі.

Щодо застосованих стягнень, то найбільша кількість – це штраф у розмірі 17000 грн – 23 (54,8%). Окрім цього, у 10 справах був назначений штраф у розмірі 2465 грн (23,8%), усне зауваження застосовано до п'яťох осіб (11,9%), трьох осіб звільнили від адміністративної відповідальності у зв'язку з малозначністю адміністративного правопорушення (7,1%) та на одну особу накладено штраф у розмірі 2550 грн (2,4%).

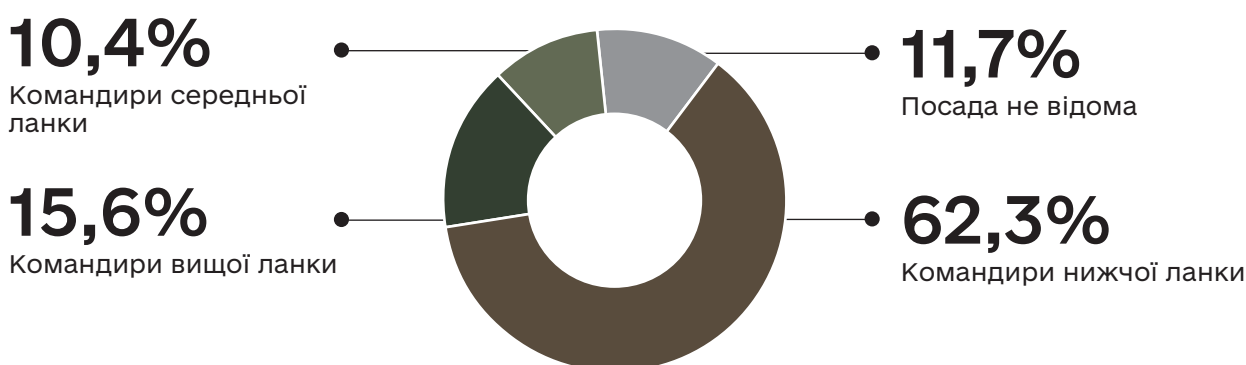
Додаток 2.
Детальний аналіз
справ за обраними
статтями

3. ст. 172-15 КУпАП (Недбале ставлення до військової служби)

Зі 108 справ за ст. 172-15 КУпАП, взятих за період від 24.02.2022 року до грудня 2024 року, було визнано винними загалом 77 осіб, з яких 70 осіб – за ст. 172-14 КУпАП і ще сімох – за сукупністю з іншими статтями. Більшість сукупностей зі статтями 172-14 та 172-16 КУпАП.

Як і в попередніх випадках, найбільша кількість винних – це командири нижчих ланок (командири відділення, взводу, роти, батареї, їхні заступники) – 48 (62,3%), начальників вищих ланок (командир батальйону, бригади, їхні заступники тощо) – 12 (15,6%). Начальників середньої ланки – восьмеро (10,4%). У дев'яти справах (11,7%) посада не визначена.

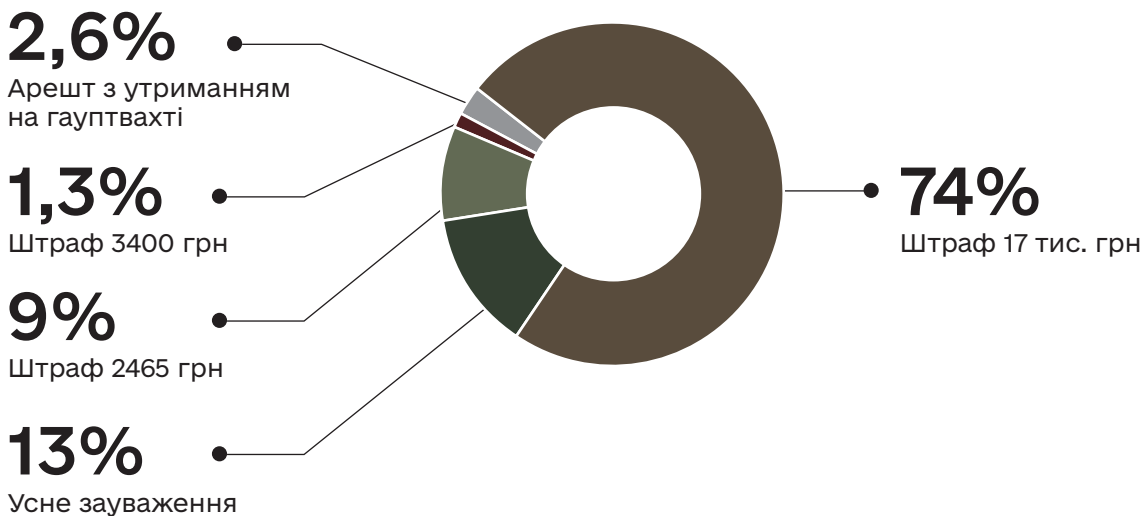
Детальна статистика за посадами:

- командир взводу – 18,
- заступник командира роти – 5,
- командир відділення – 5,
- командир роти – 4,
- головний сержант батареї – 2,
- заступник командира військової частини – 3,
- командир в/ч -2,
- командир батальйону – 2,
- начальник командного пункту -2,
- заступник командира батальйону -2,
- офіцер резерву запасної роти – 2,
- т.в.о. командира роти – 2,
- т.в.о командира взводу -2,
- командир групи – 2,
- інспектор прикордонної служби – 2
- головний сержант роти – 1
- головний сержант, старший технік військової частини – 1
- заступник командира дивізіону – 1
- заступник командира батальйону з МПЗ – 1
- командир батареї – 1
- курсовий офіцер – 1

- начальник служби пожежної безпеки – 1
- начальник школи загальновійськової підготовки – 1
- оперативний черговий частини – 1
- старший бойовий медик роти – 1
- старший черговий добового наряду – 1
- т.в.о. командира батальйону – 1
- начальник відділення – 1
- не визначено – 9

Найбільша кількість винних у Донецькій області – 18, у Дніпропетровській – вісім, Рівненській – сім. За ними йдуть Львівська, Запорізька і Київська – по шість, Чернігівська та Одеська – по п'ять. У Полтавській та Херсонській – по три. У Закарпатській, Хмельницькій та Чернівецькій – по два, а у Вінницькій, Кіровоградській та Волинській – по одному.

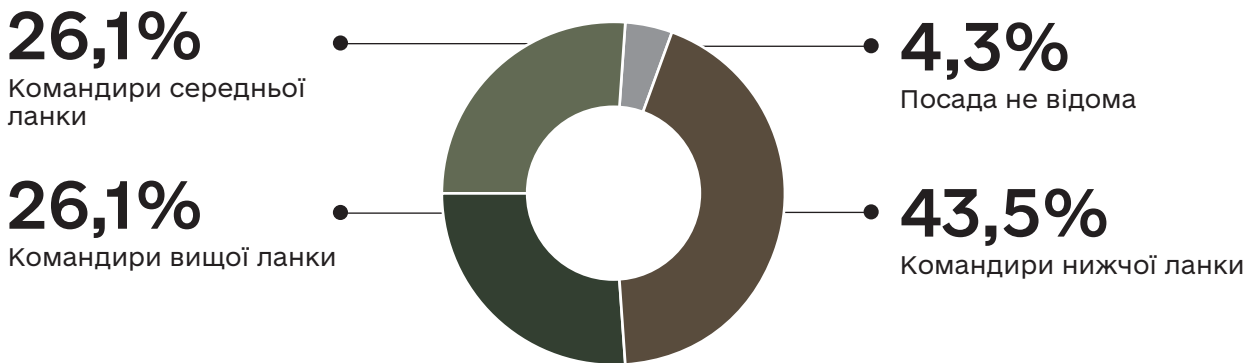
Статистика стягнень у разі визнання винними осіб за ст. 172-15 КУпАП виглядає так: найбільша кількість – це адміністративне стягнення у вигляді штрафу у розмірі 17 000 грн – 57 (74%). В інших справах були також призначені усне зауваження – у 10 справах (13%), адміністративне стягнення у вигляді штрафу у розмірі 2 465 грн – у семи (9%), адміністративне стягнення у вигляді арешту з утриманням на гауптвахті протягом 10 діб – у двох (2,6%) та адміністративне стягнення у вигляді штрафу у розмірі 3 400 грн – в одного (1,3%).

4. ст. 172-16 КУпАП (Бездіяльність військової влади)

За ст. 172-16 КУпАП загалом було проаналізовано 38 рішень за період з 24.02.2022 року по грудень 2024 року. З них винними визнали 23 осіб, четверо з яких за сукупністю статей.

Найбільша кількість винних за цією статтею – це командири нижчих ланок (командири відділення, взводу, роти, батареї, їхні заступники) – 10 (43,5%), а начальників вищих ланок (командир батальйону, бригади, їхні заступники тощо) – шестеро (26,1%). Начальників середньої ланки так само шестеро (26,1%). У одній справі (4,3%) посада винного не визначена.

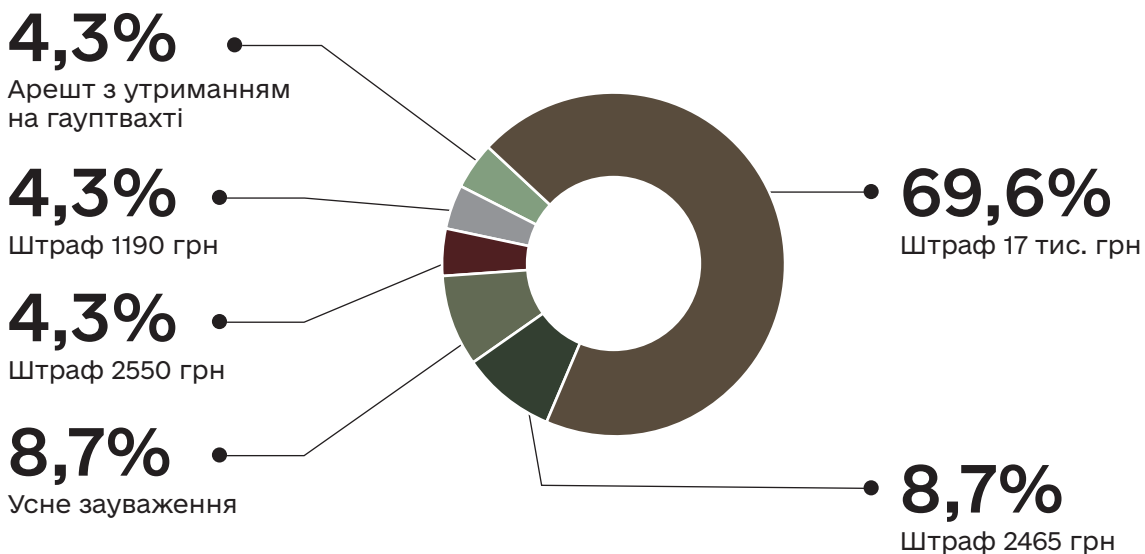
Детальна статистика за посадами:

- командир роти – 4
- командир взводу – 3
- т.в.о. командира батальйону – 2
- т.в.о. командира в/ч – 2
- начальник відділення – 2
- т.в.о. командира підрозділу – 1
- т.в.о. командира роти – 1
- т.в.о. командира взводу – 1
- заступник командира в/ч – 1
- заступник командира роти – 1
- начальник служби в/ч – 1
- старший інспектор – 1
- начальник відділу – 1
- начальник курсу – 1
- невідомо – 1

Найбільша кількість винних в Одеській області – п'ятеро. У Волинській області – троє. По двоє – у Львівській, Рівненській, Полтавській та Харківській областях. По одному виявлено у Миколаївській, Запорізькій, Чернігівській, Сумській, Вінницькій, Кіровоградській та Київській областях.

Статистика стягнень у разі визнання винними осіб за ст. 172-16 КУпАП:

Найбільша кількість – це штраф у розмірі 17 000 грн – 16 (69,6%). Застосовувались також усне зауваження у двох справах (8,7%), адміністративне стягнення у вигляді штрафу у розмірі 2 465 грн – у двох справах (8,7%), адміністративне стягнення у вигляді штрафу у розмірі 2 550 грн в одній справі (4,3%), адміністративне стягнення у вигляді штрафу у розмірі 1 190 грн – 1 (4,3%) та адміністративне стягнення у виді арешту з утриманням на гауптвахті на строк 10 (десять) діб – 1 (4,3%).

5. ст. 425 КК України (Недбале ставлення до військової служби)

Усіх осіб в проаналізованих 31 справах, взятих за період 24.02.2022 – грудень 2024 року, було визнано винними.

Розподіл відповідальності за посадами за ст. 425 КК України дещо відрізняється від попередніх статей. Це зумовлено особливостями притягнення до відповідальності за цією статтею, адже в усіх випадках відповідальність за ст. 425 КК України несли лише матеріально відповідальні особи.

Загальний розподіл посад:

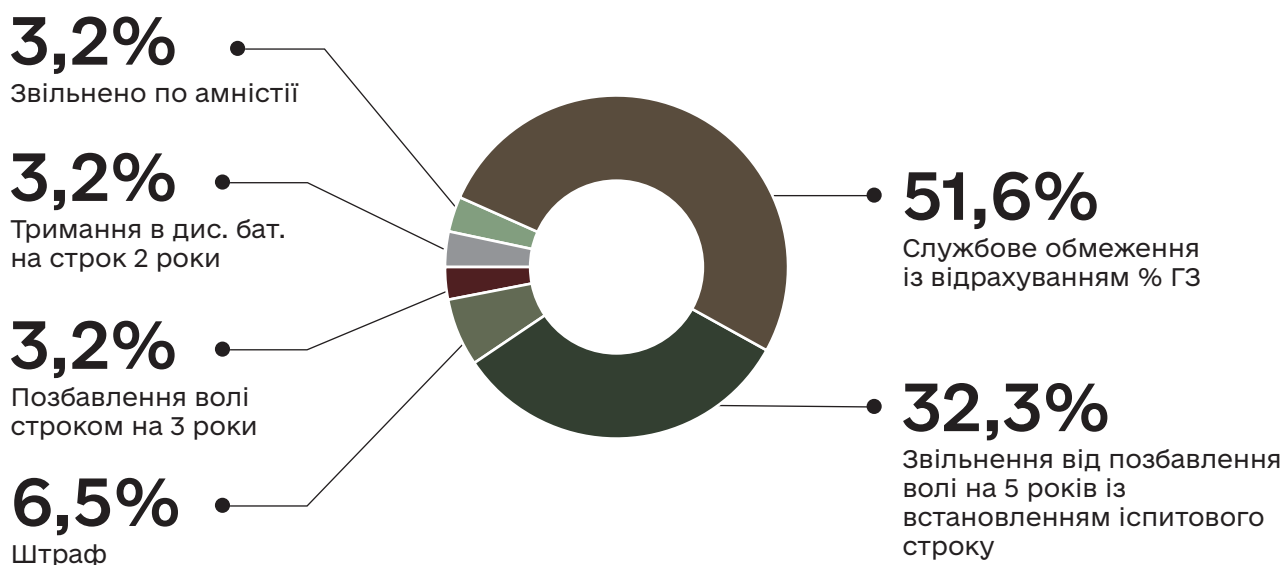
- сержант з матеріального забезпечення – 3
- командир взводу – 3
- начальник складу в/ч – 2
- помічник командира бригади з фінансово-економічної роботи – 2
- начальник складу взводу -2
- начальник складу відділення – 2
- начальник служби тилу – 2
- начальник служби в/ч – 2
- начальник сховища складів взводу – 1
- начальник складу роти – 1
- командир роти – 1
- старший офіцер відділу – 1
- т.в.о. начальника складу – 1
- інженер відділу – 1

- т.в.о. начальника сховища відділу – 1
- головний інженер капітального будівництва – 1
- заступник командира роти – 1
- заступник начальника – 1
- начальник відділу – 1
- командир в/ч – 1
- начальник сховища відділу – 1

Найбільша кількість винних осіб зафіксована в Київській області – шестеро. У Вінницькій області їх четверо, а у Чернігівській – троє. По двоє винних осіб за ст. 426 КК України – в Івано-Франківській, Запорізькій, Одеській та Дніпропетровській областях. У Львівській, Рівненській, Закарпатській, Житомирській, Полтавській, Миколаївській, Херсонській, Тернопільській, Харківській та Волинській областях зафіксовано по одній особі.

Особливістю розглянутих справ за цією статтею є те, що у більшості справах – 23 (74%), була укладена угода про визнання винуватості.

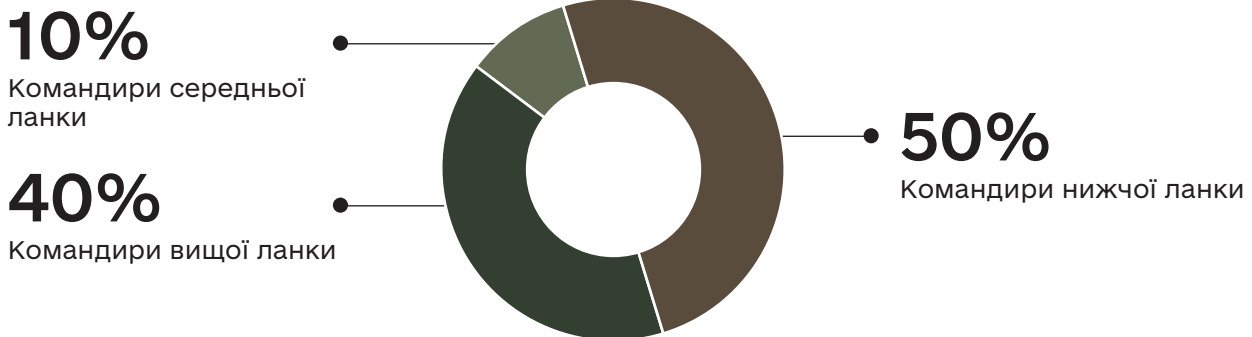
Найбільш поширеним видом покарання за ст. 425 ККУ є службове обмеження для військовослужбовців на певний строк із відрахуванням у дохід держави частини грошового забезпечення – таке покарання призначено 16 особам (51,6%). Звільнення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі терміном на 5 років із встановленням іспитового строку було застосовано у 10 випадках (32,3%). Штраф як вид покарання отримали дві особи (6,5%), позбавлення волі на три роки – одна особа (3,2%), тримання в дисциплінарному батальйоні терміном два роки – одна особа (3,2%), також 1 особа була звільнена від відбування покарання на підставі п. “д” ст. 1 Закону України «Про амністію у 2016 році» (3,2%).

6. ст. 426 КК України (Бездіяльність військової влади)

За період від січня 2014 до грудня 2024 року було виявлено та проаналізовано 13 справ, у яких винними визнано 10 осіб, з яких чотирьох за сукупністю з іншими статтями (ч.3 ст. 368 ККУ – 2; ч.2 ст.409, ч.1, ст.402 ККУ – 1 та ч.1 ст. 121, ч.4 ст. 296 ККУ – 1).

Найбільша кількість винних за цією статтею – це командири нижчих ланок (командири відділення, взводу, роти, батареї, їхні заступники) – п'ять (50%). Начальників вищих ланок (командир батальйону, бригади, їхні заступники тощо) – чотири (40%). Одна особа (10%) належить до начальників середньої ланки.

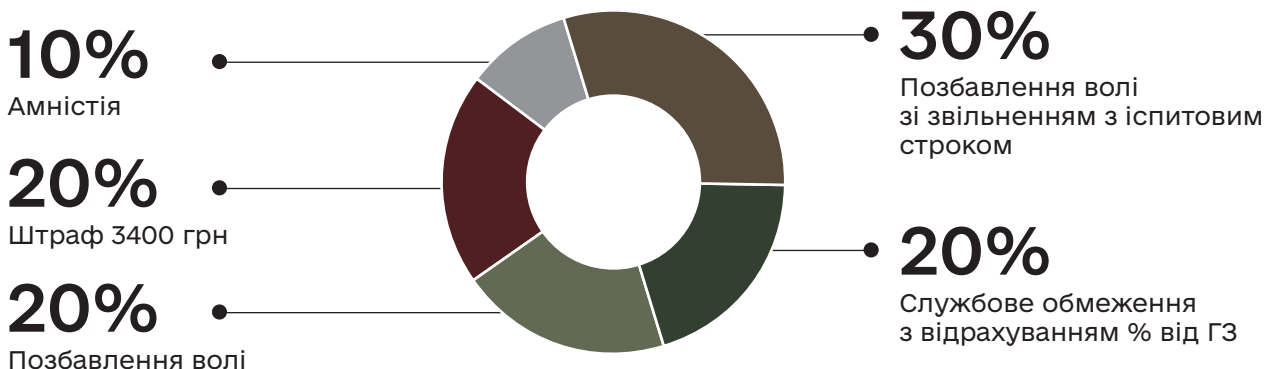

Розподіл винних осіб за посадами:

- (т.в.о.) командир роти – 4
- військовий комісар – 2
- заступник начальника інституту – 1
- дільничний інспектор прикордонної служби – 1
- заступник начальника штабу в/ч – 1
- начальник відділу зберігання в/ч – 1

Найбільша кількість справ про визнання винуватості у Донецькій області – чотири, Одеській – два. Також по одній у Хмельницькій, Запорізькій, Івано-Франківській областях та м. Києві.

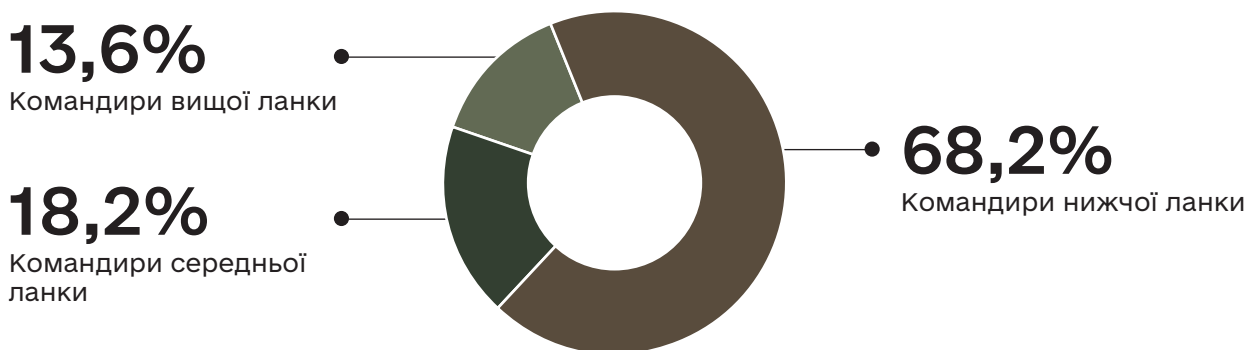
З 10 справ, де командира визнали винним, у чотирьох випадках була укладена угода про визнання винуватості. Найчастішим видом покарання у таких справах є позбавлення волі терміном на п'ять років зі звільненням від покарання з випробуванням один рік – в трьох випадках (30%). В інших справах застосовувалось службове обмеження з відрахуванням певної частки від грошового забезпечення – дві справи (20%), позбавлення волі – дві справи (20%), штраф у розмірі 3400 грн – дві справи (20%), звільнення за амністією – одна справа (10%).

7. ст. 426-1 КК України (Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень)

У проаналізованих 23 справах, взятих за період від 24.02.2022 року до грудня 2024 року, винними були визнані 22 особи, з яких шестеро – за сукупністю з іншими статтями (ч.1 ст.115 КК України – четверо; ч. 4 ст. 407 КК України – двоє;)

Знову найбільша кількість притягнутих до відповідальності за цією статтею є командирами нижчих ланок – 15 (68,2%). Командирів вищої ланки – троє (13,6%), а середньої ланки – четверо (18,2%).

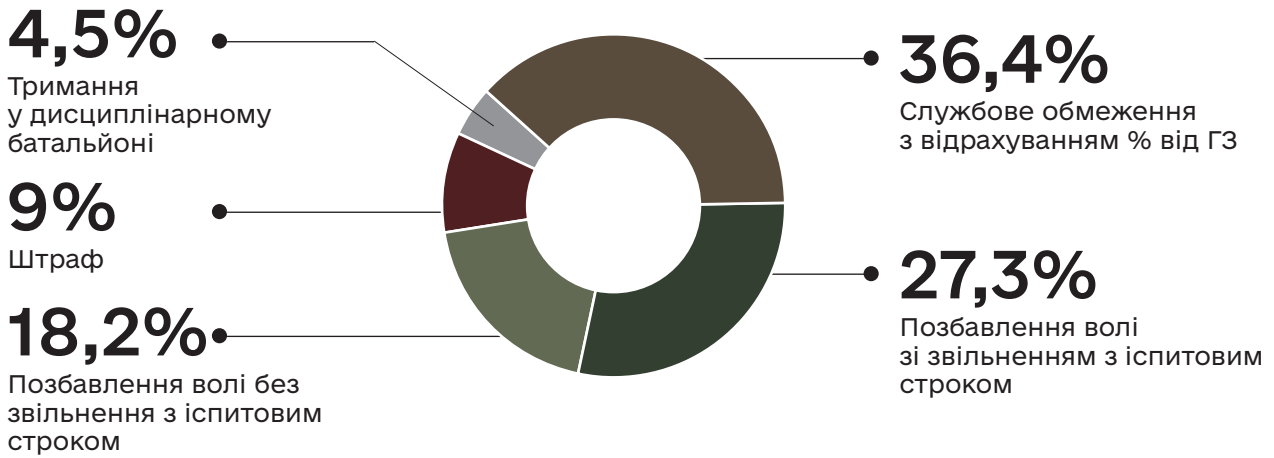
Розподіл посад винних осіб:

- командир взводу – 6
- головний сержант взводу – 1
- сержант з матеріального забезпечення роти – 1
- старшина першої роти – 1
- стрілець відділення – 1
- заступник командира військової частини – 1
- командир підрозділу – 1
- кухар-інструктор групи – 1
- начальник відділення – 2
- начальник медичної служби родів військ і служб військової частини – 1
- начальник обслуги радіолокаційної станції – 1
- начальник складу взводу матеріально-технічного забезпечення – 1
- начальник тренажера дивізіону – 1
- інженер групи квартирно-експлуатаційного відділу – 1
- штаб-сержант – 1
- номер обслуги дивізіону батареї військової частини – 1

Найбільша кількість осіб, притягнутих до відповідальності за ст. 426-1 КК України, зафіксована в Дніпропетровській області – п'ятеро. У Запорізькій області – четверо, а в Одеській – троє. По двоє винних осіб у Вінницькій, Київській та Житомирській областях. В Івано-Франківській, Черкаській, Полтавській та Львівській областях – по одній винній особі.

Найчастішим видом покарання є службове обмеження на відповідний термін з відрахуванням певної суми з грошового забезпечення в дохід держави – вісім кейсів (36,4%). Окрім цього, у таких випадках застосовують такі стягнення як позбавлення волі зі звільненням від покарання з випробуванням – шість

кейсів (27,3%), позбавлення волі без звільнення від покарання з випробуванням – чотири (18%), штраф – два (9%) та тримання у дисциплінарному батальйоні – один (4,5%). При цьому із 22 справ з визнанням вини у трьох випадках було укладено угоду про визнання винуватості.

4.6.2. Різновиди діянь

.....

Аналіз справ демонструє, які саме дії командирів суди розцінюють як порушення, що тягнуть за собою адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення дисципліни.

Так, під зловживанням владою або службовим становищем у ст. 172-13 КУпАП суди розуміють таке:

1. залучення військовослужбовців для виконання ремонтних, будівельних робіт та інших робіт у житлі командира або його близьких осіб – 6
2. використання службового автомобіля в особистих інтересах для доставлення капітана до місця його мешкання – 1
3. використання спеціальної техніки в/ч для виконання ремонту у житлі командира – 1
4. використання у власних цілях (проживання) квартири Міністерства оборони України, що є військовим майном – 1
5. передача пароля для проїзду блокпостів третім особам – 1

Перевищенням військовою службовою особою влади чи службових повноважень за ст. 172-14 КУпАП суди вважають:

1. надання дозволу на виїзд за межі в/ч, місця несення служби чи розташування підрозділу – 13
2. надання звільнення, дозволу покинути межі частини – 5
3. надання своєму підлеглому відпустки, не маючи на це повноважень – 5
4. складення протоколу про адміністративне правопорушення, не маючи на це повноважень – 2
5. застосування зброї як реакція на скоєння підлеглим адміністративного правопорушення: здійснення пострілів без відповідного попередження з пістолета в автомобіль підлеглого – 1
6. здійснення запиту до інформаційно-телекомунікаційної системи прикордонного контролю «Гарт-1» підсистеми «Ризик» для перевірки наявної інформації стосовно свого чоловіка – 1
7. недопуск посадової особи органу державного фінансового контролю до проведення ревізії – 1
8. ухвалення одноосібного рішення про виділення сідлового тягача та наказ водію-слюсарю на здійснення вищевказаного перевезення – 1
9. ухвалення рішення не притягувати підлеглих військовослужбовців до адміністративної відповідальності – 1
10. надання розпорядження перекрити ділянку дороги на перехресті, внаслідок чого виникли обмеження руху транспортних засобів – 1
11. залучення особового складу інженерно-позиційного батальйону до демонтажу аварійної промислової будівлі – 1

12. перевезення вертольотом дружини та доньки іншого офіцера на його прохання – 1
13. підписання листів від імені в/ч, не маючи на це повноважень – 1
14. відмова у виплаті грошового забезпечення батькам зниклого безвісти військовослужбовця, вимога надання документів, які не передбачені законодавством для цієї виплати – 1
15. застосування заохочення від імені командира військової частини, не маючи на це повноважень – 1
16. скерування на обстеження та лікування військовослужбовців, не маючи на це повноважень – 1
17. наказ підлеглому не виконувати його обов'язки щодо неухильного стеження за додержанням військовослужбовцями військової дисципліни у підрозділі – 1
18. вказання неправильної кількості днів виконання бойових завдань, на підставі чого було виплачено більшу суму додаткової винагороди – 1
19. залучення підлеглого для виконання робіт на висоті без проведення відповідного інструктажу з дотримання заходів безпеки, внаслідок чого підлеглий отримав ушкодження середньої важкості (переломи ніг) – 1
20. перевезення особи на особистому т/з без проходження відповідного контролю та отримання контрольної картки та без проведення відповідних перевірочних заходів складом прикордонного наряду (ДПСУ) – 1
21. надання дозволу підлеглим перебувати за межами району виконання підрозділом бойових завдань та здійснення при цьому бойових виплат – 1

Під недбалим ставленням до військової служби за ст. 172-15 КУпАП суди розуміють:

1. не здійснив доповідь про кримінальні правопорушення, вчинені підлеглими йому військовослужбовцями (втрата зброї) – 2
2. не здійснив доповідь про кримінальні правопорушення, вчинені підлеглими йому військовослужбовцями (інші) – 5
3. не здійснив доповідь про кримінальні правопорушення, вчинені підлеглими йому військовослужбовцями (насильницьке) – 4
4. не здійснив доповідь про кримінальні правопорушення, вчинені підлеглими йому військовослужбовцями (СЗЧ та загибель під час СЗЧ) – 2
5. не провів службове розслідування – 3
6. послабив контроль за особовим складом, що призвело до іншого кримінального правопорушення – 8
7. послабив контроль за особовим складом, що призвело до кримінального правопорушення (ДТП) – 2
8. послабив контроль за особовим складом, що призвело до кримінального правопорушення (насильницьке) – 18
9. послабив контроль за особовим складом, що призвело до кримінального правопорушення (СЗЧ) – 2

10. послабив контроль за особовим складом, що призвело до кримінального правопорушення (смерть) – 13
11. послабив контроль за особовим складом, що призвело до кримінального правопорушення (інше) – 1
12. умисно не вжив заходів щодо припинення кримінального правопорушення (насильницьке) – 2
13. не доповів командиру про ситуацію з підлеглими – 3
14. не склав протокол про військове адміністративне правопорушення – 1
15. неналежним чином виконав свої обов'язки щодо виховання військовослужбовців, внаслідок чого один з підлеглих, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, здійснив за межами в/ч постріли з пістолета у цивільну особу, внаслідок чого вона отримала вогнепальне поранення – 1
16. підписав рапорт про виплату додаткової винагороди підлеглому, який у вказаний період був відсутній та не брав участі у бойових діях – 1
17. не доповів у строк про виконання наказу начальнику штабу на проведення додаткових занять з особливим складом, з вивчення окремих статей законодавства України, статутів, КУпАП, ККУ, та не проводив з особливим складом такі додаткові заняття – 1
18. не повідомляв у встановлений триденний строк Державну службу експортного контролю про фактичне отримання транспортного засобу – 1
19. надав дозвіл на вибуття з пункту тимчасової дислокації підлеглому з метою переміщення власного транспортного засобу останнього – 1
20. разом з іншими військовими покинули місце дислокації, попрямували до водосховища, де проводили час, не пов'язаний з проходженням військової служби, внаслідок чого трапився нещасний випадок з військовим – 1
21. залишив за місцем розосередження особового складу 330 набоїв – 1
22. відсутність на військовій службі понад три години протягом робочого дня – 1
23. перебування у стані наркотичного сп'яніння – 1
24. відкрито відмовився від виконання наказу командира в/ч – 1
25. вживання підлеглими військовослужбовцями спиртних напоїв та вчинення підлеглим тяжкого кримінального правопорушення (не визначено) у стані алкогольного сп'яніння – 1

Бездіяльністю військової влади за ст. 172-16 КУпАП суди визнали:

1. неповідомлення командування про правопорушення – 10
2. неповідомлення органів досудового розслідування про кримінальне правопорушення – 3
3. умисне невжиття заходів щодо припинення кримінального правопорушення – 3
4. непроведення дорученого службового розслідування – 2
5. ненаправлення постанови про притягнення до адміністративної відповідальності – 1

6. нескладання протоколу про адміністративне правопорушення – 1
7. невиконання обов'язків щодо здачі посади – 1
8. бездіяльність та недбалість щодо ввіреного майна – 1.

За ст. 425 КК України до кримінальної відповідальності за недбале ставлення до військової служби притягли начальників, які:

1. допустили втрату, нестачу майна, продуктів – 10
2. допустили втрату зброї – 5
3. допустили хибні нарахування додаткової винагороди підлеглим – 4
4. підписали акти виконаних робіт, які фактично не були виконані, підписали акти з завищеними цінами – 4
5. не забезпечили належного обліку та збереження пального – 3
6. підписали акти виконаних робіт, які фактично не були виконані – 1
7. підробили акти виконання робіт, внісши туди завідомо неправдиві дані, що призвело до завищення вартості робіт – 1
8. не здійснили контроль за умовами зберігання продуктів, що призвело до їхнього псування – 2
9. не виконали необхідні дії та правила безпеки, встановлені Статутом, що призвело до смерті військового – 1

За ст. 426 КК України до кримінальної відповідальності за бездіяльність військової влади притягувались начальники, які:

1. не направили повідомлення до органу досудового розслідування про вчинення підлеглим СЗЧ – 2
2. не направили повідомлення до органу досудового розслідування про вчинення підлеглим іншого кримінального правопорушення – 2
3. не направили повідомлення до органу досудового розслідування про вчинення підлеглим дезертирства – 1
4. вимагали неправомірну вигоду у підлеглого за непритягнення до відповідальності за систематичне невчасне з'явлення на службу – 1
5. не вжили заходів для припинення незаконних дій та не доповіли командуванню – 1
6. підробили акти виконання робіт – 1
7. не організували оборону та відбиття нападу противника, не застосували зброю та не вжили заходів для захисту військової техніки, зброї та боєприпасів, що призвело до захоплення противниками – 1
8. не вжили заходів щодо припинення підлеглими військовослужбовцями утримання на території в/ч цивільних жителів, не віддали наказ про звільнення вказаних осіб, не повідомили до органу досудового розслідування про вчинення підлеглим кримінального правопорушення – 1

Під перевищенням військовою службовою особою влади чи службових повноважень за ст. 426-1 КК України суди розуміють таке:

1. застосування насильства до свого підлеглого (легкі тілесні ушкодження) – 9
2. застосування насильства до свого підлеглого без заподіяння тілесних ушкоджень – 4
3. заподіяння смерті підлеглому з використанням зброї – 2
4. застосування насильства до свого підлеглого (тяжкі тілесні ушкодження) – 2
5. застосування насильства до свого підлеглого (не визначений ступінь тілесних ушкоджень) -1
6. застосування насильства до свого підлеглого з використанням зброї з метою заподіяння смерті (тяжкі тілесні ушкодження) – 1
7. застосування насильства до свого підлеглого, що заподіяло фізичний біль та моральні страждання – 1
8. інше (не забезпечив виготовлення технічної документації із земле-устрою; стріляв у цивільне авто – діяв у зв'язку із загрозою діяльності ДРГ, але його дії перевищили службові повноваження) – 2.

4.7. Висновки

.....

Під час дослідження практики притягнення до відповідальності командирів за неналежне виконання функцій із забезпечення дисципліни та правопорядку у підрозділах виявлено низку проблем. Вони стосуються як законодавчих недоліків, так і неоднозначної судової практики, що ускладнює ефективне притягнення командирів до відповідальності.

Ст. 172-13 КУпАП унеможлиблює застосування частини другої цієї статті в умовах воєнного стану, покладаючи вищу відповідальність за діяння вчинене під час особливого періоду, хоча воєнний стан є жорсткішим правовим режимом. Водночас окремі суди продовжують помилково застосовувати ч. 2 ст. 172-13 КУпАП, що свідчить про брак адаптації правозастосування до змін у законодавстві. Натомість для притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 364 КК України потрібна наявність наслідків у вигляді істотної шкоди або тяжких наслідків. Як результат, варто внести зміни до ч. 2 ст. 172-13 КУпАП та виключити слова «крім воєнного стану» або внести зміни до КК України, передбачивши відповідальність за зловживання владою під час воєнного стану без умови настання наслідків у вигляді істотної шкоди або тяжких наслідків.

Адміністративна відповідальність за ст. 172-15 КУпАП також застосовується без належного врахування реальних можливостей командира запобігти правопорушенню чи систематичності порушень дисципліни в підрозділі. Це створює ризик надмірної відповідальності за окремі інциденти, які не свідчать про загальну недбалість. Аналіз судових рішень також свідчить, що командири нерідко притягують до відповідальності за ст. 172-15 КУпАП лише за сам факт правопорушення підлеглих.

Додаткові складнощі виникають через відсутність чітких критеріїв для визначення істотної шкоди у статтях 425-426-1 КК України. Це призводить до різних підходів у судах, коли за однакові діяння командири притягуються до різних видів відповідальності – адміністративної чи кримінальної.

Судова практика демонструє прогалини у притягненні до кримінальної відповідальності за ст. 425 КК України у випадках, коли недбалість командира призводить до тяжких наслідків – тілесних ушкоджень чи смерті підлеглих. Зазвичай застосовується лише адміністративна відповідальність за ст. 172-15 КУпАП, оскільки наслідки не визнаються істотною шкодою. У всіх проаналізованих справах за ст. 425 КК України до відповідальності притягуються матеріально відповідальні начальники, які втратили, розтратили ввірене їм майно. Натомість ця стаття на практиці не розглядається як альтернатива ст. 172-15 КУпАП, навіть за умови що недбалість призвела до істотної шкоди чи тяжких наслідків.

Помилкова кваліфікація порушень також присутня у випадках, коли суди застосовують ст. 172-15 КУпАП замість ст. 172-16 КУпАП щодо неповідомлення про злочини підлеглих. Крім того, до відповідальності за ст. 172-16 КУпАП чи ст. 426 ККУ інколи притягуються командири нижчих ланок за неповідомлення органу досудового розслідування, хоча їхній обов'язок обмежується доповіддю старшому командуванню. І в цьому випадку таке неповідомлення має визначатися як «інше умисне невиконання військовою службовою особою дій, які вона за своїми службовими обов'язками повинна була виконати».

Наведені випадки свідчать про серйозні проблеми у правозастосуванні. Основна причина цього полягає не стільки в недоліках судової системи, скільки в однорідності та ідентичності формулювань відповідних статей адміністративно-деліктного та кримінального законодавства.

Забезпечення юридичної визначеності є основною умовою справедливого правосуддя, оскільки дозволяє уникнути довільного трактування норм і гарантує однаковий підхід до аналогічних справ. Відсутність чітких критеріїв розмежування статей КУпАП та Кримінального кодексу України ускладнює притягнення командирів до кримінальної відповідальності за дії, які фактично становлять злочин, але через труднощі у доведенні істотної шкоди або тяжких наслідків кваліфікуються лише як адміністративні правопорушення. Аналогічно навпаки – командир, який вчинив правопорушення, яке об'єктивно не є злочином, може бути притягнутий до відповідальності, зважаючи на розмитість поняття «істотна шкода».

Щодо судової та кримінальної статистики³³³ притягнення до відповідальності командирів, то у переважній більшості випадків основну частину осіб, визнаних винними, складають командири нижчих ланок (56,6%). Вищі та середньої ланки командири до відповідальності притягуються значно рідше – у 18,9 % та 16,1% випадків відповідно.

Основним видом адміністративних стягнень є штраф, тоді як у кримінальних справах переважає звільнення від покарання з випробуванням (умовні терміни позбавлення волі).

Найчастішим діянням, за яке командири притягаються до відповідальності за ст. 172-13 КУпАП є залучення військовослужбовців для виконання ремонтних, будівельних робіт та інших робіт у житлі командира або його близьких осіб (60%), за ст. 172-14 КУпАП – надання дозволу на виїзд за межі в/ч, місця несення служби чи розташування підрозділу (31%).

У випадку притягнення до відповідальності за ст. 172-15 та ст. 172-16 КУпАП найпоширенішими видами діянь є відповідно послаблення контролю за особовим складом, що призвело до вчинення підлеглим насильницького кримінального правопорушення (23%) та неповідомлення командування про правопорушення (45,5%).

У випадку притягнення до кримінальної відповідальності, то за ст. 425 КК України у 100 % до відповідальності притягуються начальники, які допустили втрату ввіреного їм майна. За ст. 426 КК України найпоширеніше діяння визначити складно, зважаючи на невелику кількість справ. У випадку ст. 426-1 КК України, то найчастіше до відповідальності притягуються командири, які застосували насильство до свого підлеглого, внаслідок чого він отримав легкі тілесні ушкодження (40,9%).

Наразі правові норми, які регулюють притягнення до відповідальності командирів за неналежне виконання ними функцій із забезпечення правопорядку та дисципліни, містять однакові склади правопорушень у КУпАП та КК України. А це спричиняє несистемність правозастосовної практики в Україні. Окрім того, часте нехтування нормами законодавства, які врегульовують порядок несення військової служби, призводять до притягнення до відповідальності осіб, які не є суб'єктами вищезазначених правопорушень, виходячи з покладених на них завдань та повноважень.

³³³ - Під час обрахунку цієї статистики не враховувалась ст. 425 КК України, де відповідальність несли лише матеріально відповідальні особи за фінансові збитки.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

5.1. Висновки

.....

1. Європейські та інші міжнародні стандарти не пропонують єдиного підходу щодо притягнення командирів до відповідальності за нехтування своїми обов'язками щодо забезпечення правопорядку та дисципліни у підрозділі. Відповідно кожна держава має певну дискрецію при визначенні правил проходження військової служби командиром та спектру його юридичної відповідальності.

Водночас військовослужбовці є суб'єктами, права яких є значно обмежені, тому на кожну державу та командира, покладаються позитивні зобов'язання щодо забезпечення та гарантування прав людини-військовослужбовця (незалежно від типу служби). Особливо, коли йдеться про основоположні права та свободи людини.

Досліджені держави демонструють різні підходи щодо порядку розслідування, переслідування та притягнення командирів до юридичної відповідальності. Однак спільним є обов'язок командира припиняти та іншим чином реагувати на будь-які правопорушення у підрозділі, насамперед на випадки насильства.

Культура війська є важливим чинником належного реагування на правопорушення у підрозділі. Тому характер культури війська суттєво впливатиме на те, чи буде просуватися службова кар'єра командирів (а в деяких випадках – чи взагалі продовжуватиметься служба надалі), які нехтують своїми обов'язками щодо забезпечення правопорядку та дисципліни у підрозділі.

2. В Україні лише командир військової частини ухвалює рішення про складення протоколу, проведення службового розслідування, повідомлення органів досудового розслідування про вчинення правопорушення. Водночас на інших командирах лежить обов'язок доповідати про всі події та вчинені у ввіреному їм підрозділі правопорушення вищому командуванню. Разом із тим кожен військовослужбовець має право повідомити органи досудового розслідування про злочин, про який йому/їй стало відомо, для цього не потрібний дозвіл командира.

Оскільки на командирах в/ч також лежить попередня юридична кваліфікація правопорушень у підрозділі, реакція на правопорушення повністю заснована на їхньому суб'єктивному баченні ситуації та розумінні закону й статутів.

Шлях, який обере командир (складе протокол для притягнення до адміністративної відповідальності чи звернеться до ДБР або прокуратури з заявою про злочин), безпосередньо впливає на вид відповідальності, яка буде застосована до правопорушника. Зміна правової кваліфікації правопорушення у таких ситуаціях зустрічається вкрай рідко, а тому трапляються випадки, коли до різної відповідальності (адміністративної і кримінальної) притягаються правопорушники, які вчинили ідентичні правопорушення з однаковими наслідками.

3. Неправильна юридична кваліфікація правопорушень у підрозділі здебільшого зумовлена майже повною ідентичністю формулювань відповідних статей адміністративно-деліктного та кримінального законів.

Складнощі з розмежуванням статей КУпАП та Кримінального кодексу України перешкоджають притягненню командирів до кримінальної відповідальності, зокрема, через труднощі у доведенні істотної шкоди або тяжких наслідків.

Відсутність чітких критеріїв визначення істотної шкоди та тяжких наслідків також спричинює суперечливе правозастосування кримінального закону. У низці випадків абстрактні наслідки, як-от підрив дисципліни чи авторитету командування, визнаються більш значущими, аніж реальна шкода життю та здоров'ю військовослужбовців.

4. Воєнний стан не є кваліфікуючою ознакою зловживання владою або службою вим становищем та прямо виключений з ч. 2 ст. 172-13 КУпАП, що унеможлиблює притягнення до відповідальності за цією частиною статті командирів, які вчинили зловживання під час дії правового режиму воєнного стану. Притягнення до відповідальності за таке правопорушення можливе лише за ч. 1 ст. 172-13 КУпАП, що є непропорційно та несправедливо, ураховуючи, що відповідальність за зловживання, вчинене в особливий період (окрім воєнного стану), карається за ч. 2 ст. 172-13 КУпАП.

5.2. Рекомендації

МІНІСТЕРСТВУ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

- 1. Поліпшити процедуру службового розслідування.** Ініціювати зміни до Наказу МОУ від 21.11.2017 №608 «Про затвердження Порядку проведення службового розслідування» та запропонувати детальнішу інструкцію проведення службового розслідування та перевірки, визначивши уніфіковані стандарти їхнього проведення, порядок збору доказів та їхню оцінку, зобов'язавши зазначати наслідки вчиненого правопорушення, а також здійснювати оцінку наслідків правопорушення (матеріальних і нематеріальних) та долучати юриста військової частини до проведення будь-якого службового розслідування. Затвердити стандартизовані зразки документів, які складаються під час та за результатами службового розслідування та перевірки.
- 2. Розробити керівні настанови для командирів (начальників)** із питань правильного проведення службових розслідувань, кваліфікації правопорушень (адміністративних та кримінальних), повноваження командирів з підтримання дисципліни в підрозділі, а також щодо особистої відповідальності за її недотримання; запровадивши обов'язкові консультації із юристами.
- 3. Запровадити лінію конфіденційних повідомлень,** через яку будь-який військовослужбовець зможе повідомити про злочини або зловживання командира без ризику для себе. Забезпечити гарантії конфіденційності та захисту осіб, які повідомляють про такі випадки.
- 4. Здійснити комплексний аналіз понять «істотна шкода» та «тяжкі наслідки»,** закріплених у Кримінальному кодексі України, зокрема в статтях 425-426-1 КК України, з метою виявлення проблемних аспектів їхнього застосування у військових справах. Необхідно оцінити, наскільки ці поняття відповідають практичним реаліям та чи не спричиняють вони правову невизначеність під час кваліфікації дій командирів. Окрему увагу слід приділити аналізу судової практики, щоб визначити типові труднощі у правозастосуванні. Варто дослідити питання доцільності зміни вказаних термінів або закріплення у законодавстві чітких визначень цих понять в контексті нематеріальних наслідків правопорушень. За результатами аналізу варто розробити відповідні рекомендації.

МІНІСТЕРСТВУ ОБОРОНИ УКРАЇНИ спільно з ГЕНЕРАЛЬНИМ ШТАБОМ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

- 1. Запровадити окрему процедуру реагування на насильницькі правопорушення, що вчиняються під час проходження громадянами військової служби. Забезпечити притягнення до відповідальності командирів, які не вживають визначених статутами та іншими нормативно-правовими актами заходів, необхідних для недопущення, припинення та притягнення до відповідальності підлеглих, які вчиняють насильницькі злочини.**
- 2. Розробити та внести зміни до Розділу III та V Закону України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України», а також до відповідних змін до Закону України «Про Статут Внутрішньої служби Збройних Сил України» та інших нормативно-правових актів у частинах, необхідних для створення окремої процедури для реагування на фізичне насильство під час проходження військової служби.**
- 3. Створити методичні рекомендації для командирів різних рівнів щодо порядку недопущення, припинення та притягнення до відповідальності підлеглих, які вчиняють насильницькі злочини.**

МІНІСТЕРСТВУ ОБОРОНИ спільно з ДЕРЖАВНИМ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ, ОФІСОМ ГЕНЕРАЛЬНОГО ПРОКУРОРА, ТРЕНІНГОВИМ ЦЕНТРОМ ПРОКУРОРІВ та НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКОЛОЮ СУДДІВ

Розробити методичні рекомендації для слідчих, прокурорів, суддів зі справ про військові правопорушення та правопорушення, вчинені військовослужбовцями, які міститимуть опис особливостей військової служби, роз'яснення та критерії для здійснення кваліфікації військових правопорушень (адміністративних та кримінальних), роз'яснюють положення Статуту внутрішньої служби ЗСУ, Дисциплінарного статуту ЗСУ та інших спеціалізованих нормативно-правових актів, зокрема, в частині повноважень та відповідальності командирів (начальників).

